

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ

YAYINLARI SAYI : 147

TÜRK DİLİNİN TARİHÎ AKIŞI
İÇİNDE
ATATÜRK VE DİL DEVRİMİ

Doç. Dr. Zeynep KORKMAZ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1963

TÜRK DİLİNİN TARİHÎ AKIŞI İÇİNDE ATATÜRK VE DİL DEVRİMİ

Doç. Dr. Zeynep KORKMAZ

2. IX. 1930

Millî his ile dil arasm
daki bağ çok kuvvetlidir..
Dilin millî ve zengin
olması millî hissin in-
kışafında başlıca müessirdir.
Türk dili, dillerin en zengin
lerindedir; yeter ki bu dil,
günlerle işlensin..

Ülkesini, yüksek istik-
lâlini korumovsini bilen
Türk milleti, dilini de-
yalancı diller bozmuşlu-
rûğundan kurtarmalıdır.

Gazi M. Kemal

Sadri Maksudi Arsal'ın "Türk Dili İçin"
(1930) adlı eserinden

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sahife

Önsöz	IX

I

Türkçenin VIII-XX. Yüzyıllar Arasındaki Durumu	1-30
§ 1. Dil ile millet arasındaki bağ	1
§ 2. Köktürk Yazıtları'nın dili	1- 2
§ 3. Uygarlarda millî dil	2- 3
§ 4. Karahanlı Türkçesi'nde dil durumu	3- 5
§ 5. Harizm Türkçesi'nde dil durumu	5- 6
§ 6. Çağatay Türkçesi'nde dil durumu	6- 7
§ 7. Eski Anadolu Türkçesi'nin kuruluş ve gelişme devirleri	7-10
§ 8. Osmanlıca'nın oluşma ve gelişme devirleri	10-13
§ 9. Tanzimat devrinde Türk Dili	13-16
§ 10. Tanzimat devrinde imlâ ve alfabe konusu	16-17
§ 11. Edebiyat ı cedide devrinde Türk dilinin durumu	18-21
§ 12. Edebiyat-ı cedide devrinde imlâ ve sözlük konusu	21
§ 13. Mehmed Emin'in şiirlerindeki dil	21-22
§ 14. II. Meşrutiyet devrinde dil hareketleri	22-25
§ 15. Genç Kalem ve Yeni Lisan'cılar	25-28
§ 16. Ziya Gökalp ve dil konusundaki düşünceleri	28-29
§ 17. Türkçeciler'in dili	29
§ 18. Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında dil konusu	29-30

II

Atatürk ve Dil Devrimi	31-72
§ 19. Atatürk'ün bağımsızlık ve devrim konusundaki düşünceleri	31-32
§ 20. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Türkçe'nin durumu	32-34
§ 21. Atatürk'ün devrim ve Dil Devrimi konusundaki düşüncelerinin es- kilięi	34-35
§ 22. Yazı Devrimi	35-47
§ 23-34. Dil Devrimi	47-72
§ 23. Dil Hey'eti'nin kuruluşu ve Dil Devrimi'ne yöneliş	47-49
§ 24. Atatürk'ün devrimlerde ve Dil Devrimi'nde dayandığı ilkeler	49-50
§ 25. Atatürk'ün millî tarih ve millî dil yaratma düşüncesi	50-52
§ 26. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu ve çalışma ilkeleri	52-54
§ 27. I. Türk Dil Kurultayı, alınan kararlar ve Türk Dili Tetkik Cemi- yeti'nin çalışma programı	54-57
§ 28-31. Dili Özleştirme ve Ayarlama Devirleri	57-65
§ 28. Dili özleştirme yolundaki çalışmalar ve alınan sonuçlar	57-60

VIII

İÇİNDEKİLER

§ 29	Dili özleştirme döneminde bilim çalışmaları	60-62
§ 30.	2. Türk Dil Kurultayı ve alınan kararlar	62-63
§ 31.	2. Türk Dil Kurultayı'ndan sonraki çalışma dönemi	63-65
§ 32-34	Dil Felsefesi	65-71
§ 32.	Güneş-Dil teorisi ve dayandığı temeller	65-68
§ 33.	Güneş-Dil teorisi üzerindeki yorumların tahlili	68-71
§ 34.	3. Türk Kurultayı'ndan sonra 'terim' çalışmaları	71-72

III

	Dil Devriminin Atatürk'ten Sonraki Evresi	73-78
§ 35.	Bu dönemin başlıca dil olayları	73
§ 36.	Türk Dil Kurumu'nun 1940'dan sonraki çalışma durumu	73-74
§ 37.	Dil Devrimi'ne karşı olan davranışlar ve hükûmetin tutumu	74-76
§ 38.	Türk dilinin devlet desteğini kazanması	76
§ 39.	Özleştirme hareketinde ileri akımın başlaması	76
§ 40.	Dil Devrimi'nin bugünkü sorunu ve dayanması gereken ana ilke ..	76-78
	Bibliyografya	79-

Ö N S Ö Z

Unesco, aldığı bir karar ile 1963 yılını, kendisine üye olan bütün Dünya milletlerinde, Atatürk'ü anma yılı olarak kabul etmiştir. Yurdunu ve ulusunu yalnız siyasî kurtuluşa kavuşturmakla kalmamış, onun hayatına ve geleceğine her yönden ışık tutmuş olan ölümsüz Ata'nın 25 - inci yıldönümüne biz de küçük bir araştırma ile katılmak istedik. Atatürk'ün eşsiz bir sezgi ve görüş ile ele aldığı ve Türk kültürünün temel taşlarından biri olan Türk Dili'ne yaptığı hizmeti konu edinen eldeki inceleme, işte bu istekten doğmuş ve onun ölmez hatırasına sunulmuş olan bir çoban armağandır.

Atatürk devrimlerinin bir halkası ve Türk siyasî bağımsızlığının ayrılmaz bir ögesi olan Türk Dil Devrimi'nin özünü ve Atatürk'ün bu devrimdeki yerini gereği gibi kavrayabilmek için, önce, dil devriminin nedeni ile ilgili olarak, Türk dilinin geçmiş yüzyıllardaki başlangıcını, tarihî ve sosyal şartlar altında aldığı yönleri, tabii gelişimini engelleyen etkileri, bu etkilere bağlı gidişini, tek kelime ile dilimizin tarihî alinyazısını bilmek gerekir. Bu bakımdan konuya *Atatürk ve Dil Devrimi*'ni Türk dilinin tarihî akışı içine yerleştirecek bir başlangıç ile girmek istedik. Böylece, eldeki araştırma üç bölüme ayrılmış bulunuyor:

I. Türkçenin 8-20. yüzyıllar arasındaki durumu,

II. Atatürk ve Dil Devrimi,

III. Dil Devrimi'nin Atatürk'ten sonraki evresi.

Tabii olarak konunun ağırlığı II. bölümde toplanmıştır. III. bölümdeki dil olayları konudan birazcık uzakta ve daha, günlük, canlı olaylar durumunda olduğundan, üzerinde yalnız ana çizgileri ile durulmuştur. Ancak, sonunda, dili özleştirme konusunda yer alan türlü görüş ve tutumlar dolaşıyla, dil devrimini Atatürk'ün beklediği ülküye götürecek olan ana ilke tesbit edilmeğe çalışılmıştır.

10 Ekim 1963

Ankara

Z. KORKMAZ

I.

TÜRKÇENİN VIII-XX. YÜZYILLAR ARASINDAKİ DURUMU

§ 1. En basit tanımı ile, insan topluluklarının eseri ve belirli toplumların anlaşma aracı olarak kabul edilen dil, gerçekte milleti millet yapan öğelerin başında gelir. Çünkü, bir toplumun millet niteliğini alabilmesi, her şeyden önce, o millete özgü bir dilin varlığı ile olur. Dil bir milletin tarihi ve toplum hayatı ile birlikte yürüdüğünden, toplumların geçmiş devirlerinin bir parçası ve gerçek bir aynasıdır. Kendisi de toplumun içinde bulunduğu tarihî ve sosyal şartların etkisi altında değişir ve gelişir. Toplumdaki her türlü gelişme ve yetişmenin de aracı olduğundan, O toplumun kültür durumu ile de sıkı sıkıya bağlıdır. Türlü sebepler ile yabancı kültürlerin etkisine uğramış yahut o kültürlerden yararlanma yolunu tutmuş olan milletler, gerektikçe kendi dillerine yabancı kültür dillerinden az veya çok sayıda kelimeler almışlardır. Bir dilin kültür alış-verişi dolayısıyla yabancı bir dilin veya dillerin etkisine uğrama derecesi, o dilin kelime hazinesine, yapısından gelen anlatış ve türetme gücüne, devrin tarihî ve içtimai zaruretlerine bağlı olduğu kadar, o milletin kendi diline bağlılık ve ona verdiği önemle de orantılıdır. Bir milletin kendi diline bağlılığı ise, doğrudan doğruya dil ile millet arasındaki çözülmez bağı kuran millî şuurun o millette oluşmuş olup olmaması ile ilgilidir. Millî şuura erişmiş milletler dillerini yabancı dillere karşı korumasını bilmişlerdir.

§ 2. Dünya dilleri arasındaki yeri bakımından Ural-Alтай dil ailesinin Altay koluna bağlı bulunan Türkçe, bilindiği gibi bugün elde bulunan tarihî vesikalarla 6-8 yüzyıllara kadar götürülebiliyor. 6. yüzyılda Hunlar'a bağlı bir Türk zümresinin dili iken, zamanla Moğolistandan başlayarak Asya'nın batı bölgesinde Hazer denizi kıyılarına kadar uzanan geniş bir imparatorluğun dili haline gelen Köktürkçe, sekizinci yüzyıldan bize ulaşmış şekli ile, gelişmiş bir dil olarak karşımıza çıkıyor. Zamanın gereksinmelerine ve şartlarına uyarak Köktürkler de doğuda ve batıda bulunan komşu

kavimler ile siyasî ve iktisadî bağlar kurmuşlar; bu bağlar ve alış-verişler dolayısıyla bazı yabancı etkilere uğramışlardır. Bu etki, zaman zaman yakından bağlantı kurdukları Çin'in siyasî entrika ve nüfuzları ile devletin iç bütünlüğünü bozacak, göçebelik ilkelerine dayanan toplum yapısını sarsacak, hattâ bir ara Yazıtlarda “*Türk budun illedük ilin içğini idmiş, kağanladuk kağanın yitürü idmiş. Tabgaç budunka beglik urı oğlu kul boldı, silik kız oğlın kün boldı.*” ‘Türk milleti elde ettiği memleketini ve kağanını yitirmiş, bey olmağa değerli oğulları Çin milletine kul, tertemiz kızları cariyeye olmuş’ (E 6,7) dendiği üzere, milletin siyasî bütünlüğünü yıkarak Çin boyunduruğu ile sonuçlandıracak kadar ileri gitmiştir. Türk han ve beylerinin siyasî amaçlar güdercek Çin prensesleri ile evlendikleri, devletin zayıf zamanlarında yahut Çin boyunduruğu altında iken kendi ünvan ve adlarını bırakarak Çin adları aldıkları da olmuştur. *Köktürk Yazıtları*’nda gördüğümüz “*Türk begler Türk atın ıtı. Tabgaçtı begler Tabgaç atın tutupan, Tabgaç kağanka көрmiş.*” ‘Türk beyleri Türk adını attı. Çindeki beyler Çin adlarını (adını) alarak, Çin kağanının buyruğu altına girmişler’ (E 7,8) şeklindeki sözler bu durumu açıklayan içten yakınmalardır.

Burada, dilcilik ve yabancı etkiler bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, böyle büyük sarsıntı devirlerinde bile genel olarak Türkçenin o çağda ulaşmış olduğu seviyeyi bozmamış olmasıdır. Dile giren bazı ünvan ve adlar ile, devlet idaresine ait siyasî kelime ve deyimler dile yerleşmemiş, eğreti ve yabancı birer isim olmak niteliğinden kurtulamamıştır. Köktürk devletinin dili, ses ve şekil bilgisi özellikleri ile olduğu kadar kelime hazinesi bakımından da dupduru kalmıştır. Bu tarihî gerçekte dilin kendisinden ve halktan gelen özellikler yanında, şüphesiz o devir Türk toplumuna yön veren bey ve kağanların tutumunun da büyük payı olmuştur.

§ 3. Köktürkler’in yıkılması ile siyasî alana çıkan ve yerleşik şehir hayatına geçen Uygur Türkleri (745–840), kabul ettikleri Buda, Mani, Brahma, Nesturi din ve yazıları; kurdukları ticaret münasebetleri dolayısıyla, Köktürkler’e oranla çok daha değişik kavimler ile bağlantılar kurmuşlar; daha doğrusu kapılarını bu kavimlerden gelen kültür etkilerine açık tutmuşlardır. Kimi zaman, aldıkları din ve yazılar doğrudan doğruya değil, başka bir komşu kavmin aracılığı ile olduğundan, araya aracılık eden kavimlerden gelme etkiler de karışmıştır. Yukarıda bahis konusu edilen bağlantıların toplum hayatında sık sık görülen bir sonucu olarak, Köktürk yazı dilinden ancak bazı noktalarda ayrılmış bulunan Uygur yazı diline Sanskrit’ten, Çin, Tibet, Sogot ve Tohar dillerinden din, felsefe, tıp, astronomi v.b. kollarla ilgili epey kelime

girmiştir. Ancak, bugün elde bulunan işlenmiş Uygur metinlerine dikkat edilecek olursa, *anurad* < skr. *angārāka* ‘ayın menzillerinden biri’, *asanki* < Skr. *asaṃkhyeya* ‘sayısız’, *awiş* < Toh. *aviş* < Skr. *aviṣṭi* ‘en alttaki cehennem adı’, *erdni* < Skr. *ratna* ‘mücevher’, *biti* ‘yazmak’ < Çin. *Piet* ‘fırça’, *Sang* < Skr. *Sangha* ‘budist rahiplerinin meydana getirdiği topluluk’, *sudur* < Skr. *Sūtra* ‘veciz yazıları içine alan bir külliyyatın adı’. v.b.¹ yabancı kelimelerin asıllarındaki ses yapısını az-çok yitirdikleri ve genel olarak Uygur Türkçesi’nin ses yapısına uygun birer şekil aldıkları görülmektedir. Yabancı kelimeleri kullanma ve onları az-çok değişikliğe uğratarak birer ödünç kelime (Lehnwort) durumuna sokma, Uygurcanın başlıca niteliği değildir. Bu devir Türkçesinin en görze çarpan yönü, birden fazla kültürlerin etkisinde kalmış ve birçok yabancı kelime almış olmasına rağmen, bu kelimeleri kendi dilinin türetme imkânlarından yararlanarak türkçeleştirme yolunu tutmuş olmasıdır. Uygurların, Budizmin soyut kavramları ile, gerek bu dinden gerek başka dinlerden gelme ağır dini-felsefî kavramları bile, Türkçe karşılıklar bulmak veya türetmek suretiyle dile kazandırdıkları ve yeni kavramlar ile dilin kelime hazinesini zenginleştirdikleri görülüyor. Metinlerde bazan yabancı kelimeler ile bunların Türkçe karşılıkları yan yana yer almaktadır. Uygurcaya girmiş olan yabancı kelimelerin uğradıkları ses değişimleri her ne kadar özel bir araştırma konusu ise de, öyle anlaşıyor ki, Uygurlar Türkçe karşılıklar bulunmadığı durumlarda yabancı kelimelere yer vermişler ve onları da anadil duygusundan gelen şuurlu bir davranışla kendi dillerinin ses yapısına uydurmağa çalışmışlardır. Bu gibi yabancı kelimeler ve dinî metinleri aslına bağlı kalarak aktarabilme kaygısından doğan cümle yapısı sakatlıkları bir yana atılırsa; *emgek* ‘ızdırıp, (Skr. *duḥkha*), *irinç emgek* ‘feci ızdırıp’, *kılınç yolları* ‘ahlâk kaideleri’ (Skr. *s’ila*), *kirtgünç* ‘iman’ (Skr. *s’radha*), *sakınç*, *dyan sakınç* ‘istiğrak, tefekkür’ (Skr. *dhyāna*), *hülge bilig* ‘Hikmet, marifet’ (Skr. *Prajña*); *men körüm* “benlik, mahiyet nazariyesi” v.b.² terimlerden de anlaşılaçağı üzere, Uygur Türkçesi, bağlı bulunduğu kültür alanlarının kavramlarını karşılayacak bir millî kelime hazinesi kurmak yolundaki denemesinden, bugün bile beğeni ile karşılanacak bir başarı ile çıkmıştır sayılabilir.

***

§ 4. Yedinci yüzyıldan bu yana islâmîğin yavaş yavaş Orta Asya sınırlarından içeriye sokulduğu, Emevîler ve Abbasîler devrinde türlü unsurlara

1 Bk. Gabain, A. von, *Altürkische Grammatik*, Leipzig 1950, s. 291 ve ö. *Glossar*.

2 Bk. Arat, Resid Rahmeti, *Uygurcada İstihlaklara Dair*, *Türkîyat Mecmuası*, VII-VIII (1942), s. 56 ve ö.

sertlik yahut dostluk yolu ile etkiye başladığı bilinmektedir. 10. yüzyıldan başlayarak İslâmlığın Türkler rasında yoğun bir şekilde yayılması, buralarda kurulan Türk devletlerine yeni bir yön vermiş; böylece Türk dilinin Eski Türkçe adını verdiğimiz İslâmdan önceki devrini kapatarak, İslâm kültürünün etkisi altında gelişmiş yeni bir devrini açmıştır. Bu devir yazı dilinin en temiz örneklerini, 840–1212 yılları arasında, ilkin Doğu Türkistan'da Kâşgar ve Balasagun merkez olmak üzere kurulup sonradan batıda Maverâünnehir'e kadar yayılarak Semerkand'ı da ikinci bir merkez yapan Karahanlılar devrinde bulmaktayız. Gerçi, elimizde Uygur yazı dili geleneğinin İslâm kültürü ile beslenmesinden oluşmuş bulunan Karahanlı edebî dilinden kalmış pek çok eser yoktur. Ancak, bize kadar ulaşabilmiş olan *Kutadgu-bilig*, *Atebetü'l-hakayık*, *Uygurca Kur'an Tercümesi* diye bilinen bir Kur'an tercümesi ile *Divanü Lugat-it-Türk* gibi eserler, bu devrin yazı dilini gereği kadar aydınatabilecek niteliktedir.

Türk yazı dilinin bütün inceliklerini bilen ve Uygur yazı dili geleneğini devam ettiren *Kutadgu Bilig* yazarı ile *Atebetü'l-Hakayık* yazarlarının İran sanatçılarını örnek tutarak eserlerinde aruz kalıbını kullanmış olmaları, *Atebetü'l-hakayık* yazarının eserine Arapça bir ad vermiş olması, Karahanlılar devletinde Kâşgarlı Mahmud'un Türk yazısı diye gösterdiği millî Uygur alfabesi yanında Arap alfabesine de yer verilmesi; hattâ, 'Abdü'l-kerim Satuk Buğra Karahan devrinde Arap ve Uygur alfabeleri ile yazılmış Türkçe mahkeme vesikaları arasında, Arapça olarak yazılmış olanların da bulunması gibi gerçekler; İslâm edebiyatının buralarda daha önce kuvvetli bir zemin hazırlamış olması, Kâşgar ve yöresinin İslâm çevreleri ile olan sıkı bağılılığı ve gencl olarak, İslâm kültürünün Türk yazı dili üzerindeki etkileri ile açıklanabilir.

Arap yazısının bu ülkelerde hangi tarihlerden başlayarak üstün duruma geçtiği kesin olarak bilinmiyor ise de, Arap alfabesi yanında Uygur alfabesinin de kullanılması ve Kâşgar'dan Çin'e kadar uzanan ülkelerde hükümdar ve beylerin fermanlarını uygur alfabesi ile yazdırmış olmaları, Kâşgarlı Mahmud'un açıklamalarına dayanarak o devirde Uygur yazısının tek bir yazı olarak kullanıldığı şeklinde elde ettiğimiz sonuç³, İslâm kültürünün yururucu ve critici etkileri karşısında Karahanlılar'ın kendi millî geleneklerine bağılılığını gösteren delillerdir. Eseri ile Türk dili tarihinde önemli bir yer alan ve devrine göre modern bir dilci anlayışı ile çalışmış olan Kâşgarlı Mah-

3 Türk İslâm Eserleri Müzesi no: 73

4 Bk. Arat, Reşid Rahmeti, *Kutadgu Bilig*, İstanbul, TDK. 1947, s. XXXII

mud'un eserini Arapça yazmış olması, sırf Araplara Türk dilini öğretmek amacından ileri gelmektedir. İslâm kültürünün Türkler arasında dal budak salmağa başladığı devirlerde, Araplar için Türk dilini ele alan bir eserin yazılmış olması, gerçekte, Türk kültüründen yana kaydedilecek bir olaydır. Abbasiler devrinde askerlik hizmetlerinde kullanılmak üzere Bağdat'a getirilen Türklerin, Arapça öğrendikleri halde onur meselesi saydıkları için Arapça konuşmaktan çekindiklerini belirten tarihi kayıtlar⁵ ve Abbasilerden Mu'tasım'ın daveti ile Bağdat'a gelen Türklerin kısa bir zamanda Türkçenin itibarını artıracak kadar önem kazanmış olmaları (göst. y.) göz önünde bulundurulursa, eserini Bağdat'ta Abbâsî halifesine sunmuş olan Mahmud'un bu kitabı Arapça yazmasının sebebi ve bu eseri ile nasıl bir eğilime ne şekilde hizmet etmiş olduğu daha kolay anlaşılır. Yoksa, Karahanlılar devrinden bize kadar gelebilen eserler, bu devir yazı dilinin üstün ve katıksız denecek bir seviyede olduğunu göstermektedir. Karahanlı Türkçesi, Yusuf Has Hacib'in elinde yüksek bir nazım ve felsefe dili kıvamına gelebilmiştir. 13. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen *Atebetü'l-Hakayık*'ın, yazıldığı devirden en az iki yüzyıl sonra yapılmış kopyalarında bile Arapça ve Farsça kelimelerin az oluşu, *Kur'an* gibi mukaddes bir eserin 11. yüzyılda Türkçeye aktarılışı⁶, Türk millî geleneğine ve dile bağlılığı gösteren delillerdir.

Karahanlı Türkçesi'nin katıksız bir dil olarak kalışı, Türk kabileleri arasındaki millî bağlılığın kuvveti ile izah edilebileceği gibi, batıda Büyük Selçuklu devleti kuruluncaya kadar, idaresinde bulundurduğu Türk unsurlarına öncülük etmiş olan Karahanlı devletinin, millî özellikleri korumak hususundaki temsil görevini başarı ile yürütmüş olmasına da bağlıdır.

§ 5. 13-üncü yüzyıldan bu yana Harezmi ile ona bağlı Aşağı-Sirderya ve Altın-ordu alanlarında Karahanlı Türkçesine dayanarak fakat Oğuz ve Kıpçak Türkçelerinin de etkisi altında kalarak gelişmiş olan *Harezmi Türkçesi*'nde durum biraz daha başkadır.

Gerçi, doğudan gelen Türk dalgaları ile bir-iki yüzyıl içinde türkleşmiş olan Harezimde, A. Yesevî ve yolunda yürüyen dervişler tasavvuf ilkelerini halka yayabilmek için, daha 12. yüzyıldan başlayarak arı bir dil ve basit bir

5 Bk. Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, Zeki Magamiz çevirisi, İstanbul, İkdâm Basım. 1328, c.III, s. 302.

6. Bk. İnan, Abdülkadir, *Eski Türkçe Üç Kur'an Tercümesi*, Türk Dili, S. 6 (Mart 1952), s. 13; *Eski Kur'an Tercümesinin Dil Meselesi*, Türk Dili S. 7 (Nisan 1952), s. 19-22; S. 9 (Haziran 1952), s. 19-22.

uslûp kullanmışlardır. Harezm yazı dili'nin tam olarak kuruluşundan sonra yazılmış olan *Kıyasü'l - enbiya*, *Nehcü'l-feradis*, *Anomim Tefsir*, *Muinü'l-mürîd* v.b. eserlerde de Türkçenin kendine özgü incelikleri ve şekil bilgisi özellikleri bozulmadan devam etmiştir. Bunlar arasında Türk kelime serveti ve arkaik şekiller bakımından *Kıyasü'l-enbiya* ile *Nehcü'l-feradis*'in ayrı birer yeri vardır. Ancak, bu bölgenin Moğol akınına uğramış olması, dile bir yandan Moğolca kelimelerin karışmasına yol açtığı gibi, İslâm kültürü ile olan sıkı yakınlık dolayısıyla de Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı oldukça artmıştır. 'ayb, 'aziz, 'azab, 'amel nefis, muhib, hisab, garib, haralı, helâl, kâfir, zâhid gibi dinî kelimeler, açık ve arı bir dil ile yazıldığını kabul ettiğimiz *Nehcü'l-feradis*'te sık sık görülen kelimelerdendir. Durum öteki eserlerde de aynıdır. Görülüyor ki ki, Moğol akınının doğurduğu sosyal gelişmeler dışında, İslâm kültürü ile olan sıkı bağılık kendisini gittikçe daha güçlü bir şekilde duyurmağa başlamış, birtakım içtimai zaruretlere sonunda da olsa, Türklerin bu kültüre karşı olan aşırı hayranlıkları kendi dillerinin zararına olacak bir etki yolu açmıştır. Bu etki, daha sonraki yüzyıllarda Timurîler devrinde Maverâünnehir'de oluşmuş bulunan ve Orta Asya'daki Türk-İslâm yazı dilinin üçüncü devresini kuran Çağatay yazı dilinde çok daha güçlü bir şekilde ortaya çıkacak, şuurulu tepkisini de ancak Ali Şir Nevai'nin kaleminde bulacaktır.

§ 6. Gerçekten, Çağatay yazı dilinde eski Uygur ve Karahanlı yazı dilinden gelme kelimeler gittikçe azalmış, Moğolca kelimeler ve kelime türetimine yarayan ekler çoğalmıştır. Moğol akınından sonra Asya'nın batı ve kuzeybatı bölgelerine yayılmış olan Moğollar, Altın-ordu ve Harezm alanlarında bir yüzyıl içinde Türkleşmiş ve islâmlaşmış oldukları halde, Moğol dili, Çağatay ulusunda ve bunlarla sınırdaş olan bozkırlarda 16. yüzyıla kadar unutulmamıştır. Bu tarihî olayın sosyal sonucu, Çağatayya *taktavul karavul*, *küregen öbege*, *olca*, -çın (yolcın) gibi kelime ve eklerin girmesi şeklinde kendini göstermiştir.

Ayrıca, Çağatay yazı dili bir dereceye kadar Arapçanın, ondan çok daha büyük ölçüde Farsçanın etkisinde kalmıştır. Timurîler devrinde Farsçanın Türk yüksek topluluğu arasında bulduğu rağbet ve dolayısıyla Çağatay yazı dili üzerindeki baskısı onun cümle yapısına kadar işlemiş sayılabilir. Klâsik Çağatayca eserlerden bazı parçalar yazarın Farsça düşünüp Türkçe yazdığı kanısını vermektedir. *Muhakemetü'l-lügateyn* adlı eserinde Farsça ile Türkçeyi karşılaştıran ve Türkçenin üstünlüklerini saydıktan sonra, unutulmak üzere olduğuna işaret eden Ali Şir Nevai *Türkçenin Farsçaya*

bu derece üstünlüğü meydanda iken”’ gençlerin kolaydır diye Farsçaya kapılıp eserlerini Farsça yazmalarından yakınıyor; bunun gerçek sebebinin dilin yeteneksizliği ile ilgili olmayıp, onların Türkçe şiir söyleme kudretinde olmadıklarından ileri geldiğini belirtiyor. Eserinde, Türk dilinin Fars diline birçok yönlerden üstün olduğunu göstermek için yazdığı satırlar ve getirdiği tanıklar, Nevaî'nin yolunu şaşırmış Çağatay dilini kurtarmak için yaptığı samimî çırpınışın ve şuurlu atılımın ifâdesidir. Tarihî önemi de büyüktür.

***

§ 7. Bilindiği gibi XI. yüzyıl ve sonrası, Orta Asya'da Türk kavimleri için sürekli bir göç devridir. Büyük kitleler ve dalgalar hâlinde Asya dışına taşan Türk boyları İran, Azerbaycan, Kafkasya, Suriye, Irak, Mısır ve Karadeniz kuzeyindeki bölgelere yayılmışlardır. Bu tarihî olayın tabii bir sonucu olarak da, o zamana kadar Orta Asya'da biribiri arkasından ve tek bir edebî dil hâlinde devam eden Türkçe birtakım dallanmalara uğramıştır. Bazı bölgelere yerleşen Türkler bir yazı dili kurma imkânını bulamadıkları için, dilleri türlü etkilere de uğrayarak halk arasında devam edip gitmiştir. Bazı bölgelerde, meydana getirilen edebî dil verileri, tarihin türlü sarsıntılı ve yıkıcı olayları arasında zamanla kaybolup gitmiştir. Bazı bölgelerde ise, başlangıçta yahut sonraki yüzyıllarda kurulmuş olan yazı dilleri, yaşama ve gelişme imkânı bularak bugüne kadar uzanmıştır.

Asya dışındaki topraklarda devam etme ve gelişme yolu tutmuş olan Türk dili kolları, artık taşıdıkları özellikler bakımından biribirlerinin tıpkısı da değildirler. O dili konuşanların veya yazarların ait oldukları etnik guruplara, guruplar arasındaki ağız ayrılıklarına, türlü tarihî olayların yol açtığı etnik karışma ve kaynaşmalara, yazı dili geleneğini besleyen unsurlara, bunlara eklenecek daha başka tarihî ve sosyal şartlara ve zamanın doğurduğu değişmelere sıkı sıkıya bağlı kalarak, ses, şekil bilgisi, kelime hazinesi ve az çok cümle yapısı bakımından da birbirinden ayrılarak mahallileşmiş diller hâline gelmişlerdir. Biz burada XI. yüzyıldan sonra Asya dışındaki bölgelerde yer tutmuş olan Türk dilinin bütün kollarına girecek değiliz. Konumuzun bağlantısını kurabilmek için, Türk dilinin yalnız Anadolu'da gelişmiş olan kolunu ele alarak bu kolun *Türkiye Türkçesi*'ne doğru yol alan akışını ana hatları ile belirtmeğe çalışacağız.

Anadolu'da gelişen yazı dilinin tarihî devirlerini: 1) Selçuklular, 2) Anadolu Beylikleri, 3) Osmanlılar devri olmak üzere başlıca üçe ayırabiliriz.

Anadolu'nun türkleşmesi ve Anadolu Selçuk Devleti'nin kurulması ile başlayan devrin 13. Yüzyıldan önceki dil durumu henüz karanlıktan kurtulmuş değildir. Gerçi, etnik bakımdan Anadolu Türklerinin büyük bir çoğunluğunu kuran Oğuzlar XI-XIII. yüzyıllar arasında buraya kendileri ile birlikte edebî geleneklerini de getirmişlerdir⁸. Bir dereceye kadar Orta Asya ile olan bağlantılarını da devam ettiriyorlardı. Fakat Anadolu'ya gelen Oğuzlar'ın yazılı bir edebiyatı bulunmadığı ve çoğu da kültür seviyesi düşük, eski yazı dili geleneklerini unutmuş göçebeler olduğu için, burada Türkçe bir yazı dili kurmak kolay olmadı. Bunların ileri gelenleri fazla işlenmiş olan Arap ve Fars edebiyatlarını örnek tutarak o dillerde yazmışlardır. Hattâ, bu diller Anadolu'da Selçuklular'ın devlet dili olacak kadar önem kazanmıştır.

Bu gün ilim alanında yürürlükte olan görüşe göre, Anadolu Selçukluları'nda 12. yüzyıl sonlarına kadar Arapça'nın, ondan sonra da Farsçanın resmî dil olarak yer almış olması, bu iki dilin devlet, edebiyat ve ilim dili olarak kazandığı önem,⁹ buna karşılık Türkçenin yalnız halk ile olan işlemlerde kullanılmış olması, Türk yazı dilinin oluşmasını ve eser verilmesini uzunca bir süre geciktirmiştir. Türkçenin Anadolu'da edebî dil olma niteliği kazanabilmesi için Arapça ve Farsça ile uzun bir çarpışma devresi geçirdiği sanılmaktadır. Bununla birlikte edebî geleneğin doğudan gelen yeni Oğuz ve Türkmen boylarının getirdikleri edebî gelenekler ile beslenmesi¹⁰, geç de olsa bu bölgede halk dilinden doğma fakat halk edebiyatından ayrı ve kendine özgü yeni bir yazı dilinin kuruluşunu önleyememiştir. Ancak, gerek yukarıda açıkladığımız, gerek buna eklenebilecek daha başka sebepler ile, Anadolu Selçukluları devrinden günümüze kadar ulaşabilmiş Türkçe eserlerin sayısı oldukça azdır. Bunlar vezin, nazım şekilleri ve konu bakımından daha XI. yüzyıldan başlayarak Asya'da meydana getirilmiş eserlerde de görüleceği üzere yine İran edebiyatını örnek tutmuşlardır. Gerek tasavvuf ilkelerini halk arasında yayma amacı güden Sultan Veled'in Türkçe manzumelerinde, gerek Seyyad Hamza'nın ve Ahmet Fakih'in aynı nitelikteki eserle-

8 Bk. Köprülü, M. Fuad, *Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Toplu Bir Bakış*, Yeni Türk Mecmuası, C. 1, S. 4 (1933), s. 277.

9 Bk. Köprülü, M. Fuad, göst. e., s. 278; Yinanç Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 160; Aksaraylı Kerime'd-din Mahmud, *Müsameretü'l-ahbar*, "Mukaddeme ve Hâşiyelerle tashih ve neşreden" Osman Turan, Ankara 1944, s. 64; Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, TDK. Yayınlarından sayı: 182, Ankara 1960, s. 5-7 (Kısaltması: *Legend*).

10 Bk. Köprülü, M. Fuad, göst. y.

rinde, Hoca Dehhanî'nin lâdini şiirlerinde dil, araya karışmış tek tük Arapça ve Farsça kelimelere rağmen, Asya'dan getirilmiş duru Türkçe kelime ve şekilleri ile yerli ve milli bir edebiyata başlangıç olabilecek niteliktedir. Gerçi, bu devrin eserlerinde genel olarak büyük bir söyleyiş ustalığı ve sanat inceliği göze çarpmaz. Kimi zaman Türkçenin kuruluşundan ve yetersizliğinden sanatçıların kendileri bile yakınmaktadırlar ¹¹. Ancak, bu durumun istisnaları da yok değildir. Yunus Emre gibi, yerli vezin, yerli nazım şekilleri ve halk diline dayanan bir şairin elinde, Türkçenin kazandığı söyleme gücü ve akıcılık, bu dilin daha başlangıcında bile bir edebî dili besleyebilecek seviyeye ulaşmış olduğuna işaret etmektedir.

13-üncü Yüzyıl sonlarında, Selçuklu devletinin Moğol baskısı ile zayıflaması üzerine, bulundukları bölgelerde kendi adlarına hüküm sürmeğe başlayan eski uç beylerinin meydana getirdiği Anadolu Beylikleri devri, eser sayısı bakımından çok daha verimlidir. Bu devir Selçuklular devletindeki dil tutumuna karşı bir uyanma, yerli dile daha çok dönüş ve gelişme devri sayılabilir. Arap ve Acem kültürüne tanış olmayan yahut itibar göstermeyen Oğuz ve Türkmen beylerinin millî geleneklerine ve kendi bölge dillerine verdikleri önem, şairleri ve yazarları korumak bakımından gösterdikleri duyarlık, pek çok Türkçe eser yazılmasına yahut Arap ve Acem edebiyatındaki önemli eserlerin Türkçeye aktarılmasına yol açmıştır. Bu devir türlü bölge dillerinin belirli bir yazı geleneğine uyularak yazı diline geçirildiği devirdir. Hele Karamanoğlu Mehmed Bey'in tutumu ve Selçukluların zayıf zamanında "*bundan böyle divanda, dergâhta, bargâhta, çarşıda, meydanda Türk dilinden başka dille konuşulmayacaktır*" şeklindeki bir fermanla 1278 yılında ¹² Türkçeyi resmî dil olarak ilân edişi, hem öteki beyliklere örnek hem de Türk dili tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Bugün kitaplıklarda Beylikler devrinden kalma işlenmiş işlenmemiş epey eser vardır.

Aydınoğulları, Germiyanogulları, İnanoğulları, Menteşeoğulları v.b.'nın ¹³ hüküm sürdükleri alanlarda yazılmış olan *Kıyasü'l-enbiya*,

11 Sultan Veled: *Türk dilün bilürmiseydüm ben*

Söz ile bellü göstereydüm ben "Eğer Türk dilini bilmiş olsaydım söz ile gösterirdim" *İbtidaname*, 78. by. Başka örnekler için bk. Mansuroğlu, Mecdud, *Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi*, Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, C. IV, S. 3 (1951), s. 216.

12 Bk. Levend, Ağah Sırrı, *Tarih Boyunca Türk Dili*, Türk Kültür Dernekleri yayınlarından-sayı : 1, Ankara 1961 s. 11

13 Anadolu Beylikleri için Bk. H. Z. Karasulu, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1937.

Tezkiretü'l-evliya, Kelile vü Dimne, Kaabusnâme, Merzubannâme, Taberî Tarihî Tercümesi, Kur'an tercüme ve tefsirleri, *Fatiha, İhlâs* ve *Tebâreke* surelerinin tefsirleri gibi dinî, gayri dinî, tarihî ve halk hikâyeleri niteliğinde olan daha birçok eser ¹⁴, bu devrin Anadolu Türkçesi'ni ve yazı dili karakterini çizmeğe yardım edecek eserlerdir.

14-üncü yüzyılın başlarında resmen kurulmuş olan Osmanlı devletinin ilk yüzyılında yazılmış olan eserler de, dil bakımından Beylikler devri Türkçesinden ayrılmaz. Yine Fars edebiyatındaki örneklerine uyularak telif, çeviri yahut serbest çeviri yolları ile meydana getirilmiş olan, *Mantku'tayr, Garipnâme, İskendernâme, Süheyl ü Nebbahar* v.b. bu devrin önemli ürünleridir. 13,14-üncü yüzyıl eserlerinde görülen arı dil, Türkçe kelimelerin kullanılış oranı bakımından bir basamak daha gerilemiş olmakla birlikte, 15-inci yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir.

'*Eski Anadolu Türkçesi*' yahut yanlış olarak ve Almanca '*Altosmanisch*' teriminden aktarılmış olarak '*Eski Osmanlıca*' diye adlandırılan 13-15-inci yüzyıllar Türkçesi, gramer şekilleri, ekleri ve kelime hazinesi bakımından oldukça katıksız, güzel bir dildir. Geriye doğru gittikçe, eserlerdeki, sayısı zaten az olan Arapça ve Farsça kelimeler daha da azalmakta, arkaik kelime ve ekler artmaktadır. Bu bakımdan Eski Türk yazı dili ile ortak olan yönleri çoktur ¹⁵.

§ 8. 15-inci yüzyıl ortalarında Osmanlı devleti'nin hudutlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulması ile birlikte, Anadolu'da bir yazı dili birliği de kurulmuş oluyordu. Ancak, önceki devirlerde Türk saraylarının bulunduğu merkezler ile İstanbul'un ve Osmanlı şehzadelerinin valilik ettiği bazı illerin bu devirde birer kültür merkezi haline gelmiş olması, buralarda Selçuklular devrinde olduğu gibi Arap ve Fars kültürlerinin yeniden önem kazanması, medreselerdeki öğrenime Arapça ve Farsça eserlerin örneklik etmesi, Türk saraylarında yabancı şairlere daha çok önem verilmesi v.b. sebepler ile, kuruluş devrini tamamlamış olan Türk yazı dilinin gidişinde kısa zamanda büyük değişiklikler oldu. Bu değişikliklerin en önemli belirtileri, saray ve aydınlar topluluğunda koyu bir Osmanlı-İslâm sisteminin yer alması, Arap, Fars dillerinin Türk diline işlemesi, Türkçenin yetersizliğinden söz açılarak hakir görülmeye başlaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Öylesine ki, aydın çevrelerde bir eserin Arap yahut Fars dili ile yazılması bir öğünç, Türkçe yazılması ise bir utanç vesilesi oluyordu. Bu bakımdan da ancak halka seslenen eserler Türkçe yazı-

¹⁴ Anadolu Beylikleri devrinde yazılmış eserler üzerinde ayrıntılı bilgi için Bk. Köprülü M. Fuad, göst. c., s. 282 ve öt.

¹⁵ Eski Türk yazı dili ile ortaklaşan özellikler için Bk. Mansuroğlu, Mecdud, *Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi*, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, IV, S. 3, s. 224 - 226.

hyor; bunlar için özür dilendiği bile oluyordu. Daha 14. yüzyılda Âşık Paşa'nın, Hoca Mes'ud'un ve bir sonraki yüzyılda Devletoğlu Yusuf'un bu nokta ile ilgili mısraları gerçekten üzücüdür. 16. Gerçi, Türkçe eserler verilmesini teşvik eden padişahlar ve bu akıma kapılmayan bazı şairler yok değildir. II. Murad'ın, Çelebi Sultan Mehmed'in, daha sonra IV. Mehmed'in emirleri ile Türkçeye çevrilmiş yahut sade dille yazılmış olan *Kaabusnâme* 17, *Kâmilü't-ta'bir Tercümesi*, *Vakayî'nâme* 18 v.b. eserler gibi. Ancak, bunlar genel eğilim içinde istisna durumunda olan örneklerdir. Aşık Paşa'nın Türkçenin durumuna işâret eden ve onun nasıl hor görülmüş olduğunu belirten mısraları, bizi bu konuda yeteri kadar aydınlatacak niteliktedir. 16. yüzyılda Klâsik Türk Edebiyatı oluşumunu çoktan tamamlamış, öyle ki, sanat bakımından en yüksek noktasına ulaşmış olduğu halde, bu edebiyatın Türkçe yönü büyük bir gerilemeye uğramış ve yukarıda belirttiğimiz zihniyete uygun bir durum almıştı. Hemen bir yüzyıl içinde Arapça ve Farsça kelimeler dile o kadar sokulmuştu ki, edebiyat dili Arapça, Farsça ve Türkçenin karışmasından meydana gelmiş yapma bir dil oluvermişti. Bu iki yabancı dilin Türkçeye olan etkisi üzüntü ile belirtmek gerekir ki, yalnız kelime hazinesinde de kalmamıştır. Arapça ve Farsça kelimelerle birlikte dile adım adım bu dillerin bazı kuralları da sokulmağa başlamıştır. Yavaş yavaş kelime ve san'at oyunları ile anlamı da feda etmeğe başlayan ve 16. Yüzyılda Sinan Paşa ile klâsik şeklini bulan nesir dili bile, 17. yüzyılda Veysî ve Nergisi'lerin elinde bu bakımdan en yüksek noktasına ulaşarak, çok kez aydınların ve yazarların bile anlıyamıyacağı derecede 19 ağırlaşmıştır. Örnek olarak *düşündük-*

16 Bk. Köprülü, M. Fuad, *Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul 1928, s. 11-15; Mansuroğlu, Mecdud, göst. e., s. 216; *Levend.*, s. 9-10; Korkmaz, Zeynep, *İzmir Kütüphanelerinde Eski Anadolu Türkçesine ait Birkaç Değerli Yazma*, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, C. VIII, S. 3-4, s. 43-44.

17 Mercimek Ahmed, *Kaabusnâme*, MEB. yayınlarından, İst. 1944. Bugünkü dile çeviren ve önsözü hazırlayan Cökyay, Orhan Şuik.

18 *Vakayinâme*, Köprülü Kitaphı, Fazıl Ahmed Paşa. bölümü no: 216. Bu durumda olan öteki eserler için bk. *Levend.*, Agâh Sırrı, *Tarih boyunca Türk Dili*, s. 15, 16.

19 Bizim bugünkü ölçülerimizle dilini çok ağır bulduğumuz 17 - ncı yüzyıl şairlerinden. Nabî'nin:

Ey şî'r miyânında satan lafz-ı garlbi
Divân-ı gazel nüsha-i kâmus değildir;
Dinsün nü şî'r ü inşâ böyle muakkadâta
Kim ola hall ü akdi muhtâc-ı istişâre

beyitleri ile, Samî, Veysî, Nergisi gibi şair ve nesircilerin diline yaptığı saldırı, sonradan Tanzimatçıların bu dile karşı koyarken, sık sık başvurdukları klâsik bir örnek hâline gelmiştir.

çe kelimesini alalım. Bu kelime Nergisi'nin kaleminde "*dest-i endîşe heyzüm-pâre-i mülâhaza ile tahrik-i âteş-dân-ı efkâr ettikçe*"²⁰ söyleyişine bürünüyordu. Bu gelişmelerin doğurduğu sonuç şudur: 15. yüzyılın ikinci yarısından bu yana Osmanlı İmparatorluğu iki dilli bir devlet durumuna gelmişti. Bir yanda Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devrinden başlayarak kendi tabii akışı ve gelişmesi içinde yol alan *konuşma dili*. Öbür yanda bu dilden ayrılmış olarak bütün ağırlığı ve yapmacıklığı ile yürüyen *yazı dili*. Bu durum şüphesiz aydınlar topluluğu ile halkı da büyük ölçüde birbirinden ayırıyordu. Hattâ, şair ve bilginlerin hüner göstermek istedikleri zaman dili bir araç değil, amaç olarak kullandıkları bu yapma dile, din ve tıp kitaplarında görüldüğü üzere, öğretmek ve halka yararlı olmak istedikleri zaman da anlamı esas tutan açık Türkçeye başvurdukları oluyordu. 16. yüzyıl şairlerinden Lamiî Çelebi'nin, *Münazara-i Bahar u Şitâ*'sında ve *Nefehatü'l-üns* çevirisinde kullandığı diller bu durumu açıklayan güzel örneklerdir²¹. Bunlar yanında, Naima ve Kâtip Çelebi gibi sanat kaygısına kapılmadıkları için nisbeten daha sade yazabilen, böylece ikisi arası orta bir dil kullanan bilgin ve şairler de vardır.

Türkçenin A n a d o l u'da Arap ve Fars dillerinin etkisinde kalışını yukarıda da belirttiğimiz üzere yalnız bu dillere karşı duyulan hayranlığa bağlamak doğru olmaz. Kısmen de, kendi içinde başlangıç kurmuş olan Türkçenin, çevredeki siyasî ve sosyal ihtiyaçların genişlemesi ile gereksinilen dil malzemesini kendi içinde bulamayınca, ister istemez kendine çok yakın olan islâm kültürü çevresinden elde etmeğe çalışmasından ileri gelmektedir²². Türklerin Türkçe olarak yazdıkları yahut Arapça'dan çevirdikleri bilim eserlerindeki Arapça deyim ve terimleri çoklukla olduğu gibi aktarmalarında, yahut bunların ancak pek azını türkçeleştirebilmelerinde, hattâ 18. yüzyılın ikinci yarısından bu yana dilimize yavaş yavaş Batı menşeli bazı terimlerin girmeğe başlamasında bu durumun payı elbette büyüktür. Ancak, bu aktarma; kelime, kural, deyim ve terimlerin alınışı Türk dilinin işlenme ve gelişme yolunu tıkayarak onu kısırlaştıracak ve Türkçeyi hor görülen bir dil durumuna getirecek kadar ilerlememeli idi.

Bilindiği gibi dillerin gelişmesi ve birer kültür dili hâline gelebilmesi toplumun ona verdiği önem ve sanatçıların onu işlemekte gösterdikleri başarı ile sağlanır. Şiir dilini onu özenerek yazan şairler, nesir dilini usta nesirciler,

20 Bk. *Levend* s. 197.

21 Bu eserlerden alınan metin örnekleri için bk. *Levend*, s. 21 - 22.

22 Bk. Arat, Resid Rahmetî'nin *Dil Bir Tabii Vahdet*, *Türk Kültürü*, C. 1, S. 3 (Ocak 1963)

ilim dilini de, ona özenen bilginler yapar. Yunus'un ve Süleyman Çelebi'nin söyleyişlerinde, arı şekilleri ile yüksek deyiş gücü kazanmış olan, Dede Korkut gibi halk edebiyatı ürünlerinde her türlü değeri ile devam eden Türkçe, eğer 15 - inci yüzyıldan sonra da aynı tutumda olan daha başka sanatçıların elinden geçmiş ve hayran oldukları dillerdeki deyiş işlekliği uğruna Türkçeyi aşağı gören bir saray ve aydınlar zümresinin eline düşmemiş olsaydı, hiç şüphe yok ki, zamanla büyük bir işleklik ve zenginliğe kavuşmuş olacaktı. Oysa ki, imparatorluk temellerinin atılması ve sınırların genişlemesi ile birlikte 'Osmanlılık' anlayışına uygun olarak milli şuur gittikçe zayıflamış, bunun yerine din ve ümmet duyguları yer almıştır.

Gerçi, bilindiği üzere, bu yapma ve ağır dile karşı bazı tepkiler olmamış değildir. 15 ve 16-ıncı yüzyıllarda Aydınlı Visalî, Edirneli Nazmî ve Tattavlı Mahremî yine aruz vezni ile fakat sade dille manzumeler yazarak ²³, Divan Edebiyatının bu yönüne karşı bir tepki yaratmışlardır. Ancak, bu tepki bunların şahısları ile birlikte sönüp gitmiş, sürekli bir akım hâline gelememiştir.

17 - inci yüzyıl şairlerinden Nabî'nin kendisinin de uygulayamadığı şikâyetleri, Nedim'in hayatı edebiyata sokan görüşü ile bağdaşan şarkılarındaki küçücük belirtiler bir yana, 18-19 - uncu yüzyıl şair ve yazarlarından Sa'îdî Çelebi, Fazıl, Vasıf, Esad Mahmut Efendi gibi kimselerin tuttıkları yol bile, Osmanlı imparatorluğunun bütün gösterişi ile devam eden ağır dili karşısında, şahsî çabalardan öteye geçemeyen sönük tutumlar hâlinde kalmıştı ²⁴. 16-19 - uncu yüzyılların ağır edebî dili, en güçlü tepkisini ancak Tanzimat devrinde bulabilmiştir.

***

§ 9. Bilindiği üzere, III. Selim devrinde başlamış ve gittikçe artmış olan Batılılaşma hareketi, daha sonra Osmanlı İmparatorluğundaki devlet düzeninin ve düşünce hayatının çöküntüye uğraması ile, Tanzimat hareketine ulaşmış; bu hareket ile siyasi ve sosyal hayatımız yeni bir düzene girmiştir.

Tanzimat'tan sonra yazılmağa başlayan Türkçe dilbilgisi kitaplarında Türk dili Türkçe, Arapça ve Farsça'nın kaynaşmasından oluşmuş bir dil olarak tanımlanıyordu. Bu nitelikteki dili anlatmak için de, siyasi birliği korumak için uydurulmuş olan 'millet-i Osmaniye' deyimine uygun olarak 'lisan-ı Osmani' yahut 'Osmanlıca' terimi kullanılıyordu.

23 Bk. Köprülü M. Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının ilk mübessirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul, 1928.

24. Bu konuda daha geniş bilgi ve metin için bk. *Levend*, s. 76-79.

Tanzimat devrinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri, yazı dilinin sadeleştirilmesi, bununla ilgili olarak fen kitaplarının, devlet, okul ve gazeteci dilinin Türkçeleştirilmesi idi. Çünkü, Batı hayatına yönelmiş olan imparatorlukta düşünce hayatının ilerlemesi ve millî eğitimin yayılması, ancak anlamı söyleyişe kurban etmeyen sade bir dil kullanılması ile gerçekleşebilecekti. Bu bakımdan gerek Reşid Paşa'nın kendisi gerek onun yolunda yürüyen A. Cevdet Paşa²⁵ yazılarında düşünceyi ön plânda tutmaya büyük bir önem vermişlerdir. Şinasi'nin özentiyeye kapılmadan yazdığı sade yazılarından başka, *Tercümanıahval*'i ve 1862'de çıkarılan *Mecmuuifünun* kendilerinden sonra çıkan gazetelere öncülük etmiştir²⁶.

Tanzimat devrinde dil konusu Divan Edebiyatı devrinde olduğu gibi etkisiz, yazarların istek ve eğilimlerine yahut halka yararlı olma düşüncelerine bağlı bir durumda kalmamış, şuurlu bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Dilin sadeleştirilmesi, imlâsı, grameri ve sözlüğü konularında, basında ve türlü eserlerde yer alan görüşleri şu noktalarda özetleyebiliriz:

N. Kemal, Divan Edebiyatı'nın diline dokunurken "*Elfazda garabet o kadar mu'teberdir ki, meselâ Nergisi gibi milletimizin en meşhur bir te'lif-i edibânesinden istihrac-ı meal etmek, bize göre ecnebi bir lisanda yazılmış olan Gülistan'ı anlatmaktan müşkildir*"²⁷ diyerek, üslûbunun anlaşılmasız şeklindeki ağırlığından yakınmaktadır.

Celâl mukaddemesinde, iki sahifelik bir yazı okumak için seksen kez *Kamus* veya *Burhan*'a başvurmak zorunda kaldıklarına, üstelik bunun da bir mârifet sayıldığına işaret ediyor.²⁸ Namık Kemal dilin düzeltilmesi için: dildeki kuralların mükemmel bir şekilde ortaya konması, dili anlaşılmasız kılığa sokan lüzumsuz kelimelerin atılması ve bu yönden genç dildeki kelimelerin bir sınır içine alınması, dilin en küçük ögesi durumunda olan kelimelerin imlâ ve anlam bakımlarından tam olarak belirtilmesi, üslûbun lüzumsuz şişirme ve kalabalıktan kurtarılarak tabii duruma getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.²⁹

Ali Suavi, *Muhbir* ve Paris'te çıkardığı *Ulûm* gazetelerinde yazdığı

25 Cevdet Paşa bazı eserlerinde 'anlaşılır dil' konusunu açıkça söylemiştir de. Bk. . *Cevdet Tarihi*, İstanbul, 2. Basım 1309, C. 1, s. 14; *Kıyas-ı Enbiya*, İstanbul, 1331, s. 988; Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul, 1332 s. 61 - 76; *Levend*, s. 81 - 82.

26 *Tercümanıahval* gazetesinin ilk sayısının önsözü. Bu konuda yazılanların metni için bk. *Levend*, s. 83.

27 *Tasviriefkâr* 16 Rebiülahir 1283 (1866), S. 416. Metin (örneği için bk. *Levend*, s. 113.

28 N. Kemal, *Mukaddeme-i Celâl*, Kütüphanesi-i Fihristiye serisinden, 1305, s. 5, 13.

29 *Tasviriefkâr* 17 Rebiülahir 1283 (1866), S. 417: *Lisanın Islahı*,
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://iraney.org>

yazılar ile, genel dilin ve özellikle gazete dilinin ‘âdi lisan’ yani İstanbul’da kullanılan avam lisanı olan Türkçe ile yazılması düşüncesini savunmuş; Türkçe yazmanın yararlarını açık örnekler ile anlatmıştır.³⁰

Ziya Paşa’nın bir çoklarınınca bilinen *Şiir ve İnşa* makalesinde³¹, Osmanlı şiir ve inşasının taklitçiliği, bunlardaki dilin üçte birinin bile Türkçe olmadığı, milletin kendine, özgü bir dilinin bulunup bulunmadığının ve bunun düzeltilme yollarının düşünülmemiş olduğu, kimi yazılarda metinlerin anlaşılabilir duruma geldiği ve bunların doğurduğu zararlar; özetle memleketimizde yerleşmiş şiir ve inşa anlayışındaki gariplikler bahis konusu edilmektedir. Bu makalede Türkçe imlâ bozukluklarının sebepleri de anlatılmakta ve Osmanlı imlâsına vukufun “*En azından bir Arap ve Acem sarfu nahvi*” bilmecge bağlı bulunduğu belirtilmektedir.

Ahmed Midhat Efendi *Basiret* ve *Tercüman-ı Hakikat* gazeteleriyle *Dağarcık* dergisinde çıkardığı yazılarında³², Osmanlı dilinin ne olduğunu ve içinde bulunduğumuz dil durumunu inceleyerek “*Elyevm kullandığımız lisan Arabî ve Farisî ve Türki ve Osmanlıların gemicilikte ve san’atta kesbettikleri terakkî münasebetleriyle Yunan ve İtalyan ve terakkiyat-ı âhiremizin gösterdiği lüzum üzerine bir de Fransız lisanlarından mürekkebirdir*” diyor³³. Kimi zaman Arapların, kimi zaman Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak kelime ve kurallar bakımından bir dil dilencisi olduğumuzu esefle kaydediyor³⁴. Ahmed Midhat Efendi okuyucularına karşı “*Acaba lisanımız hâl-i hazırıyla ıslah kabul etmez mi? Bil-ıslah milletimiz için bir lisan-ı umumi haline giremez mi?*” sorusunu ortaya atarak, dili düzeltme yollarını açıklıyor. O, Osmanlıcadaki Arapça ve Farsça kelimelerin dilde kalmasında bir sakınca görmüyor. Ancak, Osmanlıcadaki Arap ve Fars gramerinden geçme tamamların, sıfatların müennes ve müzekkerleri ile çokluk şekillerinin Osmanlı gramer kurallarına sokularak yazılması yolu ile, dilimizin Şinasi’nin vardırımsı olduğu evreden daha yukarı bir sadelik evresine ulaşacağını açıklıyor. O kadar ki, kendi makalesinde sekiz bend içinde kullanmış olduğu dilin, tanımlamak istediği Osmanlı dili olduğunu belirterek, uygulamada başarıya ulaşmış

30 *Muhbir*, 1 Kânunusani-i efrençî - 25 Şaban 1283 (1867), S. 1; 27 Şevval 1283, S. 28; 29 Zilhicce 1283, S. 37; *Ulûm*, Paris 1869, s. 2 - 3. (Örnekler için bk. *Levend*, s. 115 - 116.

31 *Hürriyet*, Londra, 20 Cumade'l-âla 1285 (7 eylül 1868), S. 11.

32 *Basiret*, 19 Mayıs 1288 (1871), S. 36; *Bir varakçık*; *Basiret* 23 Mayıs 1288 (1871), S. 639; 25 Mayıs 1288, S. 641; 30 Mayıs 1288, S. 645; *Tercemanı hakikat* 1299, S. 112; *Ehemmiyetli bir lâyihadır*; *Dağarcık* 1288 (1871), S. 1; *Osmanlıcanın ıslahı*.

33 *Dağarcık* yıl 1288, S. 1. *Ücretsiz PDF Kitap Arsivi* - <https://rantey.org>

34 *Tercemanıhakikat* yıl 1299, S. 112.

bir örneğini de veriyor. Görülüyor ki, Ahmed Midhat Efendi, Namık Kemal, Ziya Paşa v.b. gibi bu konuda yalnız düşünce savaşı yapıp, uygulamada başarısızlığa uğramış bir yazar değildir. Onun, yazılarında kullandığı özentisiz, açık halk dili, dâvasının ve ortaya attığı düşüncelerin en açık destekleyicisi olmuştur.

Şemseddin Sami'nin Türk dili konusundaki çabası da ihmâl götürmeyecek önemdedir. Şemseddin Sami, kullandığımız ve Osmanlıca dediğimiz dilin nereden geldiği konusunu kurcalamakta ve bu dilin Osmanlıların kuruluşundan önce var olan dilin devamı olduğuna işâret ederek '*lisan-ı Osmanî*' deyiminin sakatlığını anlatmağa çalışmaktadır.

Şemseddin Sami'nin bu konudaki yazılarının ve düşüncelerinin incelenmesi, onun dil, millet ve tarihi gelişme ilkeleri temeline dayanan şuurlu bir dilcilik anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. Dilin sadeleştirilmesi konusunda: Dile, Arapça ve Farsçadaki yabancı kelimelerin girmesi ile canlılığını yitirmiş ve bu yüzden de zamanla kullanılıştan düşmüş olan Türkçe kelimelerin yerine, söylenişleri biçimsiz de olsa, Doğu Türkçesi'nden kelimeler alınmasını önermektedir. Dilimize girmiş bulunan Arapça ve Farsça kelimeler, dilimizle tam bir kaynaşma kuramamış olduklarından, bunları atmanın kolay olabileceğini savunmaktadır ³⁵.

Süleyman Paşa da aşağı yukarı Şemseddin Sami'ninkine yakın bir gerekçe ile *Osmanlıca* deyimine takılıp , bu dilin Osmanlıca değil *Türkçe* olacağını açıklamağa çalışmıştır. ³⁶.

§ 10. Tanzimat Devri şair ve yazarları gazete, kitap, bilim eserleri ve resmî yazışmalarda dili şekil ve gelenekçilikten kurtarıp anlamı esas tutan ve halkın anlayabileceği bir dille yazılması ilkesini savunan çabalarından başka, dilin imlâ ve alfabesi konusuna da eğilmişlerdir. Muhsin ³⁷, Ahmed Midhat ³⁸, Reşad, Nabizade Nazım Beylerin imlâ, Münif Paşa'nın Yenişchirli Avni'nin ve Ahundzade'nin bu konudaki düşünceleri şu noktalarda özetlenebilir :

1) Osmanlı imlâsı kararsızlık ve karışıklık içindedir, düzeltme yoluna gidilmelidir.

35 *Hafta* gazetesi, Metin için bk. *Levend*, s. 130 - 134.

36 *Hürriyetfikriyye* dergisi, 1330, S. 10, *Levend*, s. 136 - 137.

37 *Mecmuaiulum*, 15 Zilhicce 1296 (1878), S. 2, *Levend* 149 - 150.

38 *Medrese-i Süleymaniye, Behnimax-i muallimin*, 1st, 1305, s. 10; *Tercemanshakikat*, 6, 9, 28 Haziran 1888.

2) Bu konuda en büyük güçlüğü doğuran ve *kösele, divit, eleğimsağma* gibi dilimizde söyleniş değişikliğine uğrayan Arapça ve Farsça kelimelerin imlâları söylenişe göre ayarlanmalıdır ³⁹. İmlâ konusuna ufak tefek daha başka değiştirmeler de yapılmalıdır.

3) İmlâ değişikliği yalnız Osmanlı imlâsı sınırları içinde bırakılmalı, Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsına dokunulmamalıdır. ⁴⁰.

4) İmlânın düzene konulması için her şeyden önce bir sözlük ile gramere ihtiyaç vardır. Bunun için de bir encümen-i edebî kurulmalıdır ⁴¹.

5) Eldeki Osmanlı alfabesi dili yeteri kadar karşılayamamaktadır. Alfabe yeni hareke ve işaretler eklenerek düzeltilmeli böylece imlâda bazı değişiklikler yapılmalıdır. ⁴²

6) Yeni bir alfabe sisteminin kabulü. Mirza Fethali Ahundof ve Melkon Han'ın ⁴³ düşüncelerinden çıkan bu teklif aslâ uygun karşılanmamıştır.

Bu devrin yazar ve şairleri alfabe ve imlâ konusunda, genel olarak, yalnız bazı hareke işaretleri ilâvesi ile düzeltme yoluna gidilmesini benimsemişlerdir. Dilin her şeyden önce esaslı bir gramerinin ve sözlüğünün hazırlanması gerektiği şeklindeki istek ve önerileri ise pek yerinde bulmuşlardır. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, Tanzimat devrinde, Divan Edebiyatı dilinin bir devamı olan Osmanlıca'nın, zamanın gereklerine uymayan, halkın dilinden büsbütün ayrılmış, anlaşılmaz, yapma bir dil olduğu anlaşıldığı için gerekli tepkiler yapılmıştır. Başarı yönünden Ahmed Midhat Efendi başta olmak üzere, Şinasi, Muallim Naci, Ahmed Cevdet Paşa sade üslûplu yazıları ile bu düşüncenin uygulanmasında öncülük etmişlerdir. Şinasi'den başlayarak yazı dili gittikçe sadeliğe de yüz tutmuştur. Ancak, bunun yanında '*âli üslûp*' diye nitelendirilen, süslü ve sadecilerinkine oranla ağır olan bir dilden (Na m ı k Kemal, Abd ü l h a k Hamid'in dilleri gibi) kurtulmak yine de mümkün olamamıştır. Yapılan çabalar, dili Arapça ve Farsça kelimelere fazla dokunmadan tamlamalardan temizliyerek, yazıda anlamı esas tutma düşüncesini temel alan, kısmî bir düzeltmecilik noktasından ileriye geçememiştir ⁴⁴.

39 *Mecmuaiulün* yazarlarından Muhsin 15 Zilhicce 1296 (1878), S. 2 : *Meşveret*, önsözü.

40 *Tercemanihakikat* 27, 28 Haziran 1888, S. 3006 - 3007.

41 *Mürüvvet*, 4 Mayıs 1304, S. 59.

42 Münif Paşa, *Mecmuaiünun*, 1280 (1868), S. 14, s. 74 - 77; Yenişehirli Avni, bk. *Levend*, s. 155, Mirza Fethali Ahundof, *Mecmuaiünun*, 1280 (1868), S. 14, s. 69-74.

43 Bk. *Levend*, s. 156 - 157.

44 Tanzimat dilinin özellikleri ve bu devirdeki dil sorunları üzerinde daha ayrıntılı bilgi almak için bk. *Levend*, s. 113 - 177.

§ 11. Tanzimat devrinden başlayarak bize örneklik etmiş olan Fransız Edebiyatını yakından tanıyan Servetifünun devri yazarları, bu edebiyatın verilerini örnek tutarak, duygu ve düşüncelerini bütün incelik ve derinliği ile yansıtacak bir dil ve buna uygun hünerli bir üslup istiyorlardı. Bu bakımdan nazımda ve nesirde Tanzimatçıların yolundan gitmediler. Kendilerine yeni bir yol buldular. Gereksindikleri dil malzemesini karşılayabilmek için sözlüklere başvurarak, buralarda bulunup da kullanışta olmayan Arapça ve Farsça kelimeleri kullanış alanına çıkardılar. Bilinen Arapça ve Farsça kelimelerden *şems/müşemmes*, *kevkib/mükevkeb*, *zemherir/izmihrar* gibi yeni türetmeler, *lâne-i melâl*, *kalb-i meftur*, *leyal-i girizan* gibi yeni isim ve sıfat tamlamaları ile *dür-endiş*, *hayat-endiş*, *zekâ-şiken* gibi birleşik sıfatlar yaptılar. Böylece Arapça ve Farsça kelimeler ile kurallar yeni bir kılıktaki ortaya çıktı. Fransız Edebiyatından aldıkları kimi deyimleri Türkçeye çevirerek kullandılar. Eski düşünceleri yeni bir söyleyişle verebilmek için, sık sık yeni kelimelere başvurdular. Kimi zaman da cümle düzenini değiştirdiler. Tevfik Fikrek ve Halid Ziya bu isteğe uygun bir dil yaratanların başında gelir. Nazım dili Fikret'in elinde bir yandan *Halûkun Defteri*'nde olduğu gibi, halk dilinden alınma bazı kelimelerle beslenip, tabii bir deyiş kazanırken, yeni tamlamalar ve birleşik sıfatlar dolayısıyla bir yandan da alabildiğine ağırlaşıyordu. Cenab'ın dili daha da ağırdı. O kadar ki, Edebiyat-ı cedide diline karşı gelenler, onun dilini "anlaşılmaz dil" diye nitelendiriyorlardı. Nesirde Halid Ziya da aynı görüşü yansıtıyordu. Hüseyin Cahid ve Ahmet Hikmet daha sade birer dil kullandılar. Ancak, kendilerini yine de bu süslü üslûbun etkisinden kurtaramadılar.

İşte, gerek yukarıda belirttiğimiz dil malzemesinin durumu, gerek üslûba gösterilen bu büyük özenti yüzünden, Edebiyat-ı cedide devrinde dil tabii olmaktan çıkmış bulunuyordu. Servetifünuncuların bu tutumu ve yarattıkları ağıdalı, ağır üslup, Tanzimat devrinde bir dereceye kadar sadeleşme yolu tutmuş olan yazı dilini konuşma diline yaklaşmaktan yeniden alıkoyduğu için, bunu bir gerileme sayanlar oldu. Tepkilere yol açtı. Böylece, devrin yazarları arasında bir düşünce ve görüş çatışması başladı. Edebiyat-ı cedide dilinin ağırlığına karşı koyan başlıca yazarlar: Ahmed Midhat, Şemseddin Sami, Necip Asım, Mehmed Celâl, Tepedelenlizade Kâmil, Ahmed Rasim ve İbni Rifat Samih'dir⁴⁵.

Ahmed Midhat *Dekadanlar* ⁴⁶, *sadeliği iltizam edelim* ⁴⁷, başlıklı yazıları ve “*bu ne lisan? Bu ne ta’bir? Veyisî’ye Nergisi’ye rahmet okutuyorlar*” çıkışmaları ile, Tanzimat devrindeki düşüncelerini aynı imanla tekrarlamıştır. Şemseddin Sâmî’nin bu devirde yazdığı *Lisan ve Edebiyyatımız* ⁴⁸, *Yine Lisan ve edebiyatımız*, *Tarik-i ıslah* ⁴⁹, *Lisanımızın sadeleştirilmesi* ⁵⁰ konularındaki yazıları, özü bakımından Tanzimat devrindeki düşüncelerinin devamıdır. Ş. Sami, bu yazıları ile Meşrutîyet yıllarındaki düşünce ve gelişmelere büyük etki yapmıştır. Yazılarında dili kısırlaştıran düğüm noktalarına parmak basarak çözüm yollarını göstermeğe çalışmıştır.

N. Asım ilk yazılarında ileri Türkçeciliği savunduğu halde, daha sonrakı yazılarında bundan dönerek orta bir yol tutmuştur. O, yaygın bir duruma girmiş Arapça ve Farsça kelimelerin dilden çıkarılmasına tarafı değildi. Çünkü, bu durumdaki Arapça ve Farsça kelimelerin dilden atılması dili züğürtleştirir diye düşünüyordu. *Posta, telgraf, telefon, kronometre* gibi Batı’dan geçme fen kelimelerinin de dilde olduğu gibi bırakılmasını istiyordu. Yalnızca tamlamaların, Arapça ve Farsça kuralların atılması ve dilin kendi yapısına uygun olarak gelişmesini sağlayacak bir sadeleştirme yolunun tutulması tarafı idi. Böylece, ‘*tasfiyeci*’ olmadığını açıklamış bulunuyordu ⁵¹. Aynı durum Rıza Tevfik’de de görülmektedir.

A. Midhat, Ş. Sami ve başkalarının, devrin dilini sadeleştirme konusunda ileri sürdükleri başlıca çözüm yolları: Halka seslenen ve İstanbul söyleyişini temel tutan bir yazı dilinin kullanılması, isim ve sıfat tamlamaları ile birleşik sıfatların bırakılması, alışıktığımız *lâhim*, ‘*erz*, *hatap* gibi kelimelerin *et*, *pirinç*, *odun* gibi Türklere özgü kelimeler ile değiştirilmesi, “*Şive-i lisan ve zevk-i millîye mugayır olan*” süslü üslûbun bırakılması noktalarında özetlenebilir. Dilin Fransızca kelimeler ile alacalanması ve cümle yapısındaki bozukluk da takıldıkları noktalardandı. Bu düşüncelere karşı Servetî fûnuncular kendilerini şöyle savunuyorlardı:

Servetîfûnun Edebiyatı avam, yani halka özgü bir edebiyat değildir. Yüksek zümre edebiyatıdır. Sınırları daralmıştır. Sanatlı olması gerekir. Bu bakımdan dilinin orta ve halk sınıflarınca anlaşılmasında bir

46 *Sabah* gazetesi, 1 Mart 1313 (1897) Girit özel sayısı.

47 Bk. *Levend*, s. 196.

48 *Tercemanhakikat ve Servetîfûnun* dergilerinin çıkardığı özel sayılar 1897. *Sabah* gazetesi, 27 Temmuz 1314 (1898). Metin örneği için bk. *Levend* s. 220-221.

49 *Sabah* gazetesi, 3 Ağustos 1314 (1898).

50 *Tarik* gazetesi, 26 Mayıs 1315 (1899).

51 *İkdam* gazetesi, 25 Temmuz 1313 (1897).

sakınca yoktur⁵². Dil ince his ve engin tasavvurların deyiş aracıdır. O halde düşündürücü ve etkili olmalıdır⁵³. *Saat-ı seman-fam* gibi bir tamlama yerine başka nasıl bir tamlama yapılabilirdi. Buna karşı koyanlar o tamlamaları doğuran düşünceye vukufu olmayanlardır, bu bakımdan *dermiyan edeceğimiz mütalâatı mümkün değil anlamazlar*⁵⁴. Sade üslûp âdi eserlerin üslûbudur. Ancak halk için yazılan eserlerin dili halkın seviyesine uyar. Cümle yapısındaki sakatlıklara gelince: O sakat ve garip cümleler bizde söylenmemiş olan kimi anlamları belirtmek yahut eski düşünceleri yeni bir kılıkla söylemek içindir⁵⁵.

Bırakılması istenen Arapça, Farsça kelime ve tamlamaların yerine, eşit güçte Türkçe kelime ve tamlamalar bulunamaz. Yüksek ruh duygularının anlatılmasında tamlamasız başarı sağlanamaz. Mehtaplı bir geceyi anlatan şairin “*Ey gecelerin yaldızlı kanatlı perisi*” diyeceğine “*ey peri-i zerrin-bâl-i leyâl*” demesi kulağa daha hoş ve anlamlı gelir⁵⁶. Cenab Şahabeddin, yeni kelime ve tamlamalar almaksızın edebiyatta yenilik yaratmayı bir şato yıkıntısına hiçbir yeni malzeme eklemeyen yeni bir bina yapmanın imkânsızlığı ile karşılaştırıyor, bırakılan yabancı kelime ve tamlamalar yerine kullanılacak Türkçe karşılıkların söyleyişe aslâ o anlam inceliğini veremeyeceğini belirterek (*şehîk* yerine *iççekme* gibi), “*öyle varlar âdeti yok demektir*” diyordu⁵⁷.

Tevfik Fikret de bağlı bulunduğu ekolün görüşünü savunarak *Tasfiye-i lisan* başlıklı yazısında, Türkçedeki Arapça ve Farsça kelimelerin atılması önerisine karşı: “*atacağımız kelimelere iyi halefler bulacağımız da başka bir mesele. Doğrusu muhafazakârlığın o kadar tarafdarı değilim; fakat, insan istiyor ki yapılan şey bozmaktan ibaret olmasın*”. Bizim o zamana dek mükemmel bir dilimizin olamayışını, dile Arapça ve Farsça kuralların sokulmuş olmasına bağliyerek: “*şimdi ne yapacağız? Sırf Türkçe mi yazacağız? zannetmem ki bu mümkün olsun; olsa bile hâlâ ihtilâfından şikayet ettiğimiz lisan-ı tekellüm ile lisan-ı tahririmiz yine itihad edemeyecektir. Çünkü o zaman da yazacağımız Türkçe kelimeleri tekellüm ettiğimiz lisandan değil, bize Arabî ve Farisî’den daha uzak bir menba-ı metrukten alacağız. Denilebilir ki bu menba esasen bize yabancı değildir. Evet lâkin unutulmuştur. Metruktür, iadesi vakte, hem uzun*

52 Hüseyin Cahid, *Biraz Daha Hakikat*, *Tarık* gazetesi, 2 Kânunucvvel 1314 (1898).

53 Halid Ziya, *Mai ve Siyah*’tan, *Servetifünun* 1 Ağustos 1312 (1896), S. 283.

54 Süleyman Nesib, *Servetifünun* 30 Nisan 1314 (1898), S. 374.

55 Bk. not 54’e.

56. Müstecabizade İsmet, *Mülâhaza*, *Musavver Malûmat* gazetesi 18 Temmuz 1312 (1896).

57 *Servetifünun*, 3 Temmuz 1313 (1897), S. 331: *Yeni ta’birat*; S. 333: *Yeni Elfaz*.

bir vakte muhtaçtır»⁵⁸ diyerek tasfiyeciliğin çıkar bir yol olmadığını belirtmeğe çalışıyordu.

Bu devirde, Servetifünuncuların özel görüşleri dışında, Arapçayı din ve hikmet dili olması bakımından öğrenilmesi gerekli bulan, Arap ve Fars dillerinden gördüğü yardım dolayısıyla Arapçasız ve Farsçasız Osmanlı dili ve edebiyatı tasavvur edilemeyeceğini savunan ⁵⁹ görüşler de vardı ⁶⁰.

§ 12. Servetifünun devrinde Dil konusundaki ikilik imlâ konusunda da devam etmektedir. İmlâ bir yandan ‘ünlü’ görevi yüklenen işaretlerin daha çok kullanılmasına doğru yol alırken, bir yandan da Türkçe kelimelerin bile Arap imlâsına uydurularak yazılmasını savunanlar oluyordu.

Sözlüğe duyulan gereksinme dolayısıyla temelli bir sözlüğün ortaya konması düşüncesi sık sık yenileniyor; ancak hazırlanacak sözlüğün Osmanlı sözlüğü olması isteniyordu. Bu bakımdan meydana getirilmiş *Kamus-ı Türkî Lûgat-ı Remzi, Lûgat-ı Naci, Lûgat-ı Salâhi* v.b. eserler hep Osmanlıca sözlüklerdir. Osmanlı sözlüğü dışında, bir de Türk lehçeleri sözlüğü hazırlanması düşüncesini ortaya atan Necib Asım’dır. Necib Asım’ın *Lûgât Bahsi* ve *Dilimize Hizmet* ⁶¹ adlı yazılarında ortaya attığı düşünceler, sözlük konusunu ilgilendirdiği kadar dilin zenginleştirilmesi konusu ile de ilgilidir. 1.nci yazısında, genel bir Türk dili sözlüğünün ancak Anadolu’daki kelimeleri içine alan bir sözlüğün hazırlanmasından sonra yapılabileceğini savunan N. Asım, 2. nci yazısında dilin zenginleştirilmesini, İstanbul, Anadolu ve Rumeli ağzlarından alınacak kelimeler ile, dış Türkler kelimelerini örnek alarak kendi dilimizin kurallarına göre yapılacak yeni türetmelere bağlamaktadır.

§ 13. Servetifünun Edebiyatı’nın en verimli yıllarında, bunların yukarıda ana çizgilerini belirtmeğe çalıştığımız dil görüşünü temelinden yıkan bir olay ile karşılaşırız. Bu da, 1897 yılında Girit adası yüzünden çıkan Türk-Yunan savaşı sıralarında, Mehmet Emin’in yazmış olduğu şiirlerin, *Türkçe şiirler* adıyla yayımlanmasıdır. Onun hiçbir edebiyat akımına girmeksizin yazdığı bu şiirler, konusu, işleyişi ve dili bakımından bir yandan hem Servetifünuncular’ın bütün iddia ve desteklerini yıkıyor,

⁵⁸ Servetifünun 13 Mayıs 1315 (1899), S. 422.

⁵⁹ İbnülemin Mahmud Kemal, *Lisan-ı Arabi*, Sabah gazetesi 4 Kânunusani 1311 (1895); Bahâî Veled Çelebi, *Edebiyat Hakkında Birkaç Söz*, İkdam 9 Şubat 1313 (1897); Ali Kemal, *Jülyet’in İzdıvacı* adlı hikâye çevirisinin önsözü, İkdam 25 Şubat 1313 (1897).

⁶⁰ Servetifünun Edebiyatı devrindeki düşünce ve tartışmaların türlü yönleri ve ayrıntıları için bk. Levend, s. 178-262.

⁶¹ *Musavver Malûmat*, 4 Kânunuevvel 1313, S. 112; *İkdam*, 10 Kânunuevvel 1316 (1900);

bir yandan da dili sadeleştirme tezini savunanlara büyük destek oluyordu. 1897 yılı aynı zamanda bu şiirler yoluyla, Anadolu'da Türk milliyetçiliğinin yediyüz yıl sonraki uyanış çağının başlangıcıdır. Türklerin Anadolu'da yerleşmesinden sonra sönmüş olan milliyet duygusu M. Emin'in dilinde yeniden kıvılcımlanmıştır. Gerçi, başlangıçta *Türkçe Şiirler*'in diline ve konusuna, T. Fikret önde olmak üzere Servetifünun devri yazarları kendi dil ve üslup anlayışları ile karşı koyarak onu küçümsemişlerdir. T. Fikret, köylüleri, çiftçileri düşünen, onların duygularına yakından tanık olan bir şairin, onların kaderlerini dile getirmek için arı bir dil kullanılmasını tabii buluyor: "*Her muharrir yazdığını okusun, anlaşılın diye yazar. Halka okutmak istediği şeyleri de bittabi halkın derece-i idrak-i ihâtasına göre yazacaktır*" ⁶² diyordu. Bu tartışma ve küçümsemeler bir yana, M. Emin'in şiirleri memlekette kimi gençlerin kendi yolunda gitmesini sağlıyor, yankıları da yurt dışına taşıyordu. Bir süre sonra artık küçümsemeler de durmuştu, yukarıda belirttiğimiz üzere, Fikret küçümsiyenlerin başında geldiği ve yüksek konuların bu dille yazılamıyacağını ileri sürdüğü halde, Mehmed Emin'in daha sonra çıkan *Kesildi mi ellerin* ve *Zavallılar* başlıklı manzumelerini okuduktan sonra, ilk tutum ve kanısını büsbütün değiştirmiştir. O, her iki manzume dolayısıyla M. Emin'e yazdığı mektuplarda, ona karşı bir yandan parlak deyişlerle dolu beğenisini bildiriyor, bir yandan da artık o dili âdi konuların yazıldığı bir dil olarak saymak düşüncesinden sıyrılmış bulunuyordu.

Mehmet Emin'in son şiirleri dolayısıyla H. Cahid v.b. nin yaptıkları saldırılar, bir bakıma Servetifünun Edebiyatının son savunması olarak kabul edilmektedir ⁶³.

§ 14. Servetifünun devrindeki dili sadeleştirme çabaları, 2. Meşrutiyet devrinde daha güçlü ve belirli bir akım olarak devam etti. Yukarıda Mehmed Emin dolayısıyla de belirttiğimiz üzere, bu devir, aydınlar topluluğunda millî şuurun tomurcuklanma ve uyanma devri olarak kabul edilmelidir. 2. Meşrutiyet'in ilanı ile beliren siyasî ortam edebiyat ve düşünce alanında yeni gelişmelere yol açmıştır. Devrin dilcilik yönünden üzerinde durulmağa değer akımlarını :

a) *Edebiyat-ı cedide*'nin dilini kullananlar, b) *Yeni lisan*'cılar, c) Türkçeciler olmak üzere başlıca üçe ayırabiliriz.

Edebiyat-ı cedide'cilerin arkasından gelen Fecriâtî'ciler dil bakımından onlardan ayrılmamışlardı. Bunlar Arapça ve Farsça kelimeler ile

62 Servetifünun Nisan 1315 (1899), C. 17 - S. 122

63 Bk. Levend, s. 288.

taamlamaları, vasf-ı terkibi dediğimiz birleşik sıfatları aynı özentî ve deyiş ile kullandılar. Bu durum dile yine kolay kolay anlaşılamıyacak bir ağırlık vermiştir.

Edebiyat-ı cedide devrinde karşı dil davranışını temsil edenler, bu devirde Türk Derneği'ni kurdular. Bunlar edebî görüşlerini ve düşüncelerini, 1909 yılından bu yana çıkarmağa başladıkları *Türk Derneği* dergisinde açıkladılar. Necib Asım, Ahmed Midhat, Emrullah, Ahmet Hikmet, Rıza Tevfik, Bursalı Tahir, Fuad Köseraif, Veled Çelebi'nin kurucularından bulunduğu bu dernek, yayımladığı bir beyannamele amacını bildirdi. Burada Türk kültürünün geçmiş devirlerini aydınlatacak çalışmalar yapılacağı duyuruluyor, Derneğin dil amacı: “*dilimizin açık, sade, güzel ilmi lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak, imlâsını ona göre tetkik etmektir*”⁶⁴ şeklinde çiziliyordu. Ancak, bunların dil konusunda çizdikleri sadeleştirme sınırı “*en sade Osmanlı Türkçesi*” şeklinde idi. Osmanlı dilinin Arap ve Fars dillerinden nasıl yararlandığını ve Osmanlıca'yı bu dillerden ayırmanın imkânsızlığını hesaba katarak, Arapça ve Farsça kelimelerin bütün Osmanlılarca kullanılabilecek olanlarını dilde bırakmayı, ötekileri dilden atmayı, böylece “*en sade Osmanlı Türkçesi*”, yaratmayı düşünüyorlardı. Dernek, bu yoldaki çalışmaları ile dilin süs diye üzerine kondurulan yabancı ve eğretiliklerden kurtularak daha sevimli olacağı⁶⁵ düşüncesinde idi. Ancak, onun bu tutumunu, kimi dernek üyeleri bile bir ‘*tasfiyecilik*’ saydıklarından, dernek içinde düşünce ayrılıkları başgösterdi. Düşüncelerinin yazılacağı ortam da elverişli olmadığından, Türk Derneği bir süre sonra dağıldı.

Servetifünuncular devrindeki ikili dil çalışması bu devirde de sürmüştür. Türk Derneğinin tutumu, Fecriatîciler'in karşı koymalarına yol açıyordu. Halid Ziya Servetifünun'da yazdığı bir yazıda⁶⁶, dilden yabancı kelimelerin atılmasını boşuna bir emek sayıyor. Dernekçilerin dili “*seviyye-i irfan-ı halka indirmek*” gerektir yolundaki tutumlarına: “*Fakat lisan seviyye-i irfan-ı halka inmez, seviyye-i irfan-ı halk lisana yükseltilmeğe çalışılır*” diyerek karşı koyuyordu. Ali Nusret de aynı görüşte idi: “*bütün benliğimizle bağlı olduğumuz Arapça ve Farsça kelimelere husumetle bakarak onları dilden atmağa, çalışmak ve buna bir ‘hamiyyet-i milliye’ adını vermek*

64 Bu maddenin tümü için bk. *Levend*, s. 301.

65 Celâl Sahir'in 5 Ağustos 1326'daki Dernek toplantısında yaptığı konuşmadan. Konuşma metni için bk. *Levend*, s. 302.

66 4 Kânunuevvel 1324, S. 916.

zavallı lisanımızı yeniden sefil i üryan etmektir". Hem de biz şimdi Osmanlı adı altında bir siyasi birlik kurmağa çalışırken ortaya bir "*Türklük daiye-i garibesi*" atarak dil gibi "*en yüksek bir rişte-i uhuvveti rencide etmek hangi hamîyyet-i millîyye şivesine izafe olunabilir*"⁶⁷ diyordu. Süleyman Nazîf dilini seven hiçbir Osmanlı hatıvat-ı terakki yerine ilerleme adımları'nı alamaz düşüncesinde idi. Ona göre dili sadeleştirmek bizi yediyüz yıl geriye atmaktı. Buna ne lüzum vardı? ⁶⁸.

Ali Nusret'in düşüncelerine Kazanlı Ayaz (Ayaz İshakî) karşı koymuştur. O, yenileşmenin ilk şartı olarak halka inşi kabul etmekte idi. "*Anadolu Türklerinin fikirlerini uyandırıp onlara muhitlerinin ne olduğunu bildirmek sizin vazifeniz değil midir? Binaenaleyh siz vatanınıza ve milletinize hizmet etmek isterseniz tabii efrad-ı milletin en çok anladığı dil ile yazacak ve bu sayede milliyet ve kavmiyet fikirleri uyandırmaya çalışacaksınız. Bu dil de tabii yüzde kırkı Fârisî, kırkı Arabî, onu Fransız, Rum, onu Türkçe olan edebi lisanımızla olamaz. Belki sade Türkçe olacaktır.*" ⁶⁹ diyordu.

Ayaz İshakî'nin Ali Nusret'e karşılık olan yazısındaki şu satırlar da üzerinde durmağa değer: "*bir dilin fesahatı o dilin başka lisanlara esir kalmasıyla olduğunu dâva edecek sizden başka âlemde hiç bir muharrir gelmemiştir diyebilirim. Hem de gelmiyecektir. Bu fikrin ihtirai şerefi size yalnız size mahsustur...*" Bu gün için gereksindiğimiz bazı Farsça sözleri "*misafir olarak kabul edip bunlara hiç bir vakit kapitülâsyon hakkı vermemelidir*" diyordu.

Celâl Sahir de bu konuda yazdığı yazılar ile, yapılan tepkilere gerekli karşılıklar vermiştir. Ancak, o Türk Derneği'nin sade dil ve Türk kültürü araştırmalarındaki gerilere inme tutumunun "*tasfiyecilik*" olarak yorumlandığını bildiği için; "*şimdiden bütün muharreratın seri^c ve âni bir tahavvülle sırf Türkçe yazulması taraftarı değilim*"⁷⁰ diyerek, daha ölçülü davranmıştır. Aynı sakınmayı Dernek'in başı Necib Asım'da da görmekteyiz. Bu devirde dilin sadeleştirilmesi üzerinde duranlar, genel olarak yazı dili ile konuşma dili arasındaki açıklığı kısaltacak bir yolda yürünmesini istiyorlardı.

Sadeleştirme isteğine karşı gelenler, sadeleştirme işinde dilin orta Asya'daki yaşayan yahut eski örneklerinden yararlanma düşüncesine yine takılıyorlardı. M. Akif, bir yanda hâlâ Veysi ve Nergisi'lerin dili şekle kurban eden dillerini canlandırmak isteyenlerin, buna karşılık bir yanda da M a

67 Servetifünun, 31 Kânunuevvel 1325 (1910), S. 971.

68 Yeni Tasviriefkâr, 12 temmuz 1909, S. 43.

69 Sıratırmüstakim, 6 Ağustos 1325 (1909), C. II, S. 50; *Lisan meselesine dair*.

70 Servetifünun, 13 Ağustos 1325 (1909), S. 961.

vera ünnehir'den Osmanlılar için hiç dokunulmamış, yaratıldığı gibi kalmış bir dil getirmek isteyenlerin bulunduğuna işaret ederek, bunlardan da ümmet-i Muhammed bir şey anlamıyacak; şimdi artık *meclis* yerine *kurultay*, *meh'us* yerine *yalvaç*, *a'yan* yerine *aksakal* mı diyeceğiz? diyordu ⁷¹.

§ 15. Türk Derneği'nin çalışmalarını Selânik'te *Genç Kalemler* dergisinde toplananların çabalarını tâkip eder. Bunlar yazılarını *yeni lisan* başlığı altında yazdıkları için *yeni lisancılar* diye tanındılar. Ömer Seyfettin bunların başında gelir. Ömer Seyfettin, dergiye yazdığı *yeni lisan* başlıklı ilk yazısında: “*bugünkülerin dünkülerini taklit etmekten vazgeçtikleri dakika hakiki fecir olacak, onların sayesinde yeni bir lisanla terennüm olunan millî bir edebiyat doğacaktır*” demektedir ve millî bir edebiyatın ancak millî bir dil ile doğacağına ⁷² işaret etmektedir. Millî Edebiyat'ın başlangıç devri sayabileceğimiz *Genç Kalemler* topluluğunun çalışmalarında, dilde *tasfiyecilik*'ten çok, yazıda İstanbul ağzını yerleştirme çabası yer tutar. Ömer Seyfeddin, yukarıda söz konusu ettiğimiz yazısında “*Beş asırdan beri konuştuğumuz me'nus Arapça ve Farsça kelimeleri mümkün değil terkedemeyiz. Mehmed Emin Bey'in vezinlerini hiç bir şair kabul etmez. Konuştuğumuz Lisan, İstanbul Türkçesi en tabii bir lisandır... Yazı lisanı ile konuşmak lisanını birleştirirsek edebiyatımızı ihya veya icad etmiş olacağız*” demektedir. Bunların imlâ konusundaki düşünceleri, Servetifünun devrinde ileri sürülen düzeltme düşüncelerinden ayrı değildir. Genel olarak imlâ sorununa zamanın çözüm bulabileceği kanısındadırlar. İlim dilinde kullanılacak kelimelerin ya Arapça ve Farsça basit kelimelerden, ya da Türkçe birleşik şekillerden kurulacağını söylerler.

Genç Kalemler eliyle yapılan *yeni lisan* teşebbüsü, artık yavaş yavaş uygun bir ortam hazırlamış olduğundan genel olarak, iyi karşılanmış, daha başka bazı gazete ve mecmualarda sade dil kullanmağa yönelmişlerdi. Ancak, Yakub Kadri ve Köprülü Fuad ilk anda Selânik'ten gelen bu *millî edebiyat* ve *yeni lisan* iddialarını küçümsemişlerdir. *yeni lisana* Servetifünunda *Yeni Lisan* başlıklı yazısı ile karşı koyan Köprülü, dilin gelişme yolunu ancak büyük sanatçıların çizebileceğini, bu bakımdan yeni lisancıların kimi zaman destanlar kimi zaman da aşk neşideleri yazmakla yeni bir dil ve millî bir edebiyat ortaya koyma zannına kapılmalarının “*Serab-âlûd*” bir uykunun verdiği zevk kalıntısından ibâret olduğunu alaylı bir dille anlatmaktadır ⁷³.

71 *Sıratı müstakim*, 24 haziran 1326 (1910), C. IV. S. 92-96.

72 Bk. *Levend*, s. 314.

73 *Servetifünun*, 16 Şubat 1327 (1911),
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Rûbab dergisinde Yakub Kadri'nin yayımladığı *Netâyiç* başlıklı ¹⁴ yazı da olumlu değildir.

Yeni lisancılar, sadece yabancı kurallardan sıyrılmış İstanbul ağzına dayanan sade bir Osmanlı dili getirmek istedikleri halde, Yakub Kadri de dahil olmak olmak üzere, karşı koyanların bir bölümü onların Çağataycayı getireceği sanısına kapıldılar. Oysa ki, bunlar sırf avama özgüdür diye *yazı* ve *sayı* kelimelerini bile almıyorlar, bunların yerine umurun malıdır diye *tahrır* ve *numara'yı* yeğliyordı. Görülüyor ki, bunlar da dili sadeleştirirken zamanın eğilimine uyarak orta bir yol tutmuşlardı. Bu tutumda, bundan önceki devrede Türk Derneği'nin uğradığı başarısızlığın ve aşırı saldırıların da payı vardır. Ancak, ne olursa olsun Türk dilinin sadeleşmesi yolundaki daha ileri adım yine de bu devirde atılmıştır.

Dile karışılmasını yerinde bulmayan görüşler genel olarak dilde 'tabii gelişme' tezini savunmaktadır. Köprülü bu konuda şunları yazıyor: "*Yeni lisan cereyanı öyle zannediyorum ki, sanatta kat'iiyen adem-i muvaffakiyetle neticelenecektir. Lisanlar bir mahsul-i içtimai olmakla beraber, mademki ona mecra-yi tekâmülünü çizenler o lisan ile yazanlar, büyük san'atkarlardır. Bu nokta-yi nazardan Yeni Lisan'ın âtisine her halde emniyetle nigeran olmamakta haklıyız. Lisanımız mecra-i tabiisini ta'kiben daima sadeliğe doğru ilerler iken, ona şimdiden müfrit bir şekil vermek iyi veya fena her ne olursa olsun altıyüz senelik bir mahsul-i içtimaiye birkaç kişinin keyf ve hayaline göre tebdil-i mahiyet ettirmek bence mahz-i hayaldir. İstikbalin lisanı Çağatayca, Türkmence kelimelerden ârî olduğu kadar bi-lüzum u faide elfaz-ı ecnebbiyyeden de muarra olacaktır. Lisanımızın parlak bir istikbale namzed olduğuna ve o tekâmül-i tabiiyyeyi hiçbir şeyin ihlâl edemeyeceğine mu'tekidim*" ⁷⁵. Köprülü Fuad bu yazısında öncekinden daha yumuşaktır. Bu bakımdan: "*yeni lisan cereyanı, sadeliğe doğru mütemadiyen ilerliyen lisanımızın bu hususdaki katvelerini biraz tesri'den başka hiçbir netice husule getiremeyecek zannediyorum; ve işte bu nokta-i nazardan, bu yeni cereyanın vücuda gelmiş olmasına muarız, fakat samimi bir nazar-ı takdir ile temaşa etmekteyim*" diyor. ⁷⁶

Celâl Sahir, bu konudaki yazılara *Müebbed mes'ele etrafında* başlıklı yazısı ile verdiği karşılıkta, kendilerine karşı koyanlardan bir bölümünün özellikle Y. Kadri Bey'in bile yeni lisana yakın üslup kullandığına, kendilerinin Çağataycılık ile nitelendirilmelerinin yersiz olduğuna, tabii gelişme

⁷⁴ Metin için bk. *Levend*, s. 321.

⁷⁵ *Servetifünun* 19 Nisan 1328, C. 42. s. 1091.

⁷⁶ Göst y. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

istiyen Köprülü'nün bile, yavaş yavaş da olsa sadeleşme tarafı bulduğuna işaret ederek, düşüncelerini “*bütün bunlardan anlıyoruz ki, herkes lisanın sadeleşmesi arzusundadır. Ve her nokta-i nazardan terakkimizin anahatı budur*”⁷⁷ noktasında topluyor. Gerçekten de, yeni lisancılara karşı yapılan tepkiler bir dereceye kadar da, devrin verdiği alışkanlıktan ileri geliyordu. Nitekim, Köprülü bu sıradaki yazılarında tabii gelişmeyi savunduğu halde, ileride kendisi de bu hareketin desdekleyicilerinden ve Millî Edebiyat Cereyanı'nın öncülerinden olacaktır.⁷⁸ Yakup Kadri ise Osmanlı edebî terbiyesinin verdiği alışkanlıkla yeni lisan akımına karşı görüldüğü halde, Celâl Sahir'in de belirttiği üzere, yazıları devrine göre oldukça sade Osmanlıcadır. Demek ki, düşünceleri ile aykırı görünenler bile farkında olmadan yavaş yavaş sadeliğe doğru yönelmektedirler.

Bu konuda yazılan, hattâ tanınmamış kimselere ait olan kimi yazılarda da toplumun yapısında beliren siyasî değişiklik ile birlikte Türk gençliğinin kafalarını dil bağımsızlığı düşüncesinin kapladığı, yüzyıllarca kendini siyasî alanda hâkim tanıyan bir ulusun, başka dillerin boyunduruğuna katlanamayacağı ve elbette bu bağların parçalanmasına çalışılacağı gibi temelli düşünceler ortaya atılabiliyordu. Yunan ve Balkan savaşlarının sonuçları ile, 2. Meşrutiyetin ilânı, kafaları ve duyguları açmış milliyet ve Türklük şuuru kamçılanmağa başlamıştı. Bu durum yankısını elbette dil alanında da gösteriyordu. Bunlar, düşünce duygu ve dil bakımından eskiye bağlı kalanları Türklük duygularına, Türklük ruhuna aykırı davrananlar diye nitelendiriyorlar; bu gibi millî olmayan davranışları yavaş yavaş yeni lisan'ın gidereceğini bildiriyorlardı. Bunlara göre ilk evrede yabancı tamlamalar bırakılacak, bu tamlamalar ile birlikte yabancı kelimeler de sürüklenip gidecek; ikinci evrede belki yabancı kurallar ve bunlarla birlikte yine o yabancı kelimeler sökülüp atılacaktı⁷⁹. Süleyman Nazif bunlara karşı yazdığı bir yazıda, *vasf-ı terkîbî*'nin Osmanlı dilini en güzel dillerden biri yaptığına işaret ederek, kaldırılmasını “*Lisan-ı Osmanî'yi tehdid eden belâlardan biri*” olarak nitelendirmiştir.⁸⁰ Ayrıca gazete ve dergilerde çıkan yazıları ile Cenap Şahabeddin de yeni lisancılara hırpalamağa çalışmıştır. O, yeni lisan akımının büyük bir “*meşkûre-i millîye*” olarak doğmuş sayılmasını, alayla karşılayarak: “*Azıım, memleketimizi ben de severim. Fakat icabat-ı siyasiyyeye göre lisanımızı çir-*

77 Hak „Haftahk ilâve” 26 Nisan 1328, S. 2,

78 Bk. Köprülü, Fuad Meriç *Türküsü*, Türk Yurdu C. IV. s. 475-477

79 Metin için bk. *Levend*, S. 327.

80 Şehbal 15 Haziran 1328, S. 56.

kinletmeğe aklım ermez... *Türkistan-ı Çini'de anlaşılın kastıyla dilimizi cas-cavlak bırakmağı da o hesaba idhâl mecburum*"⁸¹ demektedir.

Bu gibi karşılıklı çatışmalar devam ededursun, yeni lisancılar gittikçe kuvvetleniyordu. Bunlar düşünce bakımından devrin düşünürü ve ülkücüsü Ziya Gökalp'in etkisinde idiler. Ziya Gökalp siyasî devrimi sosyal devrimin izlemesi gerektiğini telkine çalışıyordu. Ömer Seyfeddin'in önderlik ettiği, Ali Canib'in de öncülerinden olduğu *yeni lisan* akımını destekliyordu.

§ 16. Türk toplumunun ve Türk milliyetçiliğinin 1908'den sonraki gidişinde büyük etkisi olan Ziya Gökalp, dil konusundaki düşüncelerini *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinin *lisanî türkçülüğün umdeleri* başlıklı bölümünde toplamıştır.⁸² Gerçi O, düşüncelerinin propagandası olan *Turan, Çanakkale, Lisan*⁸³ gibi manzumelerinde de daha önce bu konuyu ele almıştır. Ancak, bunlarda Ziya Gökalp daha değişik bir ülkeye, tek bir *Turan* dili ülküsüne yönelmektedir. *Türkçülüğün Esasları*'nda ise, artık bu görüşü çoktan bırakmıştır. Ziya Gökalp'in 1916'da yayımlanan *Lisan* manzumesinden sonra bir daha *Turan* kelimesini kullanmadığı sonucuna varılmaktadır⁸⁴.

Dil sorununu Türkçülük hareketinde aşılması gereken basamaklardan biri olarak kabul eden Ziya Gökalp'in, *Türkçülüğün Esasları*'nda 11 madde ile vermiş olduğu görüşlerini şu noktalarda özetleyebiliriz :

Millî dilin meydana getirilmesi için: Osmanlı dili hiç yokmuş farzedilerek, halk dilinden, özellikle İstanbul hanımlarının dilinden yararlanmak; Türkçeye geçmiş, ancak, şekil değişikliğine uğramış Arapça ve Farsça kelimeleri beni nimsemek; Türkçe karşılıkları olan Arapça ve Farsça kelimeleri atmak; yeni terimler için halk arasındaki dile başvurmak, bulamayınca Türkçenin tamlama yolları ile kelime yapmağa çalışmak; ona da imkân olmazsa tamlamasız yeni Arapça ve Acemce kelimeler almak; ancak, Türkçedeki Arapça ve Acemce kelime kapitilasyonlarını kaldırıp kurallarına aslâ yer vermemek gerekir. Başka Türk dillerinden kelime, edat, ek, kip, tamlama gibi şeyler alınmamalıdır. Ses ve şekil bilgileri ile kelime hazinesi bakımından yeni Türkçenin temeli İstanbul Türkçesi'ne dayanmalıdır. Eski Türkçe kelimeler yalnız Türk medeniyetinin tarihi yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin adları olmak

81 *Şehbal*, 15 Eylül 1328, S. 61.

82 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara, 1339, S. 121 - 122.

83 *Turan*, 7 Mart 1911; *Çanakkale*, 18 Mart 1915; *Lisan*, 2 Nisan 1916,

84 Bk. Tansel, *Özgeçmiş ve Abdülhak Hâşimî Ziya Gökalp'in Kültür ve Dil Sorunları ve Halk Masalları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım. 1952, s. XV.

dolayısıyla Türkçeye girecektir. Fakat bunların terim olarak hayata dönüşü müstehaselerin dirilmesi şeklinde kabul edilmemelidir.⁸⁵

Görülüyor ki, Ziya Gökalp, Arapça ve Fasça kelimelerin dilden büsbütün çıkarılmasına tarafı değildir. Türkiye dışındaki eski ve yeni lehçelerden alınacak Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça kelimeler ile değiştirilmesine de karşıdır. Ziya Gökalp, bunu bir tasfiyecilik saymakta, vaktiyle ileri sürülmüş olan tasfiyeciliğin dili en canlı kelimelerinden, dinî ahlakî felsefî deyimlerinden yoksun bırakıp anlaşılabilir duruma getirecek olduğunu ileri sürerek, ona karşı koymaktadır. Bu konudaki düşüncelerine, vaktiyle *İkdam*'daki tasfiyecilik akımından yararlanma şöyle dursun, zarar bile görüldüğünü de eklemektedir.⁸⁶ Bu devrin ve Ziya Gökalp'in tasfiyecilik konusundaki düşüncelerini, ileride Türk Dil Devrimi dolayısıyla yeniden ele alıp üzerinde duracağız. Ancak, bir noktayı daha şimdiden belirtmek isteriz. O da, Tanzimattan bu yana tartışma konusu ola ola daha elverişli bir ortam hazırlanmış ve biraz daha kıvamına yaklaşmış olan dili sadeleştirme konusunda, Türkçeyi yine Arap ve Fars dillerine bağlayan bir yanın bulunmasıdır.

Ziya Gökalp, halkın diline dönüş konusunda şunları kaydediyor: *"Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir. Halk için munis olan ve sun'i olmayan her kelime millidir. Bir milletin dili kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından tereküb eden canlı bir uzviyettir"*⁸⁷. Bu bakımdan da tasfiyecilik yolu ile yapılacak bir arılaştırmaya karşıdır.

§ 17. 2. Meşrutiyet devrinin önemli dil akımlarından üçüncüsü Türkçeciler gurubudur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere bu gurubun başında, hiç bir düşünce savaşına katılmaksızın dupduru Türkçesi ile yeni konu ve yeni vezinde manzumeler yazan, böylece edebiyatta ve dilde kendi başına bir çığır açmış olan Mehmed Emin Yurdakul bulunmaktadır.

§ 18. Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönem Türk milliyetçiliğini biraz daha ileri götüren bir devir olmuştur. Balkan savaşının yenilgi ile bitmesi ve bir kısım toprağın Türklerin elinden çıkması gençlerde milliyetçilik duygularını geliştirme ve sade dile daha çok yönelme yönünde bir etki yapmıştır.

Türk Yurdu dergisinden başka Celâl Sahir'in idaresindeki *Türk Sözi*

85 *Türkçülüğün Esasları*, s. 121 - 122.

86 Göst. e., s. 10, 108.

87 Göst. e., s. 122, md. 7.

ve *Halka Doğru* dergileri, halkı milliyet duygusu etrafında toplayabilmek için onlara kendi dilleri ile seslenme amacını güdüyorlardı.

Ömer Seyfeddin'in başyazarı Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Celâl Sahir, Hamdullah Suphi, Ali, Canib, Ali Ulvi, Kâzım Nami, Köprülü Fuad, Ziya Gökalp, Mehmed Emin ve Memduh Şevket Beyler'in yazıcılarından olduğu *Halka Doğru* dergisinin, bütün yazarları adına yayımladığı, halkı temsil eden yoksul zavallı bir kadının aydınlara seslenişini canlandıran bir rüya yazısı, halka dönüşüm ve adım adım ilerleyişin güzel bir örneğini vermektedir⁸⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile düşünce ve yazı hayatına bir durgunluk girmiştir. Fakat *Türk Sözü* ve *Halka Doğru* dergilerinin yaymak istedikleri ülkü 1917 yılında kurulan Şairler Derneği ile yeni bir kuşağa devredilmiştir. Bunlar da Türkçeye Türk gramerini hâkim kılan ve heceye değer veren bir görüşle yürümektedirler. Aynı görüş Mütareke ve Millî Mücadele yıllarının idealist şair ve yazarlarında "mesleğimizi neşriyatımız gösterecek; şimdiden haber verecek yalnız kısa ve kat'i bir şiarımız var: yarıda güzel Türkçe, nazımda hece vezni"⁸⁹ ortak ülküsüne dönmüştür.

Millî Edebiyat akımı ve dilde sadeleşme konusu 2. Meşrutiyet'ten bu yana daha büyük bir hızla ilerlerken Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve felâketle sona ermesi, gençlerde millî bir ülkü olarak benimsenen Türkçülüğe karşı bazı saldırılara ve dilde sadeleşme ile alaylara yol açmıştır. Rifat Celâl, Rıza Tevfik'e yazdığı yazılarda kavmiyyet ve milliyet dâvalarının çoktan iflâs etmiş olduğunu söylemekte; Ahmed Cevad ise Türkçülük cereyanlarından ebediyen vazgeçilmesini öğütlemektedir.

⁸⁸ Metin için bk. *Levend*, s. 339.

⁸⁹ *Servet-i Fünun*, 3 Mart 1386 (1920) s. 56.

ATATÜRK ve DİL DEVRİMİ

§ 19. Gençlik çağına Selânik ve İstanbul gibi imparatorluğun en önemli kültür merkezlerinde girmiş olan Atatürk, yetişme yıllarında , o zamanki Osmanlı toplumunda yer almış ileri düşüncelerin ve düşünce akımlarının etkisi altında kalmıştır. Yaratılıştaki özün, çevresinden aldığı bu etki ile kaynaşması dolayısıyledir ki, O, daha Manastır Askeri İdadisi'ne girdiği yıllardan başlayarak, memleket sorunlarına gittikçe artan bir ilgi duymağa başlamıştı. Hayata atıldıktan sonra Osmanlı İmparatorluğu içinde gelişen türlü siyasi ve içtimai olayları yakından izlemiş; daha sonra imparatorluğu maddi manevî ateş çemberi içine alan felâketler dizisini, halkın ve aydınların nasıl bir ümitsizlik ile çırpındıklarını olayların içinde bulunarak görmüştü. Atatürk, yaratılıştan gelen zekâ ve kabiliyeti, çevresinden gelen etkilerin ve içinde yaşadığı türlü olayların yuğurup geliştirdiği bir deha idi. Bu bakımdan, O, 1919-1922 yıllarındaki çetin savaşlar ile Türk ulusunu siyasi bağımsızlığa kavuşturup, 1923 yılında cumhuriyeti ilân ettiği zaman, bunu aslâ yeter görmüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının bir askeri ve siyasi sarsıntıdan çok, kökleri sosyal temellere dayanan çöküntülerden ileri geldiğini iyi biliyordu. Ve yine biliyordu ki, sosyal kurumları ve iç yapısı sağlam temellere dayanmayan bir millet, uzun zaman bağımsız kalamazdı. Yarım yamalak düzeltme tedbirleri Türk toplumunu sağlam bir düzene sokamazdı. Tanzim at'tan bu yana yapılan denemeler iyi sonuç vermemişti. İşte bu sebeptendir ki, Atatürk, Türk ulusunun bağımsızlığını bir bütün olarak ele alıyor ve devrimleri de bu bağımsızlık bütünüünün birbirine geçen halkaları olarak kabul ediyordu. Hattâ, onu en yüksek askeri başarıya ulaştıran Kurtuluş Savaşı bile, Atatürk için, Türk toplumunu gerçek bağımsızlığa götüren bir vasıttan ve aşılması gerekli bir atılımdan ibâret idi.

Onun bu noktadaki düşüncelerini kendinden dinliyeim: “Hiçbir zafer gaye değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir gayeyi elde etmek için belli başlı vasıttadır. Gaye fikirdir. Zafer bir fikrin istihsaline hizmet nisbetinde

*kıymet ifade eder. Bir fikrin istihsaline dayanamıyan zafer payidar olmaz. O boş bir gayrettir. Her büyük meydan muharebesinden, her büyük zaferin kazanılmasından sonra yeni bir âlem doğmaktadır. Yoksa başlıbaşına zafer boşa gitmiş bir gayrettir.”*⁹⁰ Atatürk'ün bir bütün olarak düşündüğü ve bizim gerçek bağımsızlık dediğimiz şey, Türk toplumunu yıllarca, ilerlemekten alıkoyan bağları kırarak, Batı kültürünün isterlerine uygun ve milli bir gelişme yolu tutmuş olan kültürlü bir ulus yaratabilmektir. Atatürk, *devrim* (inkilâp) kelimesini “*Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.*”⁹¹ diye tanımlamaktadır. Devrimler bütününden beklenen amacı da şu cümleler ile belirtmiştir: “*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkilâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün manâ ve eşkâliyle medenî bir hey’eti içtimaiye hâline îsal etmektir. İnkilâbımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemiyen zihniyetleri târumar etmek zarurîdir*”⁹² Görülüyor ki, devrimler yenileşme ve Batılılaşma yolundaki kesin atılımlar ve Türk ulusunun gelişmesine yüzyıllardır set çeken engelleri kaldırma savaşıdır.

İşte, dil devrimi de bunlardan biridir ve kendine özgü derin bir anlamı vardır.

§ 20. Türk ulusunun Batı kültürünün isterlerine uygun bir yolda yürüyebilmesi ve üstün bir kültür seviyesine ulaşabilmesi için, ilkin, kendi benliğine dönmüş ve zenginleştirilmiş bir dile sahip olması gerekiyordu. O s m a n l ı İ m p a r a t o r l u ğ u ’ndan kalma *Osmanlıca* bu iş için elverişli değildi. Üstelik, bağımsız bir milletin millî şuurla geliştirdiği bağımsız bir dil de değildir. Bu yazının I. Bölümü’nde yaptığımız açıklamalar sırasında gördük ki, 15-inci yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, kısa zamanda benliğini kaybetmiş olan Türk dili, *T a n z i m a t*’tan beri gösterilen çabalar ve atılımlar ile pek az yol alabilmiş, daha yabancı diller boyunduruğunda bulunan bir dil olmaktan kurtulamamıştı. Türk dilinin sadeleştirilmesini savunanların kendileri bile, Arapça, Farsça v. b. kelimelerden sıyrılmış bir Osmanlı dili düşünemiyorlardı. Bu konuda varılacak en ileri evre, ancak yabancı kurallardan kurtarılmış bir dil ve İstanbul aydınlarının konuştuıkları “*en sade Osmanlıca*” diye belirtiliyordu. Türk dilini Osmanlıca olmaktan kurtarıp Türkçe yapacak teşebbüslere “*tasfiyecilik*”

90 Bk. Karal, Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, Ankara, TTK. Basım. 1956. Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 114.

91 Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara TTK. Basım. 1959, Türkiye İş Bankası Yayını, s. 268’den sonraki tıpkıbasım sahifesi.

92 Karal, Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, Ankara, TTK. Basım. 1956, s. 114.

damgası basılıyordu. Bunlar dışında bir de Osmanlı İslâm kültürü ve medrese eğitimi ile yetişmiş geleneğe bağlı *koyu Osmanlıcılar* vardı. Bunlar *en sade Osmanlıca*'nın bile karşısına dikiliyorlardı. Böylece, 19-uncu yüzyıldan sonra, yalnız halk dili ile yazı dili arasında değil, yazı dili içinde de bir ikilik doğmuştu. *En sade Osmanlıca* parolası ve buna bağlı gelenekçilik, belki yazı dili ile halk dili arasındaki açıklığı kısıltacak, ancak, dili aslâ kurtuluşa ve bağımsızlığa götüremeyecekti. Atatürk, ulusların mantikî ilkelere dayanmayan gelenekçiliklerinin doğurduğu zararları su cümleler ile açıklamaktadır: “*Hicbir delil-i mantikiye istinat etmeyen bir takım an’anelerin, akidelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkide kuyut ve şurutlu aşamıyan milletler hayatı mâkul ve ameli müşahede edemez. Hayat felsefesini vâsi gören milletlerin taht-ı hakimiyet ve esaretine girmeğe mahkûmdur*”⁹³.

Tanzimat’tan Cumhuriyet öncesi yıllara kadar uzanan dili sadeleştirme çabalarının, beklenen başarıya ulaşamamasının nedeni, yalnız körükörüne bağlanılan bu gelenekçilik ve bundan doğan kösteklemeler de değildir. I. Bölüm’de anlattığımız dil olayları arasında, sırası düştükçe belirttiğimiz üzere, tutumun özü, Türk dilinin yalnız başına, Osmanlı toplumunun bağlanmış olduğu yeni İslâm kültürünün gereksinmelerini karşılayacak bir durumda olmamasından, bu yüzden de hor görülerek yüzyıllarca ihmal edilmesinden ileri geliyordu. Memlekette Doğu’dan ve Batı’dan gelen etkileri süzgeçten geçirecek, millî değerlere dayanan bir eğitim ve yönetim sistemi de yoktu. Reşit Paşa’nın tutumu dışında, dile hiçbir zaman devlet eli uzanmamıştı. Bu konudaki küçük ilerlemeler ancak şairlerin ve yazarların eğilimlerine bağlı kalmıştı. Bu yüzden Türk dilinin akışı, hâlâ dik engeller karşısında yatağını değiştirmek zorunda kalıp da, yolunu bulamamış bir ırmağa benziyordu. Onu eski yatağına sokacak ve kendisine tabii akış yönü verecek sihirli bir el bekliyordu. İşte bu el ona *Dil Devrimi* yolu ile uzanacaktır. Bu bakımdan dil devrimi, Türk dilini yabancı diller boyunduruğundan kurtarıp, onu kendi benliğine kavuşturma dâvasıdır. Öte yandan 1895 yılından bu yana görülen son gelişmeler ve Millî Edebiyat Cereyanı, Türk toplumunda bu iş için uygun bir ortam da hazırlamış idi. Ancak, dâvanın çözüm noktasını sezecek ve dile buna göre yön verecek gerçek bir devrimci bekliyordu.

Atatürk, Türk toplumunun tarihi ve sosyal değişimler ile ulaştığı ve içinde bulunduğu şartları derinlemesine biliyordu. “*Hakikî inkılâpçılar onlardır ki, terakkî ve tecdüüd inkılâbına sevk etmek istedikleri insanların ruh ve*

93 Karal, *Enver Ziya Paşa ve Atatürk’ün Düşünceleri*, s. 16.

vicdanlarındaki temayül i hakikîye nüfus etmesini bilirler. Bu münasebette şunu da beyan edeyim ki, Türk milletinin son senelerde gösterdiği hârikaların, yaptığı siyasi ve içtimai inkilâpların sahibi hakikîsi kendisidir; sizsiniz. Milletimizde bu istidat ve tekâmül mevcut olmasaydı, onu yaratmağa hiçbir kuvvet ve kudret kifayet edemezdi. Herhangi bir vaz'ı tekâmülde bulunan bir kitle-i beşeri, bulunduğu vaziyetten kaldırıp damdan düşer gibi filân mertebe-i tekâmüle isal etmek adem-i imkânı, tabii muhtacı izah değildir”⁹⁴ diyen Atatürk, Bu gerçeği ne güzel anlatmıştır.

§ 21. Türk ulusuna uygulanacak devrimler, Atatürk'ün düşüncesinde Cumhuriyetten çok daha önceki yıllarda yer almış bulunuyordu. Kendi sözleri ve onun yaşayışının geçmiş yıllarını yansıtan anılar, bu konuda bizi gereği kadar aydınlatacak bilgiler vermektedir. 1908 yılında Selânik'teki askeri kulüpte, arkadaşları ile yaptığı bir konuşmada, İkinci Meşrutiyet'in ilânı ile yapılmış olan hürriyet hareketinden söz açarak ve o zamanki devrimin eksik kaldığına işaret ederek: “İnkilâbı ikmal etmek lâzımdır. Biz bunu yapabiliriz. Ben bunu yapacağım. O zaman için düşündüklerimi size anlatayım”⁹⁵ demesi, ne kadar anlamlıdır.

Atatürk'ün dil devrimi konusundaki düşünceleri de oldukça eskidir. Daha idadî sıralarında iken güzel yazı yazmağa karşı gösterdiği özeni ve memleket sorunlarına karşı duyduğu yakın ilgi, hele ilk gençlik yıllarını Selânik ve İstanbul gibi düşünce ve yazı hayatının en işlek iki merkezinde geçirmiş olması, onun dil devrimindeki tasarısının hazırlık yılları sayılabilir. Namık Kemal'in idealist görüşleri, Türk Derneği'nin ve Genç Kalemlerin kendi ülkülerini dile getirmeğe çalışan yayınları, Mehmed Emin'in memleket gerçeklerini dile getiren şiirleri ve son olarak Ziya Gökalp'in etkisi, onun kafasında seziş ve nüve halinde bulunan belirtileri geliştirip olgunlaştırarak birer tasarı haline getirmiştir. Dil devrimi ile ilgili tasarının Atatürk'ün düşüncesindeki eskiliğini gösteren bazı örnekler verilebilir:

1) İkinci Meşrutiyet'ten birkaç yıl önce Selânik'te Bulgar türkoloğu İvan Monolov ile yaptığı konuşmada, Arap yazısının Batı kültürüne girmemize engel olduğunu ve bu işin bir gün nasıl olsa gerçekleşeceğini söylemesi,⁹⁶

2) Enver Paşa'nın, yazıda Arap harflerini hiç birleştirmeden yazmak ve her hccede bütün ünlüleri gösterecek işaretler kullanmak yolundaki “hatt-ı

⁹⁴ Karal, Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, s. 44.

⁹⁵ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 69 - 73.

⁹⁶ Kaskatı, Atif Necip, *Atatürk'ün Selânikteki Hükümeti*, Cumhuriyet 19 Ağustos, 1948.

cedid" adını alan denemesi için, 1918 yılında Atatürk'ün Ruşen Eşref'e" *"iyi bir niyet fakat yarım iş; hem de zamansız...."* demesi, ⁹⁷

3) Macar türkoloğu Gy. Németh'in 1916 da yayımlanan *Türkische Grammatik* adlı eserindeki transkripsiyon alfabesi için yaptığı bazı tenkid ve değiştirmeler, ⁹⁸

4) 1922 yılında daha Kurtuluş Savaşı'nın bitiminden önce, Türkiye'nin gelecek günlerindeki Batılılaşmasından, hattâ Latin harflerinin kabulü husûsundaki söz açan konuşması, ⁹⁹ ve hele:

5) Yazı ve dil devrimine başlarken ortaya attığı ilkeler, O'nun bu konudaki hazırlık ve sezgisini gösteren örneklerdir.

Atatürk, 1923 yılından sonra devrim tasarılarını birer birer uygulamaya başlamıştı. Ancak, onları Türk ulusu için gerekli bulduğu bir sıraya koyuyor ve zamanı gelmeden ortaya atmıyordu. Bu nokta ile ilgili olarak Nutuk'ta *"Ben milletin vicdanında ve istikbalinde ihtisas ettiğim büyük tekâmül istidadını bir millî sır gibi vicdanımda taşıyarak, peyderpey, bütün hey'eti içtimaiyemize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim"* ¹⁰⁰ diyen Atatürk, uygulama işini birtakım evrelere ayırmış bulunuyordu. Bununla güdülen amaç, bir devrimin yapılmasında en uygun zamanı seçmek yahut ulusun düşünce ve duygularını o devrim için en elverişli bir duruma getirmekti. Böylece, devrim yolunda atılan her adım, ancak, kıvamına gelmiş bir tasarının uygulanması oluyordu. Atatürk, büyük Nutuk'unda, bu ilkeyi şu cümleler ile belirtmiştir: *"Tatbikatı birtakım safhalara ayırmak ve vakayi ve hâdisattan istifade ederek milletin hissiyat ve efkârını hazırlamak ve kademe kademe yürüyerek hedefe vasıl olmağa çalışmak lâzım geliyordu"* ¹⁰¹.

İşte yine bu gerekçe ile, Dil Devriminin, A t a t ü r k devrimlerinin genel sırasındaki yeri öteki devrimlerden daha sonradır. Kendi içindeki ilk evresi de yazı devrimidir.

Yazı Devrimi

§ 22. İslâm kültürüne bağlanmış ve Arap yazısını kabul etmiş olan Türkler, zamanla bu yazıyı sanat yönünden geliştirerek en mükemmel yazı türü örnek-

97 Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları, Hatıralar*, Ankara 1956, s. 28 - 29.

98 Bk. Dilâçar, A., *Alfabemizin 30. Yıl Dönümü*, Türk Dili, S. 83 (1958), s. 536.

99 Bk. Adıvar, H. Edip, *Türkün Ateşle İmtihanı*, İst. 1962, s. 264.

100 Bk. Karal, Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, s. 43.

101 Göst. c., s. 1. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lerini vermişlerdir. Bu şekilde hem bu yazıya hizmet etmişler, hem de kendi san'at inceliklerini göstererek, Türk yazı sanatı tarihinde önemli bir yer tutmuşlardır. Ancak, Arap ve Türk dillerinin başka başka dil guruplarından olması ve Türkçe ile Arapça arasında ses yapısı ve gramer sistemleri bakımından her hangi bir yakınlık bulunmaması, Arap dilinin isterlerine göre yaratılmış olan bu yazıyı, Türk dilinin yapısına hiçbir şekilde uyduramıyordu. Bu yüzden, Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma hareketinin başladığı Tanzimat'tan beri bir de 'ımlâ ve alfabe' sorunu ortaya çıkmıştı. Birinci bölümde yaptığımız açıklamalar sırasında bu konudaki görüş ve tartışmaları da özetlemeğe çalışmıştık. Bu münasebetle gördük ki, alfabe ve ımlâ konusunda genel olarak iki görüş yer almaktadır: 1) Arap alfabesinin Türk dili için yetersiz oluşundan doğan ımlâ karışıklığını gidermek için ortaya atılan düzeltme eğilim ve önerileri, 2) Arap yazısı Türk dilinin yapısına uygun olmadığı, bu yüzden düşünülen ımlâ düzeltmeleri de iyi bir sonuç veremeyeceği için, yeni bir alfabe sisteminin kabulü.

Cemiyet-i İlmiye'nin kurucusu Münif Paşa'nın, Mirza Fethali Ahundov'un, Ali Suavi'nin; Hüseyin Cahid, Abdullah Cevdet, Cenab Şahabettin, Celâl Nuri v.b. nin Lâtin yahut İslav alfabesi esastaki yeni alfabe önerileri, o zamanki Osmanlı toplumunda en küçük bir ortam bulamamıştı. İmlâdaki zorluk ve karışıklık sürüp gidiyordu. 2. Meşrutiyet devrinde kurulmuş olan *Tedkikat-ı Lisanıyye Heyeti*, Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında iki encümen hâlinde ımlâ ve lûgat konusu üzerindeki çalışmalarını yine yürütüyordu. Bunlardan *Sarf ve İmlâ Encümeni*'nin ımlâ konusundaki davranışı pek muhafazakâr idi. İmlâyı ve okumayı kolaylaştıracak yeni harf ve işaretler kabul etmemek için karar almıştı. Bu yüzden Encümence hazırlanıp 1919 yılında yayımlanan *Usul-i İmlâ* adlı broşür çevrede bazı yankılar ve tepkiler uyandırmıştı. Uyanan yankılara Encümen adına verilen karşılıklarda da aynı muhafazakâr ruh kendini gösteriyordu. Encümen adına, yazılan yazıları karşılamak görevini yüklenmiş olan Ahmet Cevat (Emre), bir yazısında.¹⁰² Encümenin "ımlâımızda bir inkılâp yapmak ihtiyaç ve imkânını görmemiş" olduğunu belirtiyor; başka bir yazısında "İşâretli harflerin isti'malinde tesadüf olunan mukavemet-i umumiyyeden istidlâl ediyoruz ki, tam bir inkılâp değil hurufa ait en cüz'i bir yenilik bile kabul ettirilemez" diyordu. Enver Paşa'nın bulduğu ve Arap yazısının her ünsüzü (konson) önüne birer ünlü (vokal) eklemek suretiyle bitiştirmeden yazma, böylece yazıda ımlâ kolaylığı yaratma temeline dayanan yazı türü de

pek tutunamadı. *Hatt-ı munfasıl, hatt-ı cedid* yahut *Enver yazısı* adlarını alan bu yazı I. Dünya Savaşı'ndan sonra artık bırakılmış bulunuyordu.

Cumhuriyet devrine böylece girildi. Dil konusunda olduğu gibi yazı ve imlâ konusundaki tartışmalar yine sürüp gidiyordu. 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresinde işçi delegelerinden Ali Nazmi ile arkadaşı Lâtin harflerinin kabulü ile ilgili bir önerge verdikleri zaman, en ağır tepki Kongre Başkanı Kâzım Paşa'dan (Karabekir) gelmişti. Kâzım Paşa *Hâkimiyeti Milliye* gazetesine verdiği *Lâtin harflerini kabul edemeyiz*¹⁰³ başlıklı demecinde, din, âlem-i islâm ve binlerce ciltlik kültür verilerinin yok olacağı düşüncesinden gelen bir görüşle, lâtin harflerinin kabul edildiği gün memleketin "*herc ü merc*" e gireceğini söylüyordu.

Lâtin yazısının en kuvvetli savunucularından olan Hüseyin Cahid'in 1923'de İstanbul gazetecilerinin İzmir'de yaptıkları toplantıda, Lâtin alfabesinin kabulü yolundaki teklifini¹⁰⁴ Atatürk bile iyi karşılamamıştı. Çünkü, memlekette esen hava ve mevcut ortam henüz zamanın gelmemiş olduğunu gösteriyordu. Falih Rıfkı, Atatürk'ün, bunu sonradan kendilerine: "*Hüseyin Cahid bana vakitsiz bir iş yaptırmak istiyordu. Yazı inkılâbının daha zamanı gelmemişti*" şeklinde açıkladığını anlatmaktadır¹⁰⁵. Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk yılları bu konunun biraz daha ilerlediği ve Meclis kürsüsünde savunulabildiği bir devirdir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde Arap harflerinin Türk dilini yazmağa elverişli olmadığını duyuran ilk ses 1924 yılında İzmir milletvekili Şükrü Saraçoğlu'ndan yükselmiştir. Ş. Saracoğlu, millî Eğitim bütçesi konuşulurken, yapılan bunca fedakârlıklara karşı, halkın hâlâ okuyup yazma bilmemesinin sebebini "*Benim kanaatimce bu büyük derdin en büyük noktası harflerdir. Eğer ben Arap harfi diyecek olursam burada da acaba benim fikrime tuğyan ve isyan edecek var mı? Efendiler! bunun yeğâne kabahati harflerdir, Arab hurufatı, Türk lisanını yazmağa müsait değildir*"¹⁰⁶. sözleri ile açıkladığı zaman Mecliste yarattığı tepki sonradan Vasıf Çınar tarafından şöyle anlatılmıştır: "*Koridorda idim, Millet Meclisi'nde büyük bir gürültüdür koptu, ne oluyor diye içeriye girdiğim zaman Saraçoğlu'yu kürsüde gördüm, sarıklı milletvekilleri ona yalnız söz söyletmemeye çalışmakla kalmıyorlar, yalnız bağırma-*

103 *Hâkimiyetimilliye*, 5 Mart 1923.

104 Bk. *İzmir Kongresinde Lâtin Harfleri*, İctihad, 1 Haziran 1923, S. 154; 1 Temmuz 1923 S. 155; 1 Ağustos 1923, S. 156.

105 Bk. Atay, Falih Rıfkı, *Harf Devriminin 25 nci Yılı Kutlarken: Yeni Yazı, Türk Dili C. II*, S. 23 (Ağustos 1953), s. 218.

106 25 Şubat 1340 (1924) perşembe.

yorlar, ona hücum etmeğe hazırlanmışa benziyorlardı. Necati ile ve bazı arkadaşlarla beraber var kuvvetimizle devam devam diye bağırmağa başladık. Saracoğlu'ya taarruz eden olmasın diye kürsünün etrafını da tuttuk"¹⁰⁷ Saracoğlu'nun Meclis'teki konuşmasının yankıları basına da geçmiş; böylece, bu konu lehte aleyhte düşünceler ile 1928 yılına kadar uzayıp gitmiştir¹⁰⁸. Yalnız, Akşam gazetesinin "*Lâtin harflerini kabul etmeli mi? etmemeli mi?*" başlığı altında 28 Mart 1926 tarihinde açmış olduğu soruşturma ve aldığı karşılıklar, alfabe sorununu yeniden tazelemiş, halk oyunu bu konu ile daha yakından ilgilendirme ortamı hazırlamıştır.

Basında yer almış iki taraflı görüş ve tartışmalarda Arap yazısını savunanların dayanakları şu noktalarda toplanıyordu:

- 1) Arap yazısının bırakılması dinimize aykırı idi. Böyle bir teşebbüsü bağlı bulunduğumuz İslâm âlemi nasıl karşılardı?
- 2) Arap yazısının bırakılması memlekette bir kültür buhranı yaratacak, memleketimizin bağlı bulunduğu bin yıllık kültürünü ve buna bağlı kütüphanelerini yıkacaktı.
- 3) Lâtin alfabesinin kabulü batı medeniyetini benimsememizi kolaylaştıramıyacaktı. Üstelik Türk diline uygulanması da imkânsızdı.
- 4) Büyük bir çoğunluk da kendisini şimdiye kadar süregelen alışkanlıklardan kurtaramıyordu.

Oysa ki, ortada bir gerçek vardı. O da Arap yazısının Türk dilinin yapısına uymaması... Ötendenberi yapılan türlü düzeltme önerileri, yapılan tartışmalar buna bağlı değil miydi? İmlâmızın bir türlü keşmekeşten kurtulamamış olması bundan ileri gelmiyor muydu? Yazıda yalnız ünsüzler iskeletine dayanan ve ünlüleri göstermeyen bir yazı sistemi olan Arap yazısı, Türkçeye bir türlü uydurulamıyordu. Çünkü Arap ses sisteminde bulunan bazı seslerin, Türk ses sisteminde bulunmamasından başka, iki dilin kuruluşları arasındaki başkalık da buna engel oluyordu. İslâm kültür alanına girdiğimizden ve millî şura bağlı anadil duygusunu yitirdiğimizden beri, dilimize yağın yağın

¹⁰⁷ Erişirgil, Emin, *Bir Tarih Bir Teklif*, Türk Dili, C. 1, S. 4 (Ocak 1952), s. 32.

¹⁰⁸ Bk. Hüseyin Cahid, *Necat Yolu, Tanin*, 27 Şubat 1340. (1924); *Latin Harfleri, Tanin* 6 Mart 1340 (1924); Cenub Şahabeddin, *Lisanımızın ihtiyaçları*, Servetifünun, 27 Ağustos 1341 (1925), C. 58, S. 41, 1515; Saracoğlu'nun Meclisteki 28 şubat 1341 (1925) gündü oturumdaki konuşması; Akşam gazetesinin 28 Mart 1926'da açtığı soruşturmaya gelen karşılıklar; Kılıçzade Hakkı, *Arap Harflerini de Cebraile Getirmemişti ya*, Hür Fikir, 17 Teşrinisani 1926; Fuad Köprülü, *Harf Meselesi*, Millî Mecmua, 1 Kânunuevvel 1926, C. VII, s. 75; Avni Başman *Lâtin Harfleri Meselesi*, Hayat mecmuası, 30 Kânunuevvel 1926, C. I. S. 5; Z. Velidi, *Türklerde Harf Buhranı*, Türk Yurdu, Kânunuevvel 1926, C. IV, S. 24, v. 1. Bu konudaki başka yazı ve eserler listesi için bk. *Levend*, s. 399-400.

Arapça ve Farsça kelime girmişti. Bu kelimelerin, Arap gramerindeki üçlü (sülâsi) temele ve kök bükümüne dayanan vokalsiz ve kalıplaşmış imlâları Türkler için en büyük zorluğu doğuruyordu. Kelimeleri imlâ kuralları ile değil, teker teker yazılış şekilleri ile bellemek gerekiyordu. Bu bellemeyi kolaylaştıracak olan imlâ kurallarını kavrayabilmek ve doğru yazıp okuyabilmek için de ister istemez Arap ve Fars dillerinin kurallarını ve kelime kalıplarını bilmek istiyordu. Bu yol ile Arap ve Fars dillerinin öğrenimi daha çok kök salıyor, bu da dili yabancı kelimelerden arıtma konusunu bir çıkmaza sürüklüyordu. Üstelik, Türkçe kelimeler de çok kere Arap kelimelerine uydurularak vokalsiz yazılıyordu. Arap yazısının Türk diline uygulanmasındaki güçlükten doğan yazı zorluğu ve bunun yol açtığı imlâ kesmekeşi, memlekette öğretim ve eğitim işleri ile toplum gelişimine en büyük köstek oluyordu. Atatürk'e Cumhuriyet'in ilânından çok daha önceki yıllarda, Arap yazısının bırakılması gereğini ilham eden düşünceler, işte bu gerçeklere dayanıyordu. Arap yazısının bırakılarak yeni bir alfabe sisteminin kabulünü savunan görüşler de bu gereksinmeden doğmamış mı idi?

Memlekette bir kültür savaşına girmeyi kolaylaştıracak olan öteki devrimler başarılmıştı. Yavaş yavaş bu işlere de devlet elini atmanın sırası gelmişti. O zamanın Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati, “*Muârif Teşkilâtına Dair Kanun*” un bazı maddelerinin konuşulması sırasında (20 Mart 1926), Tunalı Hilmi'nin daha memlekette nasıl yazı yazmak lâzım geldiği üzerine kesin bir kararımızın bulunmadığını belirten konuşmasına işâret ederek, bu acı gerçeğin giderilmesi ve dilimizin ıslahı için gerekli olan tedbirlerin alınmasına çalışacak bir *Dil Hey'eti*'ne ihtiyaç olduğunu belirtmişti. Esasen o günkü şartlar içinde geri bırakılmış olan Teşkilât kanununun, getirilen bazı maddelerinin konuşulması da, bu konuya bağlı olarak “*vaziyeti hazıranın ıslahı için icabeden tedabirin alınması*” gerekçesine dayanıyordu. Bu gerekçe ile adı geçen kanunda “*Dil Hey'eti*” adını alan bir kurula yer verilmiş ve bütçede bu kurul için özel bir bölümün açılması sağlanmıştı. “*Memleketimizde mevcut mütehassısları tophıyacağız, dilimizin ıslahı için ne yapmak lâzım gelirse tedbir alacağız*” diyen Mustafa Necati, konuşmasında Lâtin harflerine de dokunuyordu. Onun, Lâtin harfleri konusunun, doğrudan doğruya devletin siyaseti meselesi olduğunu belirtmesi, “*Lisan hey'eti, tetkikatını yapar. Devletin siyaseti umumiyyesinde mevzubahis olur. Ondan sonra karar verilirse kabul olunur*”¹⁰⁹ şeklindeki açıklaması bu alanda atılmış resmi

109 Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Milli Eğitim Bakanlarının Milli Eğitimle İlgili Sözlük ve Demeçleri, Ankara 1946. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayınları, No: 6, C. 1, s. 355 (Kısaltması: Cumhurbaşk. Başbak.)
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

adımın kapalı bir ifadesidir. Daha önce Başbakan İsmet İnönü'nün 7 Kasım 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde verdiği "*Milli harsa ait teşebbüsattan olmak üzere bu sene bir lisan akademisi, hars nokta-i nazarından Türk lisanı üzerinde vezaif-i esasiye'yi ifa etmek üzere en yüksek mütehassıslardan mürekkep bir akademi vücuda getireceğiz*"¹¹⁰ şeklindeki demeci ise, devletin bu konuda, hassasiyetle durma kararının ifâdesidir.

İsmet İnönü'nün bu bildirisinin o zaman niçin gerçekleşmemiş olduğunu memlekette ortaya çıkan bazı olaylar dışında, yine Mustafa Necati'nin 9 Şubat 1926 da gazetecilere verdiği demeçten öğreniyoruz: "*Sarf, imlâ, lügat ve ıstılah meselelerimizin nasıl bir teşettüt içinde bulunduğu hepimizce malûmdur. Bu teşettüte ilmin irşadiyle bir nihayet verilmeyecek olursa on sene sonra biribirimizi anlamakta duçar-ı müşkülât olacağımızdan korkulur. Bu gibi mes'eleler hall-i terakki etmiş olan memlekelerde akademyalara mevduddur. Binaenaleyh bizde de niçin akademya tesis olunmuyor gibi bir sual varit olabilir. Şunu evvelden söyliyelim ki, Maarif Vekâletinin bir şiarı da tevazu'dur. Yapamayacağımız işlere girişmek ilmin naşiri vazifesini deruhte etmiş olan Maarif Vekâletine yaraşır bir hareket olamaz. Beynelmîlel âlemde salâhiyeti tanınacak akademya tesisi imkânı bulmuş olsaydık, bir tesise teşebbüste hiç tereddüt etmezdim.... Kudretlerimizi hesaba katmadan böyle uzun bir işe girişmenin cür'etkârane hareket edilmiş olacağına kaniim. Elli altmış sene evvel bizde de kurulan Encümen-i Daniş'in âkibetini daima gözönünde bulundurmak lâzımdır*".¹¹¹ Milli Eğitim Bakanı'nın yukarıdaki konuşmasının yazı, imlâ ve sözlük ile ilgili parçası ve basında sık sık beliren tartışmalar, bu işin artık biraz daha müzminleşmiş ve kıvamına yaklaşmış olduğunu gösteriyordu. Bu konuda ilk adım 24 Mayıs 1924 tarihinde uluslararası rakamların kabulü kanunu ile başladı. 20 Mayıs 1924 tarihinde bu kanunun konuşulması sırasında, Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi'nin uluslararası harflerin kabulünde ne gibi bir sakınca olduğunu sorması, beklenen zamanın geldiğini gösteriyordu.

Bakanlar Kurulu'nun 23 Mayıs 1928 tarihli toplantısında Atatürk'ün isteği ve Milli Eğitim Bakanlığının görüşü ile, "*Lisanımızda Lâtin harflerinin suret ve imkân-ı tatbikını düşünmek üzere*" bir komisyon¹¹² kurulmasına karar verildi. Atatürk, Batı dünyasına katılma amacı güden bir devrimci

¹¹⁰ Not 109'da göst. e., s. 88 - 89

¹¹¹ Yuk. göst. e., s. 351

¹¹² İlgili kanunda *Dil Heyeti* diye geçen bu komisyon, yayınlarda *Dil Encümeni*, halk arasında *Alfabe Heyeti* adını almıştır.

olduğu için, eski Türk kaynaklarına inerek alınacak bir alfabe yerine, Lâtin esasında bir alfabe alınmasını istiyordu. Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın), Ahmed Cevat (Emre)'nin komisyonda çalışmaları için Atatürk Milli Eğitim Bakanı Necati'ye bizzat emir vermişti¹¹³. Bunlara Ragıp Hulûsi (Özdem), Fazıl Ahmed (Aykaç), Mehmed Emin (Erişirgil) ve İhsan Sungu'nun da katılmasıyla komisyon 26 Haziran 1928 de çalışmalarına başladı.

Ödeneğini, bütçedeki Milli Eğitim Bakanlığı Teşkilât kanununun *Dil Hey'eti* bölümünden alacaktı. Komisyona Emin Erişirgil Başkanlık ediyordu¹¹⁴. Komisyon çalışmalarını yakından izleyen Atatürk, Arap yazısındaki özellikleri gözönünde bulundurarak, Türkçenin ses yapısına uygun, gereksiz yüklerden arınmış, külfetsiz ve kolay öğrenilir bir alfabe hazırlanmasını istiyordu. Türkçenin ses yapısına uygun bir alfabe dilimizdeki Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasını da kolaylaştıracaktı. Bu durumda komisyonda ilk görülecek iş, yazı değiştirmek doğru mudur değil midir tartışmasına bir gerekçe ile son verip, yeni alfabe harflerini seçmeğe başlamaktı.

Bu konuda yapılan ve mevcut görüş ayrılıklarını gideren uzun görüşmelerden sonra, komisyon Lâtin harflerini kabul etmeliyiz, ortaya çıkacak binbir güçlüğü yenmeğe çalışmalıyız diye oy birliği ile karar vermiştir. Komisyon üyelerinden İbrahim Grantay Alfabe, Ahmat Cevat (Emre) Gramer raporunu hazırlamışlardır. Komisyon çalışmalarında, Lâtin harflerinin Türkçeye ne şekilde uygulanabileceği konusunda düşünce ayrılıkları belirdikçe, bu çalışmaları yakından izleyen Atatürk araya giriyor, karşılaşılan güçlükleri kendi keskin görüşleri ile aydınlığa ulaştırıyordu. Atatürk'e sunulan alfabe cetvelinde türlü dillere uygulanan harf şekilleri karşılaştırılmıştı. Seçim esasına ve tek harfli yazı sistemine dayanan alfabe tasarısında *ch*, *sch*, *tsch* gibi ikili, üçlü, veya dörtlü şekillere yer verilmeyip her sesin tek işaretle gösterilmiş olması ve dilde mevcut dokuz vokalin sekiz ayrı işaretle karşılanmış bulunması bu alfabenin en başarılı taraflarındandır. Başka alfabelerden alındığı halde dilimizin gereklerine göre ayarlanarak *c*, *ş*, *ç*, *ğ*, *j*, gibi özel değerler almış işaretlerin ortaya çıkması da onu taklitci bir alfabe olmaktan kurtarıp millî bir alfabe durumuna sokmuştur. Tasarının hazırlanmasında karşılaşılan en büyük güçlük, dilimizde bulunan Arapça kelimelerin ses değerlerini gösterecek ayrı harfler kullanılıp kullanılmıyacağı noktasında çıkıyordu. Yâni, yalnız Arapça kelimelerde bulunan ve Türkçe

113 Bk. Erişirgil, Emin, *Bir Tarih, Bir Teklif*, s. 32-33.

114 Erişirgil, Emin, *göst. e.*, s. 33.

kelimelerde hiçbir gereksinme duyulmayan ع ، ط ، ظ ، ذ ، ث gibi sesler için özel harfler kabul edilecek mi? idi. ك ile ق'ın ayrılığını belirtmek ister miydi? Kabul edilecek Lâtin esaslı alfabenin Türkçe kelimeleri en uygun şekilde yazmasını ve kullanılış kolaylığı da taşımasını isteyen Atatürk, yukarıdaki harfleri karşılayacak özel işaretler bulunmasını istemiordu. Böyle ilâveler yeni neslin zararına olacak, eski harfleri bilen nesle kolaylık yaratmaktan başka bir işe yaramıyacaktı. Ayrıca, bunlar alfabemize yükletilmiş lüzumsuz birer ağırlık olacaktı. Çünkü, Türkçe kelimelerin ince ve kalın sıradan olan vokalleri, bunu kendiliğinden ayarlayabiliyordu. Atatürk bu ilkeyi “*lisanımıza karışmış ve fakat atılması zaman mes’esi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine harfler ilâvesini aslâ münasip görmem*”¹¹⁵ sözleri ile açıklamıştır. Yalnız Kâzım gibi yabancı kelimeleri yazabilmekteki güçlük dolayısıyla kalın vokaller ile birleşen ince k, g seslerini gösterebilmek için özel harfler yerine, bunların önüne birer h eklenmesine karar verilmişti. Buna göre Kâzım kelimesi Khazım şeklinde yazılacaktı. Komisyonunda alınan karar uyarınca bazı ekler bağlı bulundukları kelimelerden araya konan birer tire ile ayrılacaktı. *gelmiyor*–um gibi.

Komisyon üyelerinin üzerinde durdukları noktalardan biri de bu yazının uygulanmasında alacağı süre idi. Üyeler arasındaki görüşler 5 – 15 yıl arasında değişiyordu. Komisyon tasarısını İstanbul’da Atatürk’e sunmuş olan Falih Rıfkı (Atay), Atatürk ile aralarında bu konuda geçen konuşmayı bize şöyle anlatıyor:

“*Atatürk bana sordu:*

- *Yeni yazıyı tatbik etmek için ne düşündünüz?*
- *Bir onbeş yıllık uzun, bir de beş yıllık kısa mühletli iki teklif var, dedim. Teklif sahiplerine göre ilk devirleri iki yazı bir arada öğretilecektir. Gazeteler yarım sütundan başlayarak yeni yazılı kısmı artıracaklardır. Daireler ve yüksek mektepler için de tedrici bazı usuller düşünülmüştür.*

Yüzüme baktı:

- *Bu ya üç ayda olur, ya hiç olmaz, dedi.*

Hayli radikal bir inkilâpçı iken ben bile yüzüne bakakalmıştım:

- *Çocuğum dedi, gazetelerle yarım sütun eski yazı kaldığı zaman dahi, herkes bu eski yazılı parçayı okuyacaktır. Arada, bir harp, bir iç buhran, bir terslik oldu mu, bizim yazı da Enver’in yazısına döner. Hiemen terkolunuverir”*¹¹⁶.

¹¹⁵ Bk. Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatından milli seri, Sayı: 1 1930, s. 275.

¹¹⁶ Atay, Falih Rıfkı, *Çanakkale Atatürk Devri Hatıraları*, Dünya Yayınları 5, C. II, s. 405 - 406.

Şimdi sıra hazırlanmış olan bu tasarımı halk oyuna benimsetip, en kısa zamanda öğrenilmesini sağlayacak tedbirlerin alınmasına gelmişti. Devrimlerin uygulanmasında milletin kendisine olan bağlılık ve inancına büyük değer veren, bu inancı kendisi için bir kudret kaynağı sayan Atatürk, 9 Ağustos (1928) gecesi Sarayburnu Parkı'nda halkla karşı karşıyadır. Bu kudret kaynağına duyduğu engin sevginin heyecanı ile, Türk ulusunun yapısında en köklü değişikliğin temelini atacak olan yeni Türk alfabesi üzerindeki tarihi konuşmasını yapıyor ve kendisi de ona bir kudret kaynağı oluyor: “*Bizim ahenktür zengin lisanımız yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmıyan ve anılamadığımız işâretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığının âsârına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna kat’iyetle eminim... Çok işler yapılmıştır. Amma bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil lâkin çok lüzumlu biş iş daha vardır. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hammala, sandalcıya öğretiniz, Bunu vatanperverlik v milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir hey’eti içtimaiyenin yüzde onu okuma yazma bilir, yüzde sekseni bilmez nevidendir. Bundan insan olanlur utanmak lâzımdır.*

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir ; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hatâ bizde değildir. Türkiin seciyesini anlamıyarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları tashih edeceğiz” ¹¹⁷.

Bundan sonraki günler ve haftalar memlekette bir eğitim seferberliği ile geçmiştir.

Atatürk, Sarayburnu Parkı'ndaki konuşmasından sonra, o yıl öğretimin yeni Türk harfleri ile yapılacağını buyurmuştu. Bunun üzerine daha alfabe devrimi kanunlaşmadan önce, memleketteki bütün öğretim ordusu yeni harfleri öğrenmeğe başladı. Uygulamada yardımcı olmak üzere ilk öğretim müfettişlerine kurslar açıldı. Atatürk bu işin ilk hazırlık ve uygulama evresi ile yakından ilgilenmeyi, hattâ uğraşmayı kendisi için büyük haz sayıyordu. Bu sebeple, bir yandan da Atatürk'ün başkanlığında Dil Hey’eti üyeleri, milletvekilleri, profesörler, şairler, edipler ve yazarlar Dolmabahçe Sarayı'n da yeni Türk alfabesi ve hazırlanan tasarı üzerinde görüşmeye başlamışlardı. İbrahim Necmi (Dilmön) burada açılan dershanenin öğretmenliğine getiril-

¹¹⁷ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C. II. TTK. Basım, Ankara 1952, Türk İnkılâp Enstitüsü yayımları: 1, s. 253.

mişti. Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantılara katılanlarda zaman zaman bazı kararsızlık ve endişe belirtileri görülüyordu. Elbette yüzyıllarca süregelen bir yazı kültürünün anahtarını ve bunu kullanmaktan doğan kökleşmiş alışkanlıkları birden kaldırmak girişimi, bu yazının uygulanma ve yerleşme şansı üzerinde bazı endişeler yaratıyordu. En büyük yadırgama Arap imlâ gelenekindeki özelliklerin yeni Türk yazısına uydurulmamış olmasından doğuyor ve kafaları kurcalıyordu. Hamdullah Suphi (Tanrıöver)'in çokluğun düşüncesini dile getiren “*Reis Hazretleri, nasıl filan sözdeki -dır'ı, -tır yaparız? Kim demiş ki -dır, -tır diye talâffuz edilir*”¹¹⁸ şeklindeki sorusu bunun açık bir örneğidir. Görülüyor ki, Arap yazısı, Türk toplumuna dilin yapısını ve şaşmaz ses kurallarını yıkma pahasına girmiş oluyor; eritici ve benzetici etkisi en yurtsever kimselerin bile iliklerine kadar işlemiş bulunuyordu. Burada, tasarıya konan ilkelerin komisyonun isteğinden değil, Türk dilinin yapısına bağlı kalmak gereğinden doğduğunu anlatmak görevi de komisyon başkanı Emin Erişirgil'e düşmüştü¹¹⁹. Emin Erişirgil konuşmaların bundan sonraki durumunu şöyle özetliyor: “*Sonunda Atatürk, Dil Hey'etinin harf, gramer ve imlâ hakkında kabul ettiği esasları doğru buluyor musunuz? diye sordu. İsteyen de istemeyen de evet dediler*”. 25-29 Ağustos 1928 tarihleri arasında yine Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan bu aydınlar toplantısından sonra Başbakan İsmet Paşa: “*bu harfler ile Türk dili pek yakında dünyanın en tatlı lisanı olacaktır*” diyerek topluluğa, basına da açıklanan aşağıdaki üç maddelik önergeyi kabul ettirmiştir:

«1) Milleti cehaletten kurtarmak için kendi diline uymayan Arap harflerini terkedip, Lâtin esasından Türk harflerini kabul etmekten başka çare yoktur.

2) Komisyonun teklif ettiği alfabe hakikaten Türk alfabesidir, kat'idir. Türk milletinin bütün ihtiyaçlarını temin etmeğe kâfidir.

3) Sarf ve imlâ kaideleri lisanın ıslahını, inkişafını, millî zevkini takib ederek tekâmül edecektir. .

Muhakkaktır ki yeni harflerle lisana ve imlâyâ ilk şeklini vermek için komisyonun projesi en kısa ve en ameliidir».

Belli ki Atatürk, bu işin kesin olarak uygulanma yoluna girmeden önce yüksek aydınlar topluluğunun düşüncelerinden geçip durulmasını, ayrıca yeni Türk alfabesinin dayandığı ilkelerin onların ruh ve düşüncelerine de sinmesini istiyordu. Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin 14 Ağustos 1928 günlü

¹¹⁸ Erişirgil, Emin, *Bir Tarih, Bir Teklif*, Türk Dili C. 1., S. 4 (Ocak 1952), s. 35.

¹¹⁹ Erişirgil, Emin, göst. e.,s. 35 - 36.

demecinden,¹²⁰ Atatürk'ün alfabe konusu ile ne kadar yakından ilgilendiğini ve hepimize örnek olması gereken bir çalışma yaptığını öğreniyoruz. Ayrıca, bu sürekli çalışmalar sırasında devrin tanınmış kişileri Atatürk'ün masası önünde oturarak, kabul edilmesine hazırlanılan alfabe şekli üzerinde birer imtihan geçiriyorlardı.

Atatürk'ün o yıl öğretime yeni harfler ile başlanacağını duyurması, basında bazı yankılar, uyandırmıştır. Bunlardan Yunus Nadi'nin yazısı ile Atatürk'ün kendisine verdiği karşılık özellikle üzerinde durmayı gerektirir. Yunus Nadi, 17 Ağustos 1928 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde yayımlanan bir yazısında, alfabe değişimini “*Türk tarihinin kaydettiği en büyük inkılâplardan biri*” olarak nitelendirdikten sonra, asıl sözüne geçerek, uygulama işinde, daha öğretim malzemesi olan kitap v. b. hazırlıklar yapılmadan, acele edilmesini uygun bulmadığını belirtiyordu. Bu noktada “*ne kadar fazla çalışlsa hepsi yine az-çok zaman isteyen bütün bu işleri ihmal ederek yeni harfler ile bugünden yarına tatbikata geçiyoruz demek bizce cidden fazla ve lüzumsuz her halde fâidesiz bir istical olur*” demektedir. Atatürk, Yunus Nadi'nin yazısına karşılık olarak hazırladığı ve *Cumhuriyet* gazetesinin 19 Ağustos 1928 günlü sayısında yayımlanan mektubunda, Yeni Türk alfabesinin kullanılışında çabukluk gösterilmesinin gerekli olduğunu, uygulamayı çabuklaştırmada bir sakınca olmadığını belirterek, Yunus Nadi'nin endişesini; yine onun düşüncesi ile bağlayan şöyle bir açıklama ile giderivermişti: “... *Filhakika evvelâ yeni Türk alfabesini güzelce öğrenmek ve öğretmek lâzımdır. Bunun için de bittabi senelere ihtiyaç yoktur. Buna nazaran makalenizdeki maksat şu demek olur: öğrenilmesi çok zamana ihtiyaz göstermeyen yeni Türk alfabesini ve imlâ kaidelerini iyice bellemeden her türlü muamelâta, emrivaki halinde tatbik edileceğinden korkmağa mahal yoktur.*”

Bundan sonra Atatürk, halkı yeni yazıya alıştırmak, alfabe değişimini en kısa zamanda Yurt çapında tutundurmak ve hazırlanan tasarının uygulamada göstereceği durumu yakından izleyebilmek için bir Yurt gezisine çıktı. Tekirdağ, Bursa ve Çanakkale bu gezinin ilk durakları olmuştur.

Yapıcı davranışlarını tarihi gerçeklerin verdiği tecrübeye, yurt sevgisine ve halkın kendisine olan inancına dayandıran Atatürk, 23 Ağustos'ta yaptığı Tekirdağ gezisinde memur, öğretmen, asker ve halk ile görüşmeler yaparak, bu yazıyı halka en kısa sürede öğretme denemesini karatahta üzerinde doğrudan doğruya kendisi yapmıştır. Burada Atatürk'ün karatahtaya Arap ve Lâtin harfleri ile yazdırdığı “*Ve-tîni ve-z-zeytûni ve Tûri Sinin hâzel-beledil-*

120 Bk. *Cumhurbaşkanlığı Başbakanlığı*, C. 1, s. 427.

emîn” ayeti üzerinde bir hoca ile yaptığı konuşma ve: “*görüyorsun hoca efendi, bu harflerin şeddesi meddesi yok. Hem bu harfler ile ne kadar kolay ve yanlış okunuyor. Biz işte bunu düşünerek ve Garp asarını da kolayca öğrenebilmek için Lâtin harflerini kabul ediyoruz*”¹²¹ şeklindeki sözleri, Lâtin esasındaki Türk alfabesini kabul etme gerekçesinin halka en pratik yolla aşılması amacını güden canlı bir örneğidir. Atatürk, Tekirdağ gezisinden aldığı izlenimi şu sözler ile belirtmiştir: “*Tekirdağlı vatandaşlarım daha şimdiden yeni Türk harflerini yazıp okumayı öğrenmişlerdir diyebilirim... Henüz ortada selâhiyettar makamın tasdikinden geçmiş bir rehber olmadan, henüz mektep mualimleri delâlet ve faaliyetine geçmeden, yüce Türk milletinin hayırlı olduğuna kanaat getirdiği bu yazı meselesinde bu kadar yüksek şuur ve intikal ve bilhassa istical göstermekte olduğunu görmek, benim için cidden büyük bir saadettir. Az zaman sonra, yeni Türk harfleriyle gözler kamaştırıcı Türk manevi inkişafının vasıl olabileceği kudret ve itibarın beynelmilel seviyyesini şimdiden o kadar parlak görüyorum ki, bu manzara beni geç yediyor*”¹²²

Atatürk'ün alfabe hocalığı yapma gezisi Bursa ve Çanakkale illerinden sonra, sıra ile Sinop, Samsun, Amasya ve Sivas illerine kadar uzanmıştır¹²³. Atatürk, bu gezilerine devam ederken, İstanbul gazeteleri de yeni yazı örnekleri yayımlıyordu. Bütün illerde ve devlet organlarında yeni yazıya karşı hummalı bir hazırlık dönemi başlamıştı. Her geçen gün yeni Türk harflerinin uygulanma gücünü artırmış, ortaya çıkan pratik ve manevi engeller, işe atılanların sınırsız idealizmi ile yenilme yoluna girmişti. Böylece devlet işlerinin bu yazı ile yürütülmesi, öğretimin yeni Türk harfleri ile yapılması için gerekli hazırlıklar da tamamlanmış oluyordu. Gezileri sırasında halkın yeni yazıyı öğrenmede karşılaştığı güçlükleri gören ve alfabenin aksayan yönlerini dikkate alan Atatürk, Ankara'ya dönünce, ilk alfabe tasarısındaki bazı noktaların değiştirilmesi buyruğunu verdi. Bu buyruk üzerine, tasarıda yapılan: *-mi* ekinin bağlı bulunduğu kelimeden ayrı yazılması, kelimeler ile ekleri ayıran tirelerin kaldırılması, kalın ünlüler ile birleşen ince *k, g* ünsüzlerinin önüne konan *h*'ların atılması ve bu ünsüzlerdeki inceliğin ilgili ünlü

121 Coşar, Ömer Sami, *Atanın Büyük İnkılâbı, Elifbeden Alfabe*: 5, Milliyet 14 kasım 1960,

122 25 Ağustos 1928. Bk. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C. II, s. 81

123 Atatürk'ün bu illerdeki gezileri üzerine daha çok bilgi almak için bk., Coşar, Ömer Sami, *Atanın Büyük İnkılâbı, Elifbeden Alfabe*, 6, Milliyet, 15 kasım 1960; Ülkütaşır Şakir, *Harf İnkılâbına ait Bir Hatıra*, Türk Dili, Belleten 1938, S. 33; *Atatürk'ten üç Hatıra Türk Yurdu*, C. 2, S. 8. (Kasım 1960).

üzerine konacak inceltme işareti ile (*kâfir* v. b.) belli edilmesi gibi değişikliklerden sonra ¹²⁴, yeni Türk alfabesi son şeklini almış bulunuyordu. Bu arada yazı devrimini kanunlaştıracak olan hükûmet tasarısı da hazırlanmıştı. Atatürk, 1 Kasım 1928 günü, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o yılki dönemini açan konuşmasında her gelişmenin ilk yapı taşı olarak nitelendirdiği alfabaya ve yazı devrimine geniş yer vermiştir. Yeni Türk harflerini kabul etmenin okuma yazmayı kolaylaştıracağını, bu alfabenin Türkçeye yeni bir canlılık kazandıracığını, bu yol ile millî hayatımızda ve kültürümüzde görülecek gelişmeyi belirttikten sonra, sözlerini şu cümle ile bitirmiştir: “*Aziz arkadaşlarım, yüksek ve ebedî yadigarınızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir.*” ¹²⁵ Bu konuşmadan sonra yeni Türk yazısı ile ilgili 1353 sayılı kanun oybirliği ile kabul edilmiştir. Kanun uyarınca 1 ocak 1929 gününden başlayarak Türkiye’de Arap harfleri ile hiçbir şey basılmıyacaktı. 1 ocak 1929 günlü özel kanun ile Atatürk’ün başöğretmenliğinde “*millet mektepleri*” açılmış bulunuyordu ¹²⁶.

Böylece, Türk dilini köstekleyen bu büyük bağ ortadan kalkmış ve yazı devrimi, ulusça girilen yükselme savaşında başlıbaşına bir geçit noktası olmuştur.

Dil Devrimi

§ 23. Yazı devriminin arkasından dil devrimi gelir. Aslında bu devrim dil devriminin bir hazırlayıcısı idi. Türkçenin ses yapısına uygun bir temelde hazırlanmış olan yeni Türk yazısı, dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin atılmasına büyük ölçüde zemin hazırlamıştı. 1 Eylül 1929 tarihinden başlamak üzere, okullardan Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılmış olması da bu noktada bir kolaylık doğuruyordu. Yeni yazının ortaya koyduğu durumu zamanın Millî Eğitim Bakanı Cemal Hüsnü (Taray) 18 mayıs 1930 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yaptığı konuşmada: “Yeni harfler lisanımızda şayanı şükran tahavvüller yaptı ve yapacaktır. Lisanımız bilhassa yeni harflerden sonra daha zenginleşiyor ve tamamen temizleniyor” ¹²⁷ sözleriyle belirtmiştir.

124 Bk. Özerdim, Sami N., *Harf Devriminin Öyküsü*, TDK. yayınları; 202, s. 23,

125 1 Kasım 1928. Bk. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri*, C. 1, İstanbul 1945, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü yayınları: 1, s. 346.

126 Atatürk’ün Millet Mektepleri’nin açılışı ile ilgili konuşması için bk. *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* C. 1, s. 347.

127 *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, C. II, Ankara, Millî Eğitim Basım. 1946, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayınları: 6, s. 19 (Kısaltması: *Cumhurbaşk. Başbak. II*)

Yeni yazı hazırlıklarını yapmış olan komisyon da dağılmamıştı. *Yeni Türk alfabesi, İmlâ Lûgatı, Halk dershanelerine mahsus Türk alfabesi, Muhtasar Türkçe Gramer* gibi yeni yazının uygulanma ve imlâ yönleri ile ilgili küçük yayınlar yapıyordu.

Lâtin esasındaki Türk harflerinin kabulü ile, dil konularının önem kazanması bir yandan da sözlüğe karşı duyulan gereksinmeyi artırıyordu. Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmamak isteği, yabancı dillerden yapılan çevirilerde gerekli kültür kelime ve terimleri bakımından da bir sıkıntı doğuruyordu ¹²⁸. Bu yüzden İsmet Paşa'nın direktifi ve memleketin eğitim ve kültür kurullarındaki tanınmış kimselerin katılması ile yapılan bir toplantıda, bir sözkıtabı hazırlanması işi konuşuldu. Yapılan görüşmelerden sonra, bu sözkıtabının en kısa sürede hazırlanabilmesi için: 1) Dilin sınırlarını çizerek kelime hazinesini ortaya koymak, 2) Dilimize ve yürürlüğe giren yazımıza uymayan yabancı kelimelerin yerine Türkçe karşılıklar bulmak, şekli karara bağlandı. İş bittikten sonra dağılması uygun görülmeyen Dil Hey'eti, şimdi bu sözlük işi ile uğraşıyordu. Hey'ete bu kez Celâl Sahir (Erozan), Reşad Nuri (Güntekin), İbrahim Alâeddin (Gövsâ), Besim Atalay ve İsmail Hikmet (Ertaylan) Beyler de katılmışlardı ¹²⁹. Dil Hey'eti, sözlük için tesbit edilmiş olan yukarıdaki ilkeleri değerlendirebilmek amacıyla, halk ağızlarından derleme yaptırmak üzere Ragıp Hulûsi (Özdem)'i görevlendirmişti. Bu yıllarda halk ağızlarından derlenmiş olan bir kısım malzeme, sonradan Hamit Zübeyr (koşay) ve İ. Refet (İşitman) tarafından Besim Atalay'ın 1920 yılında, Hars Müdürü iken öğretmenler eliyle toplattığı malzeme ile birleştirilip bir ayıklanmadan geçirilerek, *Anadilden Derlemeler* adıyla yayımlanmıştır. Dil Hey'eti Sözlük işi dışında, bir yandan da tarım terimlerini türkçeleştirmeye çalışıyordu. Bu yoldaki çalışmaları iki yıl kadar sürdü. Şu var ki, Heyet üyelerinin hepsi Türk dili üzerinde özel hazırlığı olan kimseler değildi. Çoğu, bu işe anadil sevgisi ve yurt görevi duyguları ile katılmış bulunan idealist şair ve ediplerdi. *Larousse*'ı temel tutarak buldukları Türkçe kelimeler için, zaman zaman aralarında görüş ayrılığı belirliyordu. Kimi üyeler karşılık bulmada dil estetiğini ön plâna alıyor, kimi üyeler de eklerin görevlerinin ön plânda tutulmasını istiyordu. Bu arada halk arasındaki, yaygın ve fosilleşmiş bulunan Arapça ve Farsça kelimelerin bırakılmasını istemiyenler de oluyordu. Yakup Kadri, o zamanki çalışmaları

128 Bk. Erişirgil, Emin, *Bir Tarih Bir Teklif*, s. 36

129 Bk. Erişirgil, Emin göst. e. , s. 37.

“metodsuz” ve “ilmî bir mesnedi olmayan” çalışmalar¹³⁰ diye nitelendirmiştir. Hey’et verimli bir çalışma yapamadığı için 1931 yılı Temmuzunda, bütçedeki ödeneği 1 liraya indirilmek siyetiyle dağıtıldı. Şu var ki, Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati’nin, Meclis’te 9 şubat 1926 günlü konuşmasında işâret ettiği üzere, dil işleri öteden beri büyük bir karışıklık içinde idi. İmlâ, gramer ve terim konuları ivedilikle çözüm yolları beklemekte idi. Yazı devrimi ise, bu işin daha da çabuklaştırılmasını gerektiren bir başlangıç olmuştur. Nitekim, 2 Ağustos 1930 tarihinde Türkçe öğretmenleri ile bir toplantı yapan Milli Eğitim Bakanı Cemâl Hüsnü, bu toplantıda dili işletmek, onu temiz, açık ve kesin bir yapıya ulaştırmak ve Türk çocuklarını bu temelde yetiştirmek için Türkçe öğretmenlerine düşen görevi belirttiikten sonra, bu noktaya da işâret ederek, şunları söylüyor: “Bugünkü Türkiyemiz cemiyet hayatı itibariyle tamamen değişmiştir. Yepyeni esaslardan inşiaf etmektedir. Siyasî, hukukî, içtimâî müesseselerimizin baştan başa yenileşmesi, kuvvetlenmesi lisanımızın da kuvvetleneceğinin mübeşşiridir. Harf inkilâbımızla lisanımızı içine çekip batıracak büyük bir hendeği atladık. Şimdi sıra lisanımızın da bu inkilâp icaplarına cevap vermesine geldi”¹³¹ Şu halde bu işler ile uğraşacak sorumlu bir kurul bulunmalıydı.

§ 24. Atatürk güttüğü siyasette ve yaptığı devrimlerde Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihinden iki şekilde yararlanmıştır:

1) Bir teşkilâtı yıkıp yenisini kurarken, eskisinin kuruluş ve gelişmesini bilmek, Gelecek için, yenisini kurulurken onun kötü taraflarını almamak,

2) Manevî kuvveti tazelemek ve cesaret vermek için, millî benliğin üzerinde durarak, tarihten yararlanmak¹³². İşte bu iki ilke dil devriminde de kendini göstermiştir. Bir dil devrimine girişmeden önce eski dilin kuruluş ve gelişmesini bilmek, yenisine buna göre yön vermek gerekirdi. Türk dilinin tarihî akışı ve bu akış içinde uğradığı alinyazısı, onu Cumhuriyet devrine gelinceye kadar birkaç değişik evreye itmişti. Bunlardan Köktürk, Uygur, Karahanlı ve bir dereceye kadar Eski Anadolu Türkçelerini içine alan devirler, millî dil devirleridir. Bu devirlerde, Türk kavimlerine öncülük eden kağanlar, başbuğlar ve beyler, millî özellikleri korumak hususundaki temsil görevlerini başarı ile yürütmüş olduklarından, ‘devlet’ kavramı ‘milliyet’ kavramı ve ‘millî

130 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Harf ve Dil Devrimlerini Anlatıyor*, Türk Dili, C. XII, S. 134 (kasım 1962), s. 92.

131 *Cumhurbaşk. Başbak.*, C. II, s. 35 - 36.

132 Bk. Afet inan, *İstiklâl Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü, Atatürk Hakkında Konferanslar*, TTK. Basım. Ankara 1946, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları: 56, s. 13.

dil' duygusu ile birlikte yürümüştür. 16-19-uncu yüzyıllar arası, İmparatorlukta 'Osmanlılık' ve 'ümmet' telâkkîlerinin sebep olduğu gayri millî devirlerdir. Bu gayri millîlik 'Osmanlıca' ile dile de geçmiştir. Bu devir dili kendi özelliklerinden ve benliğinden uzaklaştırmış, ona bağlananları millî duygudan yoksun bırakmıştı. Devlet kavramı 'ümmet' ve 'Osmanlılık' kavramları ile birlikte yürüyordu. Üçüncü devir; san'atlı, ağır, ağıdalı yapma dile karşı tabîi ve sade dili savunan çaba ve akımların yer aldığı; ancak, genel yazı dilinde bu yönden önemli bir değişikliğin yapılamamış olduğu devirdir. Dördüncü devir ise, millî şuurun uyandığı fakat genel bir *millî dil'*in kurulamamış olduğu devirdir. Dilimiz bu devirleri ve türlü akımları geçiren değişimlerine rağmen, hâlâ bütün olarak kendi benliğine kavuşamamış idi. Türkçe uzun yüzyıllar yetersiz sayılarak hor görülmüştü. Aynı durum Türklük ve Türk unsuru için de bahis konusu idi. Osmanlı topluluğu görünüşte Türkü unutmamıştı bile. Belki de İmparatorluğu kuran topluluklar arasında en çok beğenilmeyeni o idi. Toplum, diline ve milliyetine karşı böyle bir aşağılık duygusuna bürünmüştü. *Osmanlıca* denilen karışık dil, *O s m a n l ı D e v l e t i'*nin kuruluşu ile başlıyor, daha gerilere gitmeyi, 'Osmanlılık' gururuna bir engel sayıyordu. Yazı dili ağırlaşa ağırlaşa küçük bir yüksek toluluğun tekeline girmişti. Arapça, Farsça, Fransızca v. b. yabancı kelimelerin akımından kurtulamıyarak, onların boyunduruğuna girmek zorunda kalmıştı. Halk dilinden uzaklaşmıştı. Bu yüzden idare eden ile edilenin anlaşması güçleşiyordu, niteliği bakımından demokratik bir halk dili olmak kabiliyetinden yoksundu. Dili hor görme ve Osmanlıcadan ayrı Türkçe diye bir dil tanımama yüzünden, dilin gramer, sözlük, imlâ gibi sorunları da yüzüstü bırakılmıştı. İşte Cumhuriyet devrine aktarılmış olan Osmanlıcanın nitelikleri...

Bu durumda yapılacak iş, yeni bir dil devrine girerken Osmanlı İmparatorluğu'ndan sürüklene gelen pürüzleri yoketmek olacaktı. Ne var ki, yukarıda sayılan pürüzleri ortadan kaldırabilmek için de, her şeyden önce, Türk dilini boyunduruğa sokan en büyük engeli, Milliyeti ve anadili hor görme duygusunu gidermek gerekiyordu. Ulusa manevî bir kuvvet sağlanmalı idi. Bu da, doğrudan doğruya, dil ile millî şuur arasındaki bağı kurmak demektir. Bu yolda yürüyüş, en güçlü dayanağını Türk Tarih tezinde bulmuştu.

§ 25. Tarihe karşı daha okul sıralarında iken büyük bir sevgi ve ilgi duyan Atatürk, 1928 yılından sonra, millî Türk kültürünün temelini atacak olan Türk tarihine büyük bir merak ile eğilmiş bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'ndan arta kalan Tarih anlayışını silerek, millî bir tarih anlayışı yaratmak dileğinde idi. Atatürk'ü böyle bir anlayış kurmağa yöneltten sebepler vardı:

1) Dünya tarihinde, Türklerin sarı ırktan olduğunu kabul eden görüşler ¹³³,

2) Bu görüşün tabii bir sonucu olarak, Türklerin medenî insan olmak niteliklerinden uzak bir millet sayılması,

3) Türk toprakları üzerinde tarihî iddiaların ortaya çıkması ¹³⁴. Sakat bir tarih bilgisi ile beslenmiş olan dünyayı, düşünce yönünde karşımızda her an bir düşman gibi buluyorduk ve bulabilirdik. O halde bize düşen görev, tarihimizin gerçek yapısını ortaya koyacak çalışmalar yaparak, Avrupa oyundaki gerçeğe uymayan yanlış kanlıları silmekti. Bunun için de teşkilâtlı, sistemli ve devamlı bir çalışma yapmak gerekiyordu. İşte bu gerekçe ile 1930 haziranında Türk ocaklarının 6. kurultayında, Atatürk'ün isteği ve Afet İnan'ın önerisi ile, *Türk Tarih Hey'eti* ¹³⁵ kurulmuştu. Kısa bir süre sonra, Türk Ocakları kapandığı için bu Hey'et 12 nisan 1931'de *Türk Tarih-i Tedkik Cemiyeti* adını alarak çalışmaya koyuldu. 1930 yılından başlayarak, Atatürk'ün, çevresindeki devlet ve ilim adamlarının da ilgisini bu noktaya yöneltmesi ile, memlekette artık geniş bir tarih araştırmaları devri başlamıştı. Yukarıdaki gerekçelere ve tarihî alanında yapılan en yeni araştırmalar ile arkeoloji, antropoloji araştırmalarının verdiği sonuçlara dayanan Türk tarih tezi, 1932'de toplanan I. Türk Tarih Kongresi'nde, geniş açıklama ve tartışmalar ile millete mal edilmişti. Bu tezin Türk dili ile ilgili temeli şu noktalarda toplanıyordu: "Türk milletinin tarihi şimdiye kadar tanınmak istenildiği gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türkün tarihi çok daha eskidir; ve bütün milletlere kültür ışığını saçmış olan millet Türk milletidir". Atatürk'ün Türk tarihi üzerindeki hazırlıkları sırasında okumuş olduğu bazı eserlerde gözüne ilişen kayıtlar ve ilmî görüşler, onun düşüncelerini Türk tarihi gibi, Türk dilinin de geçmişine ve zengin kaynaklarının bulunabileceği noktasına yönleltiyordu. Nasıl Türk Tarihi Osmanlı tarihinden ibaret değil ise, Türk dili de Osmanlı dilinden ibaret değildi. Çok daha gerilere giden engin bir tarihi vardı. Tarihimiz gibi dilimizin gerçek yapısı da millî şuur anlayışına dayanan çalışma ve araştırmalar ile ortaya konabilecek ve beklediği çevreye ulaşabilecekti. 1930 yılında Sadri Maksudî'nin, Türk dilini düzeltme ve zenginleştirme yollarını gösterme düşüncesi ile hazırlamış olduğu *Türk Dili İçin* adlı eseri çıkmıştı. Atatürk bu

133 Bk. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 184; Karal Enver Ziya, *Atatürk'ün Tarih Tezi*; *Atatürk Hakkında Konferanslar*, s. 59.

134 Bk. Karal, Enver Ziya, göst. e. s. 57.

135 Bk. Afetinan, *Atatürk Hakkındaki Hatıralar ve Belgeler*, s. 185.

kitabın başına yazdığı notta şöyle diyordu: “*Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır*”. İşte bir iki yıl sonra resmen girişilmiş olan dil devriminin amacı, en güçlü anlam ve deyişini bu sözlerde bulmuştur. Gerçekten de Türk dilini aydınlığa çıkaracak, onu hor görülme-
ten kurtararak bağımsız bir kültür dili durumuna getirecek olan yol, bu il-
keye bağlanarak yapılacak çalışmalarda idi. Bu yüzden Atatürk tarih ça-
lışmalarının yanında Türk dilinin de ilmî yollar ile incelenmesini istiyordu. Memleketin içinde bulunduğu dil ve imlâ durumu, daha önce dağıtılmış olan Dil Hey’eti’nin daha teşkilâtlı bir şekilde yeniden kurulmasını gerektiriyordu. Milli Eğitim Bakanı, 25 Haziran 1932 günlü Meclis konuşmasında bu gerçeği şu cümleler ile açıklamıştı: “Dil Encümeni fashında bir lira yazılmasının se-
bebi fashın kapanmamasını temindir. Yani Dil Hey’eti, Dil Encümeni, Dil Cemiyeti ve sair namlarla her halde böyle bir hey’etin, böyle bir cemiyetin lüzumunu hükûmet kabul etmiştir¹³⁶. Öte yandan, yukarıda belirttiğimiz gibi Türk tarihi için açılmış olan geniş çalışma devresi ve bu alanda elde edi-
len bazı sonuçlar, Türk tarihi ile birlikte Türk dili çalışmalarının da ele alın-
ması gerektiğini ortaya koymuştu. Atatürk’ün görüşüne göre, Tarihte me-
deniyeti incelenen Türk kavimlerinin dil hazinesi ihmal edilemezdi¹³⁷. Her tarihî konu içinde filoloji yolu ve dil belgeleri ile halledilecek noktalar vardı.

Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, I. Türk Tarih Kongresi’nde yaptığı konuşmasında, Türk dilinin Türk tarihine olan ilgisini ve araştırma-
lardaki önemini şu cümleler ile ortaya koyuyordu: “*Dünya medeniyetinin Orta Asyadan ve Türklerden diğer yerlere ve milletlere geçtiğini ispat eden mühim ve kuvvetli delillerden biri de Türk dilidir. Etimolojik tetkikattan başka tarihî ve coğrafi tetkikat Türk dilinin bir unadil olduğuna kanaat ve-
rececek bir mahiyet ve ehemmiyeti haizdir*”¹³⁸. Böylece, Kurultay oturumla-
rında tarih araştırmalarının, dil araştırmaları ile desteklenmesi, Türk dilinin geniş ölçüde ayrıca incelenmesi genel bir istek hâline gelmişti.

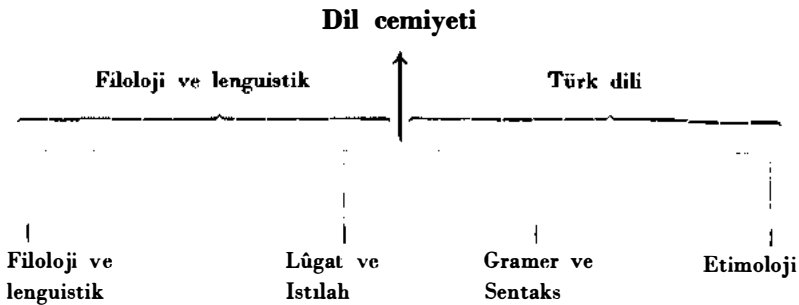
§ 26. 11 Temmuz 1932’de I. Türk Tarih Kongresi’nin kapanış gü-
nü akşamı Atatürk, Çankaya’da Kongre üyelerinden bazıları ile bir toplantı yapmıştı. “Bu toplantıda “*Dil işlerini düşünecek zaman da geldi, ne dersiniz?*”

¹³⁶ Bk. *Cumhurbaşkan. Başbakan.*, C. II, s. 90.

¹³⁷ Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 207.

¹³⁸ *Cumhurbaşkan. Başbakan.*, C. II., s. 93

sorusunu ortaya atarak, düşünceleri yeniden bu noktaya toplamıştı. Üyelerin bunu sevinç ile karşılamaları üzerine “Öyle ise, *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti* gibi bir de ona kardeş bir dil cemiyeti kuralım. Adı *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* olsun!” buyruğunu vermiştir. Atatürk’ün Samih Rıfat’ı başkanlığa, Ruşen Eşref’i de Genel Yazmanlığa kendi eliyle seçtiği *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, 12 Temmuz 1932 tarihinde resmi işlemi tamamlanmış ve kurulmuş bulunuyordu¹³⁹. Atatürk’ün 11 Temmuz gecesi Cemiyet’in ne gibi işlerle uğraşacağını göstermek üzere çizdiği taslak tarihî bir değer taşımaktadır:

Atatürk, tarih konularında olduğu gibi dil konularının da bir kurultaya götürülmesini istiyordu. Bunun için Genel Yazman Ruşen Eşref’e eylül ayında bir kurultay toplanması buyruğunu vermişti. Yurt aydınlarının biraraya geleceği bu toplantıda, hem Türk dili ile ilgili tezler okunacak hem de girişilmiş olan dil devriminin uygulama şekli tartışılarak bir aydınlığa ve olgunluğa kavuşacaktı.

Yukarıda Atatürk’ün Türk dil devrimi için kendisine iki düşünceyi hareket noktası yaptığını belirtmiştik. Şimdi Atatürk bu çıkış noktası ile ilgili olarak, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* çalışmalarının iki yönlü bir amaca ulaşmasını bekliyordu. Atatürk’ün bu konudaki düşüncelerimi yakından izlemiş olan Afet İnan, bunları şöyle özetliyor:

1) Türk dilinin sadeleştirilmesi, halkın konuşma dili ile yazı dili arasında bir birlik ve ahenk kurulması. Konuşma, edebiyat ve ilim dilimizin kesin kurallar ile tesbit edilerek tarihî metinlerden ve yaşayan halk lehçelerinden

¹³⁹ *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*’nin kuruluşu ve ilk tüzüğü üzerinde ayrıntılı bilgi almak için bk. Afetinan *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 207 - 208; Ruşen Eşref (Ünaydın), *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar: Hatıralar*, TDK. yayını, Ankara, 1943, 2-nci baskı, s. 10 ve öf.

taramalar, derlemeler yapılarak bir kelime ve terim hazinesi vücuda getirilmesi,

2) Tarihî araştırmalarda belge değeri olan ölü veya eski dillerin metodlu bir şekilde incelenmesi ve karşılaştırmalar yapılması ¹⁴⁰. Bu suretle Türk ve Türkiye tarihine kaynaklık eden bütün eski diller üzerinde araştırmalar yapılmış olacaktır.

§ 27. 26 Eylül – 6 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış olan *I. Türk Dil Kurultayı*’nda okunan tezler ve yapılan tartışmalar genel olarak yukarıdaki ilkelere ve Türk tarih tezine uygun bir yönde yürümüştür. Buna göre Kurultay programı: A. Dilin menşeleri, B. Türk dilinin bugünkü hali, asrî ve medenî ihtiyaçları, C. Türk dilinin müstakbel gelişmeleri ¹⁴¹ ile ilgili tezler olmak üzere üç bölüme ayrılmıştı. Tezlerden bir kısmı Türk dili bakımından önemli olan konular üzerinde durmakta idi. Ragıp Hulusî’nin, *Türkçenin kendi muhiti şartları içinde inkişafı, tasnifler, öz Türkçenin şekliyatı*; Samih Rifat’ın, *Karahanlılar edebiyatı: Kutadgubilig*; Hasan Ali’nin, *Türk dilinin halk edebiyatında sürüp divan edebiyatımızda bozulması*; Şeref Bey’in, *Türk dilini temizlemek için gidilecek yollar, Türkçenin halk dilinde sürerken yazı dilinde sönmesi sebepleri* v. b. tezler bunlardandır. Samih Rifat, *Türkçenin Sâmi dillerle mukayesesi*; Saim .Ali (Dilemre), *Türkçe bir Hint-Avrupa dilidir*; Ahmet Cevat (Emre), *Sümer dili ile bizim dilimizi fonetik, morfoloji, lûgat ve nahvî teşekkül noktalarından mukayese* v. b. bazı tezler ise, Türk dilini öteki dillere birer anadil olarak tanıma eğilim veya iddiasındadırlar. Bu iddiaların temeli Türk tarih tezinin verdiği istidlâllere dayanmaktadır. Türk tarih tezine göre, Türkler, Cumudiye devri sonunda Orta Asya’da beliren iklim değişiklikleri ve kuraklık sebebiyle Asya dışına göç etmişler ve yayıldıkları yerlere kültürlerini de götürmüşlerdir. Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Orta Asyalılardır. Şu halde buralarda kurulan kültürlerde Türk dilinin öncülüğünü ve izlerini aramak gerekir. Bu bakımdan yukarıdaki tezlerde bugünün ilim anlayışına ve müsbet dilbilim ilkelerine aykırı düşünceler ve zorlamalar vardır. Kurultay’da okunan tezlerden biri de dil devriminin ve kurultayın amacına aykırı bir görüşe dayanmaktadır. Hüseyin Cahid (Yalçın)’ın, *Dilimizin Hindu-Avrupai dillerle münasebetini araştırmak lüzumu, dil içtimâî bir müessesedir, dilin ecnebi kaidelerden temizlenmesi, dilimizin bugünkü medeniyet ihtiyaçlarına uydurulması*,

140 Bk. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 208 - 209.

141 Bk. *I. Türk Dil Kurultayı: Tezler, müzakere zabıtları, Maarif Vekâleti, İst. Devlet matb. 1933, s. XXXI.*

*dilimizin noksanları ve ihtiyaçları*¹⁴² konularına dokunan tezi dilde devrimi değil evrimi (tekâmül) savunmuştur. Hüseyin Cahid'e hem karşı koyanlar hem de onu tutanlar olmuştur¹⁴³.

Kurultayın son günü 7 maddelik bir çalışma programı kabul edilmiştir. Bu program Cemiyet'in bundan sonraki dönem çalışmalarını ayarlayıcı nitelikte olduğu için aynen alıyoruz:

"... İlk medeniyeti kuran Türkler olduğu gibi ilk medeniyet Türkçe olduğuna da hiç kimsenin şüphesi kalmadı. Dillerin kaynağını araştıran birçok ilim adamları göstermişlerdir ki, Türk dili Hint-Avrupa denilen dillerle Sâmi denilen dillerin anasıdır.

Türk dili yeniden işlenip özlüğüne kavuşturulursa bugün de en ileri sayılan medeniyet dilleri arasında yerini bulacağına hiç şüphe yoktur..."

"1. Türkçenin gerek Sumer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sâmi denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.

2. Türkçenin tarihî inkişafı aranmalı, mukayeseli grameri yazılmalıdır.

3. Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler lûgati, sonra esas Türk lûgati, ıstılah lûgati, Türk sarfı, nahvi tezelden yapılmalıdır. Sarf, nahiv lûgat yapılırken, ıstılah konurken Türkçenin bütün lâhikalarının araştırılmasına, bu lâhikaların ve edatlarımızın dilimizin bütün ihtiyaçlarına yetecek surette işlenilmesine ehemmiyet verilmelidir.

4. Türkçenin tarihî grameri yazılmalıdır.

5. Şark ve Garp memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lâzım olanları dilimize çevrilmelidir.

6. Cemiyet gerek kendisinin gerek dışarıda Türk dili işleri ile uğraşanların tetkiklerini bir mecmua ile neşretmelidir.

7. Memleket gazetelerinde dil işlerine hususî yer verilmelidir"¹⁴⁴

Yukarıdaki çalışma programında Türkçe'nin öteki dillere bir anadil olduğu düşüncesi ile, bu düşüncüyü gerçekleştirmek amacı güden 1-inci madde bir yana bırakılırsa, öteki maddeler bugünün modern dilcilik anlayışına gö-

¹⁴² Kurultaya sunulan tezlerin metinleri için bk. *I. Türk Dil Kurultayı: Tezler, müzakere zabıtları*, s. 21 - 472

¹⁴³ Bk. Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, II, s. 449 - 450

¹⁴⁴ Bk. *I. Türk Dil Kurultayı: Tezler, müzakere zabıtları*, s. 455 456.

re de gereksinilen maddelerdir. Bu bakımdan, bu yönü ile şuurlu ve özlü bir program sayılır.

Kurultay'da Atatürk'ün özellikle üzerinde durulmasını istediği konulardan biri de halk ile aydınların dilinin birleştirilmesi yönünde yapılacak çalışmalar idi. Yukarıda sözünü ettiğimiz tezlerin birkaçı da esasen bu konu ile ilgili bulunuyordu.

Kurultayca seçilmiş olan Yönetim Kurulu, Kurultay'dan sonra hazırlamış olduğu bildiriye, bu yönde yapılacak çalışmaları da programlaştırmış oluyordu. Bildirinin aşağıya aynen almış olduğumuz maddeleri devrimin gerçekleştirilmesi içinde tesbit edilmiş olan ilkelerin sağlam olduğunu göstermektedir:

“1. Türk dilini millî kültürümüzün eksiksiz bir ifade vasıtası haline getirmek, Türkçeyi muasır medeniyetimizin önümüze koyduğu bütün ihtiyaçları karşılayacak bir mükemmeliyete erdirmek;

2- Bunun için bugün yazı dilinde Türkçeye yabancı kalmış unsurları atmak, halkçı bir idarenin istediği şekilde halk ile münavevler arasında birbirinden mâhiyetçe ayrı iki dil varlığını ortadan kaldırmak. Temel unsurları öztürkçe olan bir dil yaratmak;

3- Bu işi başarmak üzere:

a) Yazılı vesikaları, halkta yaşayan dil unsurlarını araştırarak geniş derleme ile büyük bir Türk lûgati yapmak; bundan başka Türk lehçelerini içine alacak bir Türk lûgati meydana getirmek, dilimizin yapısını, tabî olduğu teşekkül kanunlarını meydana çıkarmak;

b) Garp dillerinin hiç birinden aşağı olmamak üzere, onlardaki yüksek mefhumları anlatacak keskinliği, açıklığı haiz olmak üzere ilim dilimizin belkemiği olan ıstılahları tesbit etmek;

c) Bütün bunları yaparken en güzel, en ahenkli Türkçeye bağlı kalmak düsturunu aslâ gözden uzak tutmamak”¹⁴⁵.

Gerek Kurultay'ca gerek Merkez Yönetim Kurulu'nca çizilmiş olan çalışma programları gösteriyor ki, Cumhuriyetin halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri de en kuvvetli belirtisini Türk dil devriminde bulmuş oluyordu¹⁴⁶.

145 Bk. *Türk Dili*, Belleten, S. 3 (1933).

146 Milliyetçiliğin dildeki belirtisi için bk. Uriel Heyd, *Language Reform in modern Turkey*, Jerusalem 1954, s. 19.

Şimdi *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin karşısında gerçekleşme yoluna girecek yüklü bir program ve "Türk dilinin öz güzelliğini meydana çıkarmak onu dünya dilleri arasındaki değerine yarasır yüksekliğe erdirmek" şeklinde yüce bir amaç duruyordu. *Cemiyet* bu amacı gerçekleştirebilmek için tüzüğünde belirtilen kollara ayrılarak yoğun bir çalışma yoluna girdi.

Dil devrimini Atatürk'ün yönlendirmesi ve 1 Kasım 1932 yılının Meclis'i açış konuşmasında, Türk dilinin kendi benliğine aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için, bütün devlet teşkilâtının dikkatli, ilgili olmasını istemesi¹⁴⁷ ile de, Türk diline devlet elinin koruyuculuğu uzanmış bulunuyordu.

Dili Özleştirme ve Ayarlama Devirleri

§ 28. Kurultay'ca çizilmiş olan programın uygulanmasına, devrim ilkelelerine uyularak kelime hazinesinden başlandı. Dildeki yabancı kelimeleri en kısa zamanda söküp atabilmek için, bir yandan bu kelimelerin eski kaynaklarda bulunan, bir yandan da halk dilinde hâlâ yaşamakta olan Türkçe karşılıklarını bulmalı, böylece dilin tarihi veya yaşayan varlıklarını ortaya koymalı idi.

O günün şartları ve hazırlık durumu içinde bu işi gerçekleştirecek en kestirme yol, aydın yurttaşların ve idare organlarının elbirliği ile yürütecekleri bir *tarama* ve *derleme* seferberliği olabilirdi. Bu sebeple, Kurum 1932 - 34 yıllarındaki çalışmalarında bu yolu tuttu. 1933 yılı başında halk ağızlarından söz derleme seferberliği açtı. Derleme işinin nasıl yapılacağı *Söz derleme kılavuzu* adlı bir kitapçıkta gösterilmişti. Derleyiciler gösterilen yollardan giderek halk ağızlarından derledikleri sözleri, her il ve ilçe merkezinde kurulan derleme şubeleri eliyle merkeze gönderiyorlardı. Sekiz aylık bir süre içinde 125 bin'in üstünde fiş toplanmıştı.

Türk Dili Tetkik Cemiyeti söz derleme seferberliğini ileri götürürken, bir yandan da dilimizde kullanılan yabancı sözlere, bütün okur yazarların ortaklaşa çalışmaları ile karşılıklar bulunmak üzere, bir karşılıklar soruşturması (dil anketi) açmıştı. 12 mart 1933'te başlayan ve 3,5 ay süren soruşturma süresinde, ortaya konan 1382 Arapça ve Farsça kelimeye Türkçe karşılıklar gönderilmesi isteniyordu. Gazetelerde açılan dil köşelerinde her gün on, onbeş kelime yayımlanarak soruşturma işi yürütülüyordu. *Kamusu Türklî* esas alınarak verilen yabancı kelimelere halktan öztürkçe karşılıklar geliyordu. Bu çalışma *Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklar kılavuzu*'na temel ola-

¹⁴⁷ Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*, C. I, s. 358.

çaktı. Ne var ki, ortaya bir güçlük çıkmıştı. O da gelen karşılıkların, hazırlıksız kimseler eliyle hazırlanmış olmasından doğan yetersizliği idi. Kimi zaman bir Türkçe kelime birkaç yabancı kelimeye karşılık tutuluyor. Kimi zaman da yabancı kelimelere uygun karşılıklar bulunamıyor; birçok kelimelerin karşılığı boş kalıyordu. Arada yapılan daha başka yanlışlıklar da ayrı. . . Bu eksikliğin kapatılabilmesi için yazılı eserlerden de yararlanılmasına karar verildi. Böylece, üçüncü bir iş olarak, bir yandan da eski ve yeni Türkiye içi ve dışı yazılı dil kaynaklarının taratılmasına geçildi¹⁴⁸. *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*, halk ağızlarından derlenen malzeme ile, tarama yolu ile çıkarılan malzemeyi ayrı ayrı yayımlamadan önce bir dergi içinde birarada toplamayı uygun bulmuştu. Bu yol ile memlekette gereksinilen öztürkçe karşılıklar kolaylıkla bulunup, yabancı kelimelerin yerlerine geçebilecekti. Böylece, Kurum 1934 yılında *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi*'ni çıkardı¹⁴⁹. Buna bir de *Türkçeden Osmanlıca*'ya indeks eklenmiştir.

Atatürk, yapılan derleme ve tarama işleri ile yakından ilgileniyordu. Ruşen Eşref'in Hatıralar'ının sonuna eklemiş ve Atatürk'ün el yazısı ile yazmış olduğu notlar, bu ilgiyi en ince ayrıntıları ile göstermektedir. Bundan başka Atatürk yukarıda adı geçen sözlüğe önem veriyor, öztürkçe kelimelerin kullanıldığı yazılar yazılmasını istiyordu. 1933 - 34 yılları, soruşturma, derleme ve tarama yolu ile elde edilen malzemenin yazıda kullanılmağa başladığı bir devredir. Gerek gazetelerde ayrılmış dil köşelerinde gerek başka yazılarda yeni kelimeler ile denemeler yapılıyordu. Ancak, bu deneme devresinde, dil malzemesini yazıya geçirerek değerlendirmede tutulan yolun yanlışlığı yüzünden, bir süre sonra büyük bir uygulama sakatlığı doğmuş ve girişilen özleştirme hareketi çıkmaza sürüklenmeğe başlamıştı. Şöyle ki: Dil bir tabii varlıktır. Yaşamayı ve gelişmesi başıboş değildir; dil-bilim kanun ve kurallarına bağlıdır. Ses, şekil ve cümle yapısı bu kuralların ayarladığı bir düzen içinde bulunur. O dili konuşanların etnik durumuna, tarihî ve sosyal şartlara bağlı olarak, zaman ve yer içinde ayrı gelişme yolları tutar. Türkçe de bu yollardan geçmiştir. Bu bakımdan her devir ve lehçesinin kendine özgü bir kişiliği ve dil yapısı vardır. Durum böyle iken, özleştirme işinde *Tarama Dergisi*'nin ortaya koyduğu malzemenin kullanılış şekli, yukarıda belirtilen şaşmaz gerçekleri altüst etmeğe başlamıştı. Çünkü Dergi'de bir yabancı kelime için, yukarıda belirttiğimiz nitelikte bulunan

148 Bk. *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama Dergisi*, Maurif Vekâleti, Devlet matb. 1934, C. 1, s. 7.

149 Göst. e.

ayrı kaynaklardan alınma birkaç veya birçok karşılık bulunuyordu. Böylece bir kavramın Anadolu ağızlarındaki karşılığı ile Altay, Tobol, Teleut, Kıpçak lehçelerindeki ve *Kitabü'l-idrak*'teki karşılıkları yanyana gelebiliyordu. Böyle bir dergi dilciler için büyük bir değer taşıyabilirdi. Fakat bundan pratik olarak yararlanmak isteyenler ve dilbilgisinin inceliklerini bilmeyenler için durum başka idi. Herkes bulunan karşılıkları bir süzgeçten geçirmeden gelişi güzel kullanıyordu. Bundan başka bir kavram için birçok karşılıkların alındığı da oluyordu. Böylece, dile ses ve şekil yapısı bakımından Anadolu Türkçesinin kurallarına uymayan bir yığın kelime giriyordu. Yazarların yeni kelimeleri kullanış yöntemleri de değişikti. Gazete yazar ve başyazarlarının çoğu, yazılarını Osmanlıca kelimeler ile ve cümle yapısına göre yazıyorlar sonradan içindeki Arapça Farsça kelimeleri Türkçeleri ile değiştiriyorlardı. Öyle ki, bu işi kâtip ve müretteplere bırakanlar bile oluyordu ¹⁵⁰. Bu baştan savma uygulamalar ile dil tabii akışından çıkacak, kendi öz zenginliğine ve güzelliğine kavuşma yolundaki gidişini bulamıyacaktı. Bu aşırılığı önliyecek tedbir daha sonra 2. Kurultay'da alınacaktır.

1934 yılında toplanmış olan 2. *Türk Dil Kurultayı*'na sunulmuş olan Genel yazman raporundan, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti*'nin 1932 - 34 yılları arasındaki çalışmalarını ayrıntıları ile izleyebiliyoruz. Daha önce belirttiğimiz üzere, I. Türk Dil Kurultayı çizmiş olduğu 7 maddelik çalışma programı ile Kurum'a iki türlü yön göstermişti: 1) Türk dili üzerinde devrimcilik ruhu ile yapacağı çalışmalar, 2) Bilim çalışmaları.

1. bölüme giren ve devrimin gerçekleştirilmesi ilkesine dayanan çalışmaların derleme ve tarama evresini yukarıda göstermeğe çalıştık. Bu dönemde derleme ve tarama işlerinden başka kelime türetimi yolunda küçük bazı denemeler de yapılmıştır ¹⁵¹. Ancak, verimli ve olumlu değildir. Kurum'un karşısında duran bu çetin işlerden biri de *terimler* işi idi. Bu konudaki çalışmaların durumu şöyledir: 1932-34 yılları arasındaki çalışma döneminde Terim Kolu temsil ettiği bilim kollarına göre onaltı ayrı ihtisas koluna ayrılarak, ilk iş olarak her bilim kolunun terimlerini ortaya koymağa çalışmıştır. Bu yol ile 32.302 yabancı terim ortaya çıkmıştır. Elde edilen terimler listeler halinde bastırılarak, dil ile ilgisi olan kimselere ve öğretmenlere dağıtılıp, bunlara Türkçe karşılıklar aramaları ve bulduklarını listelerin boş sütunlarına yazarak bildirmeleri istenmiştir. Terim çalışmalarında, Kolca, ilk ve orta öğretim ile

150 Bk. Atay, Falih Rifki, *Çankaya*, II, s. 451 - 452.

151 Emre, Ahmed Cevad, *Türkçede Kelime Teshkili Hakkında Anket*, I. II, İstanbul 1933; *Ekler Lügatçesi*, 1934.

ilgili terimlerin ön sıraya alınması bir ilke olarak kabul edilmiştir. Buna göre terimler “okul terimleri” ve ‘ihtisas terimleri’ olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

Sözlük Kolu’nun çalışma tasarısında:

“A) Memleketimizin konuşma ve yazı dilindeki bütün Türkçe kelimeleri,

B) Memleketimizin konuşma ve yazı dilindeki halk tarafından anlaşılan türkçeleşmiş kelimeleri,

C) Öztürkçe işareti olmayan mefhumlar için bulunacak, yahut Türk lâhikaları ile yapılacak kelimeleri” içinde toplayarak¹⁵², dili yenileştirici ve bütünlüyici bir sözlüğün hazırlanması kararı vardı.

Böylece, daha önce İsmet Paşa’nın öncülüğü ile girilip de, imkân-sızlıklar yüzünden gerçekleşme yoluna girememiş olan iş başarılararak, Türk-çenin kelime hazinesinin sınırları çizilmiş olacaktı. Ancak, çalışma progra-mında *Esas Türk Lûgati* adını alan, sonradan *Yeni Türk Sözlüğü*’ne çevrilen bu nitelikteki bir Türkiye Türkçesi sözlüğü’nün hazırlanması işi, derleme ve terim işlerinin biraz daha ilerlemesine bağlı olduğundan yine ele alınama-mıştır.

§ 29. Cemiyet’in, dil devriminin gerçekleşmesinde ve bundan sonra ala-cağı yolda, ona ışık tutacak olan ikinci yönü bilim çalışmaları idi.

Bilim çalışmaları:

1. Türk dilinin başka diller ile karşılaştırılması,
2. Türk dilinin tarihten öncesi ve tarihî devirleri,
3. Genel dilbilim ve etimoloji çalışmaları olmak üzere üç noktada top-lanmış bulunuyordu.

Türk dilinin Hint-Avrupa, Hamî-Samî diller ile karşılaştırılmasını ve ta-rihten önceki devirleri ile tarihten sonraki fakat yazılı kaynaklarının bulunma-dığı devirleri inceleme konusu yapan çalışma ve yayınlarını özetlemeyi ge-reksiz buluyoruz. Çünkü, Türk dili vesikalarının bulunmadığı devirlere kadar inerek, Sumer ve Hitit dilleri ile yapılan karşılaştırmalar, hele Türk dilinin tarihî devirlerini gereği kadar aydınlatmadan böyle bir yola giriş, bilim metodları ile bağdaşamamakta idi. Bu bakımdan alınan sonuçların ilmî bir değeri yoktur. Esasen ileriki denemelerde, tutulan yolun yanlışlığı anla-şılmış olduğundan, bir süre sonra, vesikasız devirlere ve müsbet bilim me-todlarına aykırı olan bu gibi çalışmalardan vazgeçilmiştir.

Bu dönemin en verimli çalışması Türk dilinin tarihî devirlerine ait eserler üzerinde toplanmaktadır. A. von Le Coq'un *Manichaica* serisinden I-incisini, Veled Çelebi'nin bulduğu *Atalar Sözü'nü*, İbni Mühenna *Lügati İndeksi'ni*, Şeyh Süleyman'ın *Çağatay Lügati'ni Kitabü'l-idrak Tı-lisanü'l-etrak Haşiyesi'ndeki* sözlüğü, R. Rahmeti Arat'ın Prusya İlim Akademisince bastırılmış olan *Oğuz Kağan'ını* (Türkçe olarak), *Kutadgu Bilig* üzerindeki çalışmaları ve Hüseyin Namık Orkun'un hazırladığı Köktürk ve Yenisey yazıtlarını *Eski Türk Yazıtları* adı altında, 1934 ve daha sonraki yıllarda yayın alanına çıkaran kararlar, Cemiyet'in 1932-34 döneminde, akademik çalışma yönünde attığı en başarılı adımlar olmuştur.

Dilbilim çalışmalarının durumu şöyledir: G. Bergsträsser'in İstanbul ağzını ele alarak yazdığı *Zur Phonetik des Türkischen nach Gebildeter Konstantinopler Aussprache* adlı eseri Türkçeye çevirtilmiştir. Genel Yazman, Hamit Zübeyr Koşay'ın Macarcadan *Dil Tarihi usuliyyatı* adlı bir eseri dilimize aktarmakta olduğunu, Ragıp Hulusi Özdem'in L. Rude'den çevirdiği *Elements de Phonetique generale'i* ile Ahmet Cevat Emre'nin Vendryes'ten çevirdiği *Le Langage* adlı eserlerinin basına hazır olduğunu bildirmişse de, bu eserler sonradan yayın alanına çıkmamıştır.

Dilin tarihî ve karşılaştırmalı gramerlerinin hazırlanması, ilkin, bütün Türk lehçelerinin gramerlerini kurmakla varılabilecek bir yoldur. Kurum, bu yola giden ilk basamak olarak Türkiye Türkçesi gramerini yazdırmayı düşünmüştür. Ancak, sözlük, terim ve derleme yolundaki çalışmaların ilk verimleri alınmadıkça, bütün olarak gramer yazma işine girilmesini uygun bulmamıştır. Gramerin yalnız söz türetme yolları üzerinde durulmasını uygun görmüştür. Bu şekilde bir çalışma ile kelime türetme ve karşılık bulma işlerinde öteki kollara yardımcı olunabileceği düşünülmüştür.

Bu nokta üzerinde şöyle bir durmak gerekir! Tarihî ve karşılaştırmalı gramer çalışmaları bir yana, bu başlangıç döneminde Türk dilinin duruk grameri'nin yazılmasına belki en başta gelen bir önem vermeli idi. Çünkü dilin yapısını gösteren gramer, onun devrim ile gerçekleştirilmesi düşünülen ileriki gidişinde temel kurma görevi yüklenecektir. Dilin oluşma ve yüzyıllarca süregelen gelişme devirlerinden sonra aldığı en son durumu bilmeden, bundan sonra alacağı duruma yönelmek ve ona şekil vermek, yanlış bir başlangıç olurdu. Belki bugün için Osmanlı gramerciliğinden kurtulup Türk dili malzemesine dayanan bir gramer yazabilmek söylendiği kadar kolay bir iş değildi. Elbette ki çok çetin bir çalışmayı gerektirirdi. Çünkü, böyle bir çalış-

ma için ortada malzeme olarak kullanılabilir bir eser bile yoktu. Malzemesiz eser yazmanın güçlüğü hattâ imkânsızlığı ortadadır. Bununla birlikte biz, yine diyeceğiz ki, halkın yaşayan dil varlıklarını kullanmak suretiyle ve yalnızca canlı malzemeye dayanarak hazırlanacak metodlu ve ciddi bir deneme, ileriki türetme ve karşılık bulmalarda daha sağlam bir yol çizmiş olacaktı. Bu kutsal dâvanın alacağı yönde, eldeki olanaklar kadar uygulama içinde atılan adımların niteliğinin de payı büyüktür. Bu konuda, Anadolu Türkçesinin ilk yüzyıllarına ait kaynaklara başvurularak, o devir Türkçesinin kelime türetme yollarını gösterecek denemeler yapılması da gerekli ve yararlı bir basamak olabilirdi.

Kurum'ca, Türk dili varlıklarının kelime hazinesini toplu olarak bir araya getirecek ve yalnız köklerinden yararlanılmak suretiyle, Türkiye Türkçesinin söz türetme ilkelerine göre kelime türetiminde kolaylık sağlayacak bir *Türk lehçeleri lûgatı*'nin hazırlanması, ilke olarak kabul edilmişti. Ancak, bu işin güçlüğü ve uzun zamanı gerektirmesi gözönünde bulundurularak, ilkin, Radloff lûgatı'nın düzeltilmesi ve tamamlanması yolu ile hazırlanacak bir sözlüğün ele alınması uygun bulunmuştur.

I. Türk Dili Kurultayı'nın çalışma programına koyduğu *ana gramer*'in yazılması işi, Kurum'un tarama derleme yolu ile yapacağı çalışmalara, kaynak metinlerin, eski sözlüklerin, lehçe gramerlerinin ve dil monografilerinin yayımlanmasına bağlı olduğu için, daha o zamandan ele alınması bahis konusu olamazdı. 1932 - 34 yılları arasında yayımlanması karara bağlanan tarihî Türk dili yadigârları bu iş için iyi bir başlangıç idi.

Türkiyedeki dili özleştirme hareketi ile Türk dil ve tarih tezleri, yabancı ilim adamları üzerinde de ilgi uyandırmış, bunlardan birkaçı Türkiye'ye gelmiştir. Prof. Nicolay Marr'ın, Samoiloviç'in ve Jean Deny'nin gelişleri bununla ilgilidir. Osmanlı dili üzerinde çalışmış bir bilgin olan J. Deny, dil devrimini yakından izlemek için geldim demiştir¹⁵³. Atatürk'ü ziyaret eden ve Türk Dili Tetkik Cemiyeti üyeleri ile konuşan N. Marr ise Türk tarih ve dil tezleri karşısında kendisinin dünya dillerini Kafkasyadaki eski bir Yafes diline bağlayan görüşünden dönmüş olduğunu söylemiştir.

§ 30. 1934 yılının 18 - 25 ağustos günleri arasında toplanan 2. *Türk Dil Kurultayı*'nda, *Türk Dili Tetkik Cemiyeti* Kurultay kararı ile *Türk Dili Araştırma Kurumu*'na çevrilmiştir. Bu kurultaya yabancı dilcilerden ve Sovyet İlim Akademisi üyelerinden Prof. Samailoviç ve Meşşaninov, Varşova Üniversitesi türkojisi profesörü A. Zajaczkowski ile, Breslav Üniversitesi

tesi profesörlerinden F. Giese katılmışlardır. Birinci Türk Dil Kurultayı'nda olduğu gibi, tezler yine Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, tarihî ve yaşayan durumu ile ilgili olmak üzere iki yönlü olmuştur. Bunlardan *Türk dilinin yapıtış karakteri ve Hint - Avrupa dilleri ile mukayesesi* (Ahmet Cevat Emre), *Türk dilinin Samî dillerle münasebeti* (Naim Hazım Onat) v. b.'i Türk dil tezinden ilham almış olan tezlerdir. *Ural-Altay dilleri ile Türkçenin münasebeti* (Yusuf Ziya Özer), *Uygur Türkçesinin Türk dili tarihindeki yeri* (Raşit Rahmetî Arat), *Dilin neşvünema tarihi hakkında* (Meşcaninov), *Cuci ulusu edebî dili* (Samoiloviç), *Gazi inkilâbının dil cephesine kadar yazı dilimizdeki teşevvüşler* (Ali Canip) ¹⁵⁴ v. b. Türk dilinin önemli konularına ve olumlu yönüne parmak basmış olan tezlerdir.

Bu kurultayın üzerinde durduğu önemli noktalardan biri terimler işidir. Kurultayda okunan tezlerin birkaçı da bilim, askerlik ve matematik terimleri üzerinedir. Kurultay, Türk dili kurallarına uyularak bütün terimlerin Türkçe köklerden türetilmesini ve en kısa süre içinde okul kitaplarındaki terimlerin türkçeleştirilmesini karara bağlamıştır.

Kurultayın karar konusu yaptığı başka bir önemli nokta da, *Tarama Dergisi*'ndeki karışıklığın yol açtığı davranışı giderici tedbirlerin alınması idi. Bunun için bir Karşılıklar Kılavuzu'nun hazırlanmasına karar verildi.

§ 31. 2. *Türk Dil Kurultayı*'ndan sonra, Kurum'un Genel Merkez Kurulu dışında bir komisyon seçilerek, bu komisyon karşılıklar kılavuzunun hazırlanması işi ile görevlendirildi. Komisyon, yabancı kelimelerin *Tarama Dergisi*'ndeki Türkçe karşılıklarını inceleyip, her yabancı kelimeye bir tek Türkçe karşılık koymakta karar kıldı. Ayrıca, bir Türkçesi bulunan yabancı kelimeler ayıklanıp atılıyor, kullanılır Türkçesi olmayanlar bırakılıyordu. Bu arada kelime türetme devrine girilmiş olduğundan Türkçe ek ve köklerden de türetmeler yapıyordu. Karşılıkların verilmesinde Türk dil tezine dayanan etimolojilerin de etkisi görülmüş, Arapça, Farsça bazı kelimelerin karşılıklarının bulunamamış olması, bunların aslında Türkçe köklerden çıkmış olmaları ile açıklanmağa çalışılmıştır. Karşılık bulma çalışmaları yapılırken aşırı özleştirmeciler ile orta yolu tutanlar arasında zaman zaman çetin tartışmalar olmuştur ¹⁵⁵. Komisyon *Tarama Dergisi*'ndeki kelimeleri yukarıdaki ilkelere göre bir ayıklamaya tabî tutarak, bunlardan yaşamaya en elverişli olanları ayırmıştır. Ayrılan kelimeleri gazeteler yoluyla da bir soruşturmadan

¹⁵⁴ Kurultayda okunan tezler için bk. 2. *Türk Dil Kurultayı: Müzakere zabıtları ve tezler.*, s. 5 - 6.

¹⁵⁵ Üyeler arasındaki görüş ayrılıkları için bk. Atay, Fali Rıfkı, *Çankaya II*, s. 452-453.

geçirdikten sonra, *Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu ile Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu* (İst. 1935) adlı karşılık kılavuzlarını hazırlamıştır. Kılavuzdaki kelimelerin çoğu Türkiye Türkçesinde bulunan yahut buradaki köklerden türetilen kelimelerdi. Türkiye dışı lehçelerden alınan kelimelere çok az yer verilmişti. Cep Kılavuzlarının kullanılması ile, yazı dilindeki yabancı kelimeler gittikçe azalmağa başlamıştır.

1934'te çıkarılmış olan Soyadı Kanunu da öztürkçecilik hareketini geliştirmiştir. Bu dönemde Atatürk, özleştirme hareketini yalnız desteklemekle kalmamış, kendi konuşmalarında da öztürkçe kelimelere yer vermiştir. Bunun ilk denemesini İsveç Veliahtı'nın Ankara'ya gelişi dolayısıyla yaptığı konuşmada görüyoruz ¹⁵⁶. Gerçi, A t a t ü r k ' ü n bu konuşmasında şekil ve kullanılış yönünden bazı yadırgamalar görülüyor ise de, 1.11.1934 ve 1.3.1935 tarihlerinde yaptığı Meclis konuşmalarında ¹⁵⁷ öztürkçe kelimelerin zevkli ve başarılı örneklerini vermiştir. *Sayın, üye, ulus, yöndem, özen, öğünç, kurum, gerekmek, berkitmek, evren, anık, anınmak, güvenç, ödünç, 'istikraz' seçim, önemli*, gibi kelimelerin geçtiği bu konuşmalar yerinde ve sindirerek yapılan uygulamaların ne kadar başarılı olabileceğini göstermektedir.

Atatürk'ün yine önemle üzerinde durduğu noktalardan biri de, Türkiye'deki azınlıkların Türkçe konuşmalarını sağlamaktır. O, azınlıkların hangi soydan gelirlerse gelsinler Türkçe konuşmaları gereğini şu sözler ile açıklamıştır: "*Türk demek dil demektir. Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insanlar her şeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz*" ¹⁵⁸. Atatürk'ün bu düşünceleri, uygulamasını "vatandaş Türkçe konuş" uyarısında bulmuştur.

Bu dönemde Türkçe ekler ile kelime yapma yolundaki çalışmalar hızlanmıştır. Kullanılan ve dile kazanılan kelimeler içinde, yukarıda Atatürk'ün konuşmasından aktardığımız örneklerde görüldüğü üzere, yaşayan ve eski kaynaklardan geçmiş güzel kelimeler bulunduğu gibi, bunun dışında yapısı bakımından Türkiye Türkçesinin kurallarına aykırı olanlar da vardır. Aynı aykırılık, hattâ zorlama türetme yolu ile yapılan bir kısım kelimelerde de görülmektedir. Hele Türkçede öneklerin (Prefixe) bulunduğu iddiası ¹⁵⁹, ve buna göre yapılan bazı kelimeler bu gibi zorlamaların verisidir.

¹⁵⁶ *Hakimiyeti millie*, 4 ekim 1934, Buradan aktarılararak *Levend*, s. 424.

¹⁵⁷ Bk. *Türk Dili*, S. 12 (haziran 1935), s. 18., 19

¹⁵⁸ Bk. Mustafa Baydar, *Atatürk Diyor ki*, Varlık büyük cep kitapları; 176, İstanbul 1960. s. 44,

¹⁵⁹ Dilm en, İ. Necmi, *Hakimiyetimillie*, 2 Mayıs 1933,

Yukarıda anlattığımız Cep Kılavuzlarının hazırlanışında bağlanan ilkeler bazılarınca devrim yolunda bir geriye yöneliş olarak yorumlanmıştır. Oysa, devrim heyecanından doğan aşırılığı gidermek ve ayarlamak için atılmış bir adımdır. Dilimiz tarihi ve sosyal şartların doğurduğu engeller yüzünden, sanatçılardan bir veya bir çoğunun katıldığı bir işleme ve düzeltme özeninden geçerek, zamanla yolunu bulmuş değildi. Bu bakımdan ortaya çıkan durum, devrimin genel yapısı ve o günün şartları içinde yadırganmamalıdır. Daha ölçüli bir ayarlama yolu elbette ki, uygulamanın verdiği sonuçta aranacaktı. *Tarama Dergisi*'ni okuyuculara sunan önsözdeki: "Dergi bir çalışmanın sonu olarak değil, belki bütün milletçe elbirliği ile başlanan bir çalışmanın ileri götürülmesi için bir vasıta, çalışma safhalarından birini kapayan ve ötekini açan bir durak olarak ortaya çıkıyor" (s. 9) açıklaması bu durumu yeteri kadar aydınlatıyor sanırız.

Dil Felsefesi

§ 32. Dil devriminin 1934'ten sonraki dönemi, Türk dil tezine bağlı etimoloji çalışmalarının arttığı bir dönemdir. Bu dönemin üzerinde durulacak en belli başlı olayı *Güneş-Dil* teorisidir. *Güneş-dil* teorisi Türk dilinin eskiliği ve başka dillere kaynaklık ettiği tezinin, dilbilim temellerine dayandırılabilceği düşüncesinden doğmuştur. Kaynağı Dr. Herman F. Kvergiç'in Atatürk'e gönderdiği 41 sayfalık basılmamış bir incelemesidir¹⁶⁰. Ancak, temeli Türk Tarih ve dil tezlerini doğuran görüşler ile beslenmiştir.

Dr. Hermann F. Kivergiç, Viyana Üniversitesinde, dilticiliği klâsik yoldan ayırıp sosyoloji ve antropolojiyi de yardımcı olarak kullanan bir metoda göre yetişmiş idi. Bu metod ile elde ettiği bilgileri Sigmund Freud'un psikanaliz görüşleri ile birleştirerek, dil akrabalıklarının araştırılmasında yeni bir yöntem bulmak istiyordu. Seslerin sembolizmine dayanan küçük bir inceleme hazırlamıştı. *La psychologie de quelques elements des langues turques* "Türk dillerindeki bazı öğelerin psikolojisi" adını taşıyan bu incelemeğinde yeni metodunu, bir yandan Türk, Moğol, Mançu, Tunguz dillerine, bir yandan da Fin, Macar, Japon, Hitit dillerine uygulayarak, bu diller arasındaki akrabalık ve yakınlığı ortaya çıkaracak kanıtlar arıyordu. Gerçi, Dr. H. F. Kvergiç'in eserinde güneş sözü geçmemektedir; fakat, *Güneş-Dil* teorisinin temel kavramlarına rastlanmaktadır. Bu teorisinin esaslarını

¹⁶⁰ Bk. *Levend* s. 431. Sayın A. Dilaçar bir kopyası kendisinde bulunan incelemenin 41 sahife olduğunu söylüyor. Biz bu incelemeyi elde edip okuyamadık. Ancak, Dr. Kivergiç'in düşüncelerinin ana çizgilerini sayın Dilaçar'dan öğrenmiş bulunuyoruz.

gösteren ve Atatürk tarafından not olarak hazırlanmış olan *Etimoloji Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili*¹⁶¹ adlı kitapçığın 7. sahifesinde Dr. Kvergić'in teorisinin okunduğu ve yararlanıldığı kaydedilmektedir. Atatürk bu teoriye Türk dilindeki eklerin gösterici anlamlarını aramak dolayısıyla girmiştir. Kendi teorisi de insana benliğini güneşin tanıtmış olması temel düşüncesine dayanır.

Teorinin ana çizgileri şöyledir:

İlk insanın iç ve dış dünyası birbirinden ayrıdır. Merkezde olan insan dış dünyada bulunan ve kendini saran nesneleri seyretmektedir. Dış dünyayı kuran nesneler insanın bulunduğu yere göre, büyüklük, küçüklük; parlaklık, sönüklük; yakınlık ve uzaklık bakımlarından ayrı ayrı alanlarda bulunurlar. İnsan dış alandan gelen etkiler altındadır. İnsanoğlu iç güdülerini ile davranan bir yaratık olmaktan kurtulup, düşünebilen bir varlık hâline gelince, dış alanlar dediğimiz evrende, her şeyin üstünde tuttuğu ilk nesne güneş olmuştur. Güneş, ilkin kendisi sonra saçtığı ışık, verdiği aydınlık ve parlaklık, ateş, taşıdığı yükseklik, zaman, büyüklük, güç, kudret, hareket, süreklilik, büyüme, çoğalma v.b. nitelikleri ile düşünür insanın kafasında çok yönlü bir kavram olarak belirmiştir. Bu yüzden, ilk insanlar su, ateş, toprak, büyüklük v. b. bütün maddî ve manevî kavramları, birbirlerine güneşe verdikleri tek ad ile anlatmışlardır. Bu kavramı anlatan ilk ses Türk dilinin kökü olan *ağ* sesidir. Aradan zaman geçtikçe güneşin insan kafasında uyardığı birçok yönlü kavram birbirinden ayrılıp parçalanmış, yeni ses ve kelimeler ile anlatılan yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Denebilir ki, dilin bütün kök kelimeleri, bu ilk *ağ* köküne, insanların boğaz ve ağzı içine alan ses organları geliştikçe söyleyebildikleri vokal ve konsonları katmaları ile oluşmuştur.

İnsandaki düşünce varlığının ayrıntıları dış dünyadan gelen ışınlar yahut içimizde doğan ruh akımları şeklinde ortaya çıkar. İnsan bunları dil yolu ile tesbit edebilir. Dil, dış dünyayı temsil eden ve bize hatırlatan birçok gösterici işaretleri ayrıntıları ile birbirinden ayırma çabasından doğmuştur. Onun asıl görevi açıklık bildirmek, güç göstermek, zevk duygularını anlatmak ve kendi benliğini tehlikeden korumaktır. İlk insanlar aralarında jestle anlaşma devrinden, anlamlı birkaç söze jestlerini katarak anlaşma devrine geçmişlerdir. Ancak, insanlar her nesne ve düşünceyi bunlar arasındaki anlam ayrılıklarını kelime ile ortaya koyabilmek için binlerce yıl çalışmışlardır.

¹⁶¹ *Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili: Notlar*, Ankara, Ulus Basım, 1935, 68 sah.

Dillerin bugünkü gelişmelerinde bile insanlar düşünce ve duygularını tam olarak anlatabilmek için sözlerine hâlâ jestler katarlar.

İlk insan gibi, gelişmiş insan da, konuşurken kendisini merkez (ego) olarak, dış dünyayı da kendisinden belirli ölçüler ile uzaklaşan alanlar diye kabul etmiştir. Sesler de bu alanlar içine girer. *Güneş-Dil* teorisinde bu nokta şöyle açıklanıyor: İnsan, dış dünyasında bulunan nesneler arasındaki ayrılıkları, bunlardan her birinin birbirleri ve kendisi ile olan bağıntılarını gösterbilmek çabası ile türlü vokalleri ve konsonları yaratmıştır ¹⁶². Her ses bir yön, hareket, uzaklık, iyelik kavramı, dolayısıyla de birer anlam değeri kazanır. Bu sesler birbirleri ile birleşince özel anlamlar ortaya çıkabilir. Dilin ekleri de dış dünyayı saran alanlar içindedir. Şu halde yön gösteren bir ek yön gösterme anlamı, olumsuzluk eki bir olumsuzluk anlamı taşımaktadır. İnsanın iç ve dış dünyası arasında bağlantı kuran nesneler ile düşünceler, insan benliğine yakın yahut uzak başka başka alanlar üzerinde bulunabilirler. Anlamları sembolize eden sesler de böyledir: *a, e, ı, i*, vokalleri yakın *o, ö, u, ü* vokalleri uzak alanları gösterir ¹⁶³. K ı v e r g i ć, Türkçedeki seslerin kaynaşmasından oluşmuş türlü kelime ve ekleri dikkate alarak, öteki seslerin, merkezde bulunan insana yakınlık ve uzaklık alanlarını şöyle gösteriyor: *m* insana bitişik ve en yakın alanı, benliği ve iyeliği gösterir. *p, b, v, f, g, y.* de bu alana girer. *n* kendine bitişik sınırlı alanı, *z* daha geniş bir alanı gösterir. *s, ş* sesleri de bu alan içindedir. *L* en uzak alanı ve enginliği içine alır, bu alandaki nesne ve hareketleri gösterir. K ı v e r g i ć sesler arasındaki bu anlam ayrılıklarını Türkçedeki *ben, men, sen, şu, ol* zamirlerine dayanarak vermiştir. *t, d* konsonları çok kuvvetli yapıcı ve yaptırıcı hâkim ses öğeleridir. *r* erişilmiş, bitmiş gösterir ¹⁶⁴. *k*'da belirtme ve bağ kurma özelliği vardır. Böylece, insanın yaratmış olduğu sesler, dış dünyadaki anlamları karşılayan öğeler oluyor. Mademki, insanın iç benliği ile dış benliği arasında bir bağlantı vardır ve bu iç benlik bütün insanlarda ortaktır. O halde, bu noktadan çıkılarak diller arasındaki benzerlik ve akrabalığa geçilebilir. İşte, K ı v e r g i ć'ın ekler yolu ile böyle bir psikolojik hareket noktasına dayanan dil akrabalığı düşüncesi, *Güneş-Dil* teorisinde, insana ilk benliğini güneşin tanıtmış ve dillerin bundan doğmuş olduğu düşüncesine çevrilmiştir. Bu teori, ayrıca Türk dilinin eskiliğini ve öteki dillere kaynaklık ettiğini savunan bir kök açıklamasıdır. *Güneş-Dil* teorisi, daha sonra, devrin dil işleri ile uğraşan kimselerince (Yusuf Ziya Özer, Hasan Reşid

162 Yuk. göst. e. Önsöz, Şekil II'nin açıklamasında no: 1.

163 Göst. e. Şekil II'nin açıklaması, no: 2

164 Göst. e., Şekil II'nin açıklaması, no: 2/III-VIII.

Tankut, İbrahim Necmi Dilmen v. b.) geliştirilerek, dildeki kelimelere uygulanmış; türlü kelimelerin etimolojilerinde birer çözüm yolu olarak kullanılmıştır. 24 - 31 Ağustos 1936 tarihinde toplanan 3. *Türk Dil Kurultayı*'na gelen tezler hep bu temelde hazırlanmış idi ¹⁶⁵.

Gerçi, dillerin yahut belirli dillerin kökleri ile ilgili olan inanışlar ve felsefî görüşler başka milletlerde de vardır. Almanlarda, Almancayı Grekçeden önceye götüren, hattâ, Âdem cennette Almanca konuştuğu için Almanca'yı dünya dillerinin anası sayan inanışlar yer almıştır. Yine Almanlardan Ernst Böklen 1922 yılında bir *Ay-Dil* teorisi ortaya atmıştır ¹⁶⁶. Bu teoride dil, başlangıçta bir anlaşma aracı olarak değil, ay kültürüne bağlı dini mitolojik bir araç olarak kabul edilmektedir. Dilin doğuşu da, aldığı türlü biçimler ile bir insana benzetilen ve konuşuyor sanılan ayın taklit edilmesi eğilimine bağlanmaktadır. Ancak, bu gibi inanış ve teorilerden hiçbirisi, dilde uygulanma yolu bulmamıştır. Eğer, *Güneş-Dil* teorisi de bu teorilerden biri olarak kalmış ve kesinleşmiş bir dil kanunu imiş gibi dile uygulanmamış olsaydı, dil devrimi 1935'ten sonraki birkaç yıl içinde belki daha olumlu bir yönde yürüyebilecekti.

Yakıştırma ve zorlama yolu ile yapılan uygulamalar, bu arada Arapça, Farsça, Fransızca, Sumerce gibi eski ve yeni dillerdeki türlü kelimeleri Türkçe köklere bağlayan etimolojiler, teorinin taşıdığı manevî değeri zedelemiş bulunuyordu. Bu yüzden Yurt içinde ve dışında tepkiler uyandırdı.

§ 33. *Güneş-Dil* teorisi Türk ulusunu dış ve iç bağımsızlığa kavuşturan bir devlet başkanının, millî tarih ve millî dili en eski kaynaklara kadar izleyebilme isteğinden doğmuş bir görüştür. Yapılan eleştirmelerde, Atatürk'ün, dil devrimi ile ortaya çıkan karışıklığı ve aşırılığı gidermek için böyle bir teoriye başvurduğu söylenmiştir ¹⁶⁷. Bunlara göre *Güneş-Dil* teorisi özleştirmeciliğe karşı bir önleme tedbiri olarak çıkmıştır. Teorinin çıkışından sonra dili arıtma çabalarında görülen gevşeme ve ağırlaşma da, bu kamıyı destekleyici bir unsur olarak kullanılmıştır.

En koyu Osmanlıca ile yetiştigi halde dilin gelişme şartlarını çok iyi bildiği için, bütün gücü ile özleştirmeye sarılan Atatürk'ün sonradan, işi

165 Bk. 3. *Türk Dil Kurultayı: Tezler, zabıtlar*, 1936, s. XXX - XXXI, *Güneş-Dil* teorisi üzerine yazılmış eserlerin listesi için bk. *Levend*, s. 437 - 438; Ayrıca bk. *Türk Dili*. C. 1, S. 16, s. 30 - 53; Uriel Heyd *Language reform in modern Turkey*, s. 33.

166 Bk. Ernst Böklen, *Die Entstehung der Sprache im Lichte des Mythos*, 1922.

167 Bk. Şemseddin Günaltay Hasan Reşid Tankut, *Dil ve Tarih Tezimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul 1938; *Türk Dili* S. 29 - 30 (Haziran 1938).

kestirip atmak düşüncesi ile geriye dönüş yapması, onun kişiliği ve şimdiye kadar anlattığımız nitelikleri ile aslâ bağdaşamaz. Türk dilinin tarihi gelişmesini, çöküntü sebeplerini izlemiş ve Atatürk'ün, onun kötü bahtını silmek yolundaki asil amacına inanmış olanlar, böyle bir kanıya kapılmamalıdır. Varlığı millet ve yurt varlığı ile yuğrulanmış olan, millî şuura derin bir kök saldırmak isteyen Atatürk gibi bir kahraman böyle bir kaçamağı nasıl düşünebilirdi ? O halde onu böyle bir görüşe götüren sebepleri, o zamanki araştırmaların verdiği sonuçlarda, ondaki yurt ve millet sevgisinde aramak gerekir:

Türk tarih tezi Akdeniz çevresindeki eski kültürlerin buralara Ortaya'dan yayılmış olduğunu ortaya koymamış mı idi ? Türk dil tezi, Akdeniz çevresindeki eski kültür dillerine Türkçenin öncülük ettiği şeklinde değil mi idi. İşte, bu görüş ile beslenen teori, Türk dilinin tarihten önceki çağlara kadar uzanan eskiliğini ortaya koyarak, yüzyıllardır dilini hor görmüş bir ulusa, millî bir güven kaynağı olmak, eski ve köklü tarihi ile olduğu kadar dili ile de ögünmeyi aşlamak istemiştir.

Güneşin hayat verici bir varlık olarak dillerin doğmasında âmil olabileceği düşüncesi dilbilim bakımından yadırganacak bir düşünce-değildir. Atatürk'ün dilbilim eserlerinden elde ettiği aşığıdaki görüşler de teorinin dayanaklarından olmuştur:

1) Türk dillerinin Hint-Avrupa dilleri ile olan eski bağlantıları (A. v. Edlinger, 1912).

2) Kalde dili ile Turanlı lehçeler arasındaki ilgi (P. Lenormant, *Kaldenin İlk Dili ve Turanlı Lehçeler*, 1875),

3) Fransa'da Ari dillere takaddüm eden lehçenin turanî menşei (Leon Cahun'dan 1930'da Rusen Eşref çevirisi),

4) Sumerce ile Turanlı diller arasında etimoloji bakımından olmasa bile, yapı bakımından görülen benzerlikler (L. Wolley, *Sumerliler*, 1927),

5) Sumerlerin ilk yurtlarını Sind havzasına, oradan da daha eski bir devirde Orta Asya'ya çıkaran görüşler, bunların dayandığı kazı sonuçları,

6) Sumerceyi bir Anadil olarak kabul etme (Hilairo Barenton, *L'origine des Langues, de religions et des peuples*, 2 cilt 1932 - 1933) görüşü,

7) Orta Asya'nın uygarlığın menşei olarak gösterilmesi (Will Durant *Uygarlığın tarihi*, 1935),

8) Amerikadaki *Mayalar* ile Asyadaki *Uygurlar* ve *Moğolların* buralara, İsa'dan önce 12.000 yılında batan yüksek kültürlü *Mu* kıt'asından gelmiş

oldukları, dolayısıyla bu kavimler arasındaki yakınlık iddiası (James Churchward, *The Lost Continent of Mu*, 5 cilt 1931 - 1935) ¹⁶⁸ v. b.

Atatürk'ün görüşlerine Antropoloji eserlerinden aldığı bilgiler de yardım etmiştir. Akdeniz çevresinde yapılan Antropoloji kazılarında, toprak altının üst tabakasında maden devri kalıntıları ve yuvarlak kafalılara (brakisefal) ait kafatasları bulunmuştu. Bundan, yuvarlak kafalı ırkın anayurdu Orta Asya olduğuna göre, üstün nitelikteki maden kültürü de Akdeniz çevresindeki yerlere Orta Asya'dan ve Türkler eliyle götürülmüş olmalıdır, sonucuna varılıyordu ¹⁶⁹.

Görülüyor ki, birçok ilmi eserde dilbilim, tarih ve antropoloji yönünden Atatürk'e ilham verecek ipuçları vardır. Öte yandan, bir ilim kolu olarak kuruluşu pek yeni olan Türk dilinin tarihi devirleri de henüz aydınlanmış değildi. Türk dilinin eskiliği ve zenginliği biliniyordu. Fakat, memleketimizde eldeki vesikalara göre bu dilin nerelere kadar izlenip bırakılması gerektiği konusunda kesin bir metod belirmemişti. Bu bakımdan *Güneş-Dil* teorisi bir saplantı olarak kabul edilmemelidir. Atatürk'ün 1936'da toplanan 3. *Türk Dil Kurultayı*'na, tanınmış dil bilginlerini davet ettirmiş olması ¹⁷⁰, Teoriyi 1-8 eylül 1937 tarihlerinde Bükreşte açılan Antropoloji ve Tarih Kongresi'nde bir Türk tezi olarak tartışmaya sundurması, vasiyetnamesi ile servetini Türk Tarih ve Dil Kurumları'na bırakmış olması, *Güneş-Dil* teorisini dil devriminde bir geri dönüş olarak kabul ettirmemek için yeterli sebeplerdir sanırız. Şu var ki, o yalnızca bir teori olarak kalmalı, Türk milliyetçiliğini köklendirmek bakımından taşıdığı derin anlam yıpratılmamalı idi. Nasıl 1932 - 34 yılları arasındaki özleştirme hareketinde, kabul edilmiş olan sağlam bir çalışma programına rağmen, ilmi hazırlıksızlık ve methodsuz uygulama dili bir karışıklığa sürüklemeye başlamış ise, bu devirde de dil temizleme işinin tehlikeye sürüklenmesi yine yeteri kadar hazırlıklı olmayıştan ve pek aşırı gitmiş çabalarından doğmuştur. Bu nokta ile ilgili olmak bakımından, son olarak şu düşüncemizi de ekleyelim: Atatürk, başarıya ulaşmayı prensip edinmiş bir devlet adamı idi. Fakat başarısının kaynağını iki esasta bulurdu ¹⁷¹: 1) bilgi, ilim 2) yurt ve millet sevgisi. Gerçekten de ilme verdiği büyük değer, Ona, Türk tarihini ve Türk dilini kaynaklarına inerek devrimci bir görüş ile araştırma-

168 Açıklamalarda geçen eser adları için kendisinden yararlandığımız sayın A. Dilaçar'a teşekkürlerimizi sunarız.

169 Ayrıca bk. Dilaçar, A., *Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Yengisi*, Türk Dili s. 122, Kasım 1961, s. 71 - 72.

170 Bunların listesi için bk. 3. *Türk Dil Kurultayı: Tezler, müzakere zabıtları*, s. VII.

171 Bk. Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, s. 301.

cak ve bu araştırmacılık için yeteri kadar eleman yetiştirecek bir fakülte kurulması kararını verdirmiştir. İşte, 14 haziran 1935 tarihinde kanunlaşmış, 9 ocak 1936 tarihinde açılmış olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş amacı budur. Denebilir ki, Atatürk'ün yurt ve millet sevgisi ile ilme verdiği önem sembolizmini Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bulmuştur. "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir*" sözünü milletine bir hayat düsturu olarak sunan, Türk tarihinin ve Türk dilinin ilmi temellere dayanadıkları, hattâ arkeoloji ve antropolojiye kadar uzanarak, bütün derinliği ile araştırılabilmesi için bir fakülte kurmuş olan Atatürk'ün, Türk dili gibi üzerine titredığı bir konuda, sırf bir önleme tedbiri olarak böyle bir teoriye sapanmış olduğu kanısı, eldeki gerçekler ile bağdaşabilecek bir görüş değildir.

O, Türk Dil Kurumu'ndaki çalışmaların henüz ilmi temeline oturmuş, başlangıç çalışmaları olduğunu da biliyordu. 1937 yılındaki bir konuşmasında söylediği sözler bu durumu göstermektedir: "*Türk dil Kurumu'nun çalışmalarına ilelebet iştirak edecek değilim. Tarih Kurumu'nun kuruluşunu tâkibeden yıllarda, Tarih üzerine, arkadaşları teşvik için beraber çalıştım; nihayet bu kurum teşkilâtlandıktan ve çalışmalarına hız verdikten sonra, Tarih Kurumu'nun meşaisine karışmıyorum. Kurum üyeleri bildikleri gibi akademik çalışmalarına devam ediyorlar. Dil Kurumu çalışmalarına da münasebetim böyle olacaktır. Dil âlimlerinin mütehassıslarının akademik çalışmalarına müdahale etmiyeceğim. Sizin de sofrada hazır bulunan Dil Kurumu Merkez Hey'eti Üyeleri - mesailerinizi ilmin son verimlerine uydurmanız gerekir.*"¹⁷² Fakat, Kurum'un ilerisi için büyük bir umut besliyordu. Bu umudunu da Türk Tarih ve Dil Kurumları için söylediği "*Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler hâlini almasını temenni ederim. Bunun için, çalışkan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim.*"¹⁷³ sözleri ile belirtmiştir.

§ 34. 3. Türk Dil Kurultayı'ndan¹⁷⁴ sonraki dönemde üzerinde durulan dil işlerinden biri de 'terim' ve özellikle 'okul terimleri'dir. Yazıda düşüncenin "*açık, vazıh, tereddüde ve müphemliğe yer vermiyecek şekilde*"¹⁷⁵ belirtilmesini gerekli bulan Atatürk, bir yurt gezisinden dönüşünde, okullardaki eski terimlere dayanan öğretim şeklinin düzeltilmesi için, Millî Eğitim Bakanı'na emir

172 Bk. Karal Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, s. 84, 85.

173. *Atatürkün söylev ve Demeçleri*, C. 1., s. 373.

174. 3. Türk Dil Kurultayı'nın son toplantısında kabul edilen yeni ana tüzük uyarınca, *Türk Dili Araştırma Kurumu* adı *Türk Dil Kurumu*'na çevrilmiştir.

175 Bk. Mustafa Baydar, *Atatürk Diyor ki*, s. 106,

vermişti. Okullardan 1929 yılından bu yana Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılmış olması, öğrencileri körükörüne yürüyen bir terim ezberciliğinden kurtaramıyordu. Oysa, millî temellere dayanan bir öğretim sisteminde terimlerin de Türkçe olması gerekirdi. Bu yüzden türlü bilim kollarına giren Orta öğretim terimleri üzerinde yoğun çalışmalar başladı. Terim çalışmaları sırasında, Atatürk, matematik terimleri ile yakından ilgilenmiş, bugün ders ve ilim kitaplarında yer almış olan *açı, yöndeş açılar, gerekçe, üçgen, ilbiz kenar üçgen, teğet, yay, kiriş, çember, çarpı, artı, eksi, bölü, orantı, varsayı* ¹⁷⁶ gibi terimleri doğrudan doğruya kendisi yapmıştır. 1938 yılının Meclis'i açış konuşmasında okunan yazısında, o yıl öğretime Türkçe terimler ile yazılmış kitaplarla başlanmış olmasını “*kültür tarihimiz için önemli bir olay*” olarak kaydetmiştir. ¹⁷⁷

176 Bk. *Dil Devriminin 30 Yılı*, Türk Dil Kurumu yayınları: 198, Tanıtma yayınları dil konuları dizisi: 2, Ankara, 1962, s. 33.

177 Bk. *Atatürkün Söylö ve Demeçleri*. C. 1, s. 395.

DİL DEVRİMİNİN ATATÜRK'TEN SONRAKİ EVRESİ

§. 35 Eldeki incelemenin amacı A t a t ü r k'ün dil anlayışını ve devrim yolu ile Türk diline yaptığı hizmeti belirtmektir. Bu sebeple Dil Devrimi'nin A t a t ü r k'ten sonraki evresi üzerinde ayrıntıları ile duracak değiliz. Ancak, Türk dilinin devrim yolundaki akışını tamamlayabilmek ve Dil Devrimi'nin bugünkü önemli bir sorununa dokunabilmek için, 1938 yılından sonraki dil olaylarını ana çizgileri ile belirtmeğe çalışacağız.

Bu dönemin dil olayları başlıca üç noktada toplanabilir:

- 1) Türk Dil Kurumu'nun tüzüklerinde ve çalışma programlarında gösterilen ilkelere uyularak, Kurum'ca yapılan çalışmalar,
- 2) Dil Devrimi'ne karşı gelenlerin davranış ve gidişleri,
- 3) Özleştirmede ileri bir akımın başlaması.

§ 36. Türk Dil Kurumu 1940'dan sonra daha olumlu temellere dayanan bir çalışma yoluna girmiştir. Bu dönemde görevini tamamlamış olan Teori artık tarihe mal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı sarsıntılar yüzünden ancak 1942 yılında toplanabilmiş olan 4. Türk Dil Kurultayı'nda, daha önceki dönemlerde ilmî hazırlıksızlığın sebep olduğu aşırılıklar ve sonuçları tartışılarak, dil devriminin ondan sonra alacağı yol üzerinde daha sağlam bir program çizilmeğe çalışılmıştır¹⁷⁸. Daha sonra 1949 ve 1951 yılı kurultaylarında alınan kararlar ile Kurum'un yönetim sisteminde bazı değişiklikler yapılmış, Bundan önce Genel Merkez Kurulu'nun elinde bulunan bilim ve idare işleri, tüzükte yapılan bir değişiklik ile, birbirinden ayrılarak iki kurul meydana getirilmiştir.

1940'dan sonra ele alınan özleştirme işinde, her geçen yılda biraz daha ilerleyen bir çalışma ile yüzlerce yabancı kelime yerini Türkçe köklerden yapılmış kelimelere bırakmıştır. Sözlük, derleme-tarama, terim, gramer ve

178 Bk. 4. Türk Dil Kurultayı: *Toplanı tutulmaları, tezler*, TDK. Ankara, 1942, s. 120 - 121.

imlâ işleri yine ayrı ayrı kollar ile yürütülmüştür. Son yılların çalışma sonuçları önceki yıllar çalışmalarından daha verimli olmuştur. Türk Dil Kurumu 1940-1963 yılları arasında gerek dil özleştirilmesi ile, gerek Türk dilinin yaşayan ve tarihî devirleri ile ilgili bulunan araştırmalar, sözlükler, kaynak metinler v. b. olmak üzere yüzü aşkın eser yayımlamıştır. Bu eserlerin nitelikleri, metodları, başarılı ve başarısız yönleri birbirlerine göre değer durumları üzerinde ayrı ayrı tenkidçi bir bakış ile durulabilir. Ancak, bu özel durumlar bir yana, Kurum, yaptığı bu yayınlar ile Türk kültürüne birçok değerli eser kazandırmıştır. 1953'ten beri çıkarılmakta olan Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, inceleme yazılarını içine alan tanınmış bir dergi olmuştur. 1957 ve 1963 yıllarında toplanan kurultaylarda, ilmi bildirilere yer verilmiş ve Türk dili üzerinde çalışan bilginler çağırılmıştır. Ancak, Kurultaylara, her defasında böyle bir yön verilmesi Türk dilcilerinin ortak dileğidir.

1938 - 1950 yılları arasında, devlet dil dâvasını yine millî bir dâva olarak ele almış ve desteklemiştir. 4 - üncü Türk Dil Kurultayı'nı yakından izlemiş olan o zamanın devlet başkanı İ s m e t İ n ö n ü "*millî dil ve millî tarih dâvalarını bir millî varlık, hattâ bir millî müdafaa meselesi saymıştır.*" Bu devrenin mutlu bir adımı, devlet dilinin türkçeleştirilmesi üzerinde durularak, 10 ocak 1945'te kabul edilen *Anayasa* tasarısı ile, *Anayasa* dilinin Türkçeleştirilmiş olmasıdır.

§ 37. Dil devrimine karşı olan hareket Muallimler Birliği'nin tutumunda kendini gösterir. Bu derneğin 23 ekim 1948'de topladığı Dil Kongresi'nde alınan kararlar aşağıdaki dört noktada toplanmış bulunuyor:

- 1) Dil devrimi bilim ile hiç ilgisi olmayan bir parti politikası oyunudur.
- 2) Devlet zoru ile okul kitaplarına uydurma kelimeler doldurulmuştur.
- 3) O yüzden büyükler çocukların dilini anlayamaz bir hâle gelmiştir.
- 4) Dil Kurumunda çalışanlar buyrukla iş gören bilgisiz kimselerdir ¹⁷⁹.

Kongrenin sonunda, dil devriminden vazgeçilmesi ve 1-inci Türk Dil Kurultayı'ndan önceki dile dönülmesi kararı alınmıştır.

1950 - 1960 yılları arasındaki dönem, dilin politikaya âlet edildiği bir dönemdir. Memlekette iktidar değişikliği olunca, eski iktidarın beğenilmeyen işleri arasına Dil devrimi de katılmıştır. Dil Devrimi'ndeki gidiş yanlış ve zararlı bir gidiştir diye gösterilerek, devrimin temsilcisi olan Türk Dil Kurumuna ağır tenkidler yöneltilmiştir. Bu görüş ve politika tutumu dolayısıyla 1950'den

sonra, Kurum'a daha önceki yıllarda yapılmakta olan devlet yardımı da kesilmiş oluyordu. Demokrat iktidarın Dil Devrimi'ne karşı giriştiği ve ezanın arapçalaştırılması ile başlayan hareketin en baltalayıcısı *Anayasa* dilinin değiştirilmesi olmuştur. Bunun için verilen önerenin hazırlanmasında önyak olan Fuad Köprülü, önerge gerekçesinde, 1945'ten sonra yaratılmak istenen resmî dilin kuşaklar arasındaki bağları kırarak dilde bir ikilik ve karışıklık yarattığını ileri sürüyordu. I. Bölümdeki açıklamalar sırasında belirttiğimiz üzere, Milli Edebiyat Cereyanı'ndan önce dilde evrimciliği savunmuş, daha sonra millî edebiyatın öncülerinden olmuş ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da ateşli bir devrimci görüşü ile yürümüş bulunan Fuad Köprülü, şimdi yeniden evrimciliği savunuyordu. Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bu konudaki sözleri ise, ancak üzüntü ile karşılanabilir. O eski Türk Ocakları'nın ateşli Hamdullah Suphi'si, şimdi yalnız evrim yolunu savunmakla kalmıyor, kendi ana dili ile alay edecek kadar ileri gidiyordu¹⁸⁰. Türkçeyi, deyiş zenginliği olmadığı düşüncesi ile beğenip kullanmamış bu yüzden de onu hor görerek yıllarca yüzüstü bırakmış kuşaklar vardı. Ancak, bunlar arasında, anadiline karşı yan bakma duygusunu bu dereceye indirmiş bir yazar zor bulunur. Tasarıya önyak olanlardan biri de Halide Edip Adıvar'dır. Böylece 1945 yılında türkçeleştirilmiş olan *Anayasa*, 1952 yılında yeniden eski durumuna getirilerek *Teshkilâtı Esasîye*'ye çevrilmiştir.

Anayasa dilinin değiştirilmesi dolayısıyla yapılan tepki'nin en güçlüsü Nurullah Ataç'tan gelmiştir. Ataç'ın, Köprülü'nün, Halide Edip Adıvar'ın tutumları ile Hamdullah Suphi Tanrıöver'in konuşmasını ele alan ve “*Biri kalkmış kamutayda, Türk'ün kamutayında, dilimizi Türk dilini yermiş, kötölemiş. Bir açmış ağzını, şaşarsınız. Kabaymış bizim dilimiz. k'ları, ç'leri, ı'ları çokmuş. Bu seslerle de ince bir dil yapılamazmış. Atmalı imişiz o seslerin bulunduğu sözleri...*” diye başlayan 30.12.1952 günlü yasız dil devriminin tarihinde yer alacak duygulu bir yazıdır. Bu konuda, 2 Aralık 1952 de aldığı bir karar ile, Türk Dil Kurumu Yönetim Kurulu da bir bildiri yayımlamıştır.

Bundan sonra devlet dilinde Cumhuriyet öncesi yıllarının ağıdalı dili yeniden ortaya dökülmüştür. Devlet büyüklerinin demeçlerinde ve radyo konuşmalarında kullandıkları Osmanlıca kelimeler, Dil Devrimi ile ilgisi olmayan yurttaşları bile ürkütüyordu. 1945'ten sonra yaratılmak istenen resmî dilin, kuşaklar arasındaki bağları kırarak dilde bir ikilik yarattığı iddiası ile devlet dili değiştirilmişti. Ancak, şimdi yine eskiye dönmüş olan devlet dili,

180 Bk. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 14/12/1952 günü oturum tutanakları,

kuşaklar arasındaki ayrılığı daha da artırıyordu. Atatürk'ün devrim ilkesi çiğnemiş oluyordu. Devlet organlarının tutumu gazete ve dergilere de geçmişti. Bu tutum alışkanlıklarından kurtulamıyan yahut yeni dilin birçok kelimesini yanlış bulan eski kuşaklarca da benimseniyordu.

§ 38. Türkçenin yeniden eski tutuma gelmesi ve devlet desteğini kazanması 27 mayıs 1960'dan sonraki dönemde, Milli Birlik Hükûmeti zamanındadır. Devlet başkanının 28.1.1961 günlü ve 27-4293 sayılı genelgesi ile, bütün Bakanlıklar'a Türkçeye önem göstermeleri, Türkçeleri bulunan yabancı kelimeleri kullanmamaları bildirilmiştir. Ayrıca, 11.10.1961 günlü ve 27 - 14769 sayılı bir Başbakanlık genelgesi ile de "*her daireyi ilgilendiren terimlerin bir an önce tesbit edilmesi*" istenmiştir. Ancak, daha sonra karma bir hükûmetin iş başına gelmiş olması, terimlerin tesbiti için kurulmuş olan komisyonun başarılı bir çalışmaya başlamasına engel olmuştur. Milli Birlik idaresi yapabildiğince eski kelimeleri atıp, onların yerine bilinen ve bulunabilen yenilerini kullanıyordu. Bu devrede, Türkçeye verilen önem en büyük belirtisini, hazırlanmış olan yeni *Anayasa* dilinde göstermiştir. Bu tutum Milli Birlik hükûmetinin 15 Ekim 1961'e kadar çıkardığı tüzük, yönetmelik v. b. yayımlarında da görülmektedir.

§ 39. Özleştirme hareketindeki ileri akımın başlatıcısı Nurullah Ataç'tır. Kendisi Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulduğu yıllarda dil devrimi taraflıları arasında değildir. Sonradan dilde tam bir özleştirme gerektiğine inanarak, özleştirmeye, ilk yıllarda pek aşırı sayılan bir bağlılıkla girmiştir. Yazıları 1943 - 45 yılları arasında dikkati çekmeğe başlamıştır. 1950 yılından sonra iyice tanınan Ataç, bugün öztürkçecilikte bir akım yaratmıştır. Onun izinde giden genç kuşak yazarları durmadan yeni kelime türetmektedirler.

§ 40. Türk Dil Kurumu bugün iş başında bulunan karma hükûmet dolayısıyla, Millî Birlik hükûmeti zamanındaki özeni bulamamaktadır. Fakat, Türk dili de artık, millete mal olmuş; yazarının, öğretmeninin, ilim adamının ve her türlü aydının düşüncesinde yer alan günlük bir dâva hâline gelmiş bulunuyor. Artık bugün dilde *evrimcilik mi? devrimcilik mi?* diye bir konu ele alma devri de geçmiştir. Gerçi, zaman zaman kimi dergi sütunlarında evrim düşüncesini savunan bazı yazılar göze işmiyor değil. Ancak, bunlar devrimin gerekçesini gereği gibi kavrayamamaktan ileri gelen yahut aşırı özleştirmecilerin tutumuna tepki göstermekten doğan düşünce belirtileridir. Dilin böyle bir devreyi atlatmış olması, devlet koruyuculuğunda yürütülen bir dâva olmaktan kurtulup genç kuşağın ve aydınlar topluluğunun ortak

bir sorunu hâline gelmesi milli dile yönelişin ve devrimin en büyük başarılarından. Bununla birlikte, devrim yolunda yapılacak daha pek çok işlerimiz vardır. Aradan 30 yıl gibi bir zaman geçtiği halde daha imlâ sorunu-muz bile tam bir birliğe ve kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Gerçi, bu durumda bir dereceye kadar, yazı yazarların dil bilgisindeki eksiklerinin ve yazdıkları yazılara imlâ yönünden özen göstermemelerinin rolü vardır. Fakat, bunun asıl sebebi, imlâmızın hâlâ dilin yapı özelliklerine ve inceliklerine uyan bir işlemeyen geçememiş, yazılışları Türkçenin imlâ ilkelerine uymayan yabancı kelimelerin dilden atılamamış olmasından ve bu konudaki tutum ayrılıklarından ileri gelmektedir.

Bunca yıllık bir çalışmadan sonra dilimizdeki yabancı kelimelerin yalnız % 15'ini atabilmiş durumdayız. Dilimizde, bugün kullanmakta olduğumuz kelimelerin ancak % 58'i Türkçedir. Dilde daha % 23 Arapça, % 4 Farsça, % 15 başka yabancı dillerden gelme kelime vardır ¹⁸¹ Buna, son yıllarda Batı'dan gelen türlü yabancı kelimelerin alabildiğine yayılmakta olduğunu da eklersek, durum daha da nazikleşir. Bu açığı kısa bir sürede kapatabilmek için, Kurum olarak, Üniversite olarak, yazarlar ve aydınlar olarak pek çok çalışmak zorundayız. Yalnız, çok çalışmak derken, bu çalışmanın niteliği üzerinde de durmamız gerekir. Devrimin başlangıç yıllarında görülen hazırlıksızlığın ve yöndemsizliğin doğurduğu sonuçları gözönünde bulundurarak, yolumuzu buna göre çizmeliyiz. Önümüzde çok sağlam bir yolda yürümeyi gerektiren belirtiler de vardır. Bugün hızla gelişen bir özleştirme akımı içindeyiz. Bu akıma gücümüz yettiğince hepimiz katılmak istiyoruz ve katılıyoruz da. Özleştirme yolundaki çalışmalar ile, dil devriminin başladığı günden bu yana dilimize pek çok Türkçe kelime kazanılmıştır. Bunlar içinde *gelenek*, *gereksinme*, *güç*, *gücün*, *gömü*, *güdümlü*, *özleşme*, *bildiri*, *yitik*, *tutsak*, *tutum*, *tanık*, *sayrı*, *ödenek*, *toplam*, *dilekçe* gibi pek güzel kelimeler vardır. Buna karşılık *zorunluk*, *taşıl*, *tilcik*, *nesnel*, *özel*, *düzey*, *çoğunluk*, *bağımsız*, *karşıt*, *türev*, *genel*, *özel*, *önder*, *ilginç*, *düşün*, 'düşünce' gibi dilin yapısına, ekler ile kökler arasındaki anlam ve görev bağlantılarına ve dil mantığına aykırı olan kelimeler de bulunmaktadır. Bu arada dilin yapısını hiç tanımamaktan ve körü körüne bir özleştir-mecilik özentisinden doğan *enderen* 'nadiren' gibi gariplikler de göze çarpmak-tadır.

İkinci guruptaki kelimelerden bir bölümü dilimize 1932 yılından sonra başlayan hazırlıksız tarama ve derleme devresinde girmiştir. Bir bölümü de

181 Bk. Aksoy, Ömer Asım, *Dil üzerine düşünceler, düzeltmeler*, Ankara, TDK, yayını 1962, s. 48.

daha sonraki yıllarda girmiştir. Öyle ki, bunlar içinde dilde iyice tutunmuş olanları vardır. *Bağımsız, genel, özel, çoğunluk* gibi resmî yazışmalara kadar geçmiş olan kimi kelimeleri, yanlış olduklarını bilenler bile çoklukla benimsemiş durumdadırlar. Artık, dilde yerleşmiş olan bu gibi kelimeleri çıkartıp atmak da mümkün değildir. Yalnız, bu guruptan kelimeler içinde, henüz tutunmamış olanlar ve son özleştirme akımının kural ve sınır tanımaz¹⁸² kimi yazarlarınca dile alabildiğine sokulmağa çalışılan yeni türetme kelimeler vardır. İşte bunlar üzerinde tam bir anadil duygusu ile durmalıyız. Çünkü, bugün kelime türetme işi artık Türk Dil Kurumu'nun insiyakından çıkmış, yazarlardan tutunuz da yazı yazan her bir aydına kadar uzanmış bulunuyor. O halde yapılacak iş nedir? Yapılacak iş yapılması gerekli olana en iyi şekilde yön vermektir. Son yıllarda dil konusunda yapılan tartışmalar da, özü bakımından, özleştirmede tutulacak yol, amaca varabilmek için uygulanacak ölçü noktasında toplanmaktadır. Bu ölçü kişilerin tutumlarına, bilgi durumlarına, dili işleyebilme erklerine, ona karşı gösterdikleri özene ve akımın gücüne göre az çok değişir. Ancak, her ne olursa olsun, bütün bu az çok değişebilen ölçülerin dayanabileceği değişmez bir ilke vardır. O da dilin tabii yapısına uygun bir türetme yolunun benimsenmesidir.

Dile karşı koyanların, alışkanlıklardan kurtulamıyanların, Türkçeleştirmeyi iş edinmiyenlerin, devrimdeki uygulama yolunu beğenmiyenlerin dirençlerini kırarak ve özleştirmeyi sağlam temelde başarıya ulaştıracak en kestirme yol bu ilkede toplanmaktadır. Dil Devrimi'nin amacı geçmişinden kopmuş bir dil değil, onu duru bir Türkçe olarak bıraktığımız noktadan alarak ve zamanın kattığı değişimleri de göz önünde bulundurarak, geçmişine en uygun şekilde aşılarmış bir dil yaratmaktır. Böyle bir dil de onun yaşama ve gelişme şartlarına en uygun yoldan yürümek ile elde edilir. Türk dilini aslındaki güzelliğe ve zenginliğe kavuşturmanın yöndemi de budur. Bunun aksini iddia etmek dil devrimini ve Atatürk'ün çizdiği yolu inkâr etmek demektir.

182 Bk. *Dilde Özleşmenin Sınırı ne Olmalıdır?* TDK. tanıtma yayınları açık oturumlar dizisi: I, Ankara 1962, s. 28.

BİBLİYOGRAFYA

- Adıvar, H. Edip, *Türkün ateşle imtihanı*, İstiklâl Savaşı Hatıraları, İstanbul 1962, Kutulmuş Matb., 312 sah.
- Afetinan – Karal Enver Ziya, *Atatürk Hakkında Konferanslar*, Ankara 1946, TTK. Basım., 78 sah.
- Afetinan, *İstiklâl Savaşında Tarih Bilgisinin Rolü*, Atatürk Hakkında Konferanslar, Ankara, TTK. Basım. 1946, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayınları: 56, s. 8-19.
- Afetinan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Ankara TTK. Basım. Türkiye İş Bankası yayını, 311 sah.
- Ahmed Midhat, *Bir Varakçık*, Basiret 19 Mayıs 1288 (1871).
- Ahmed Midhat, *Ehemmiyetli Bir Lâyahadır*, Basiret, 23 Mayıs 1288 (1871), S. 639.
- Ahmed Midhat, *Osmanlıcanın Islahı*, Dağarcık, 1288 (1871), S. I.
- Ahmed Midhat, *Medrese-i Süleymaniye : Rehmunay-i Muallimîn*, İstanbul 1305.
- Ahmed Midhat, *Dekadanlar*, Sabah gazetesi, 1 Mart 1313 (1897). Girit özel sayısı.
- Aksaraylı Kerimü'-din Mahmud, *Müsameretü'l - ahbar*, Mukaddeme ve Haşiyelerle tashih ve neşreden Osman Turan, Ankara 1944, Türk Tarih Kurumu, 61+366 sah.
- Aksoy, Ömer Asım, *Dil Üzerine Düşünceler, Düzeltmeler*, Ankara 1962, TDK. yayını, 147 sah.
- Ali Kemal, *Jüliyet'in İzdivacı* adlı hikâye çevrisinin önsözü. İkdâm 25 Şubat 1313 (1897).
- Ali Nusret, *Lisan-ı Müzeyyen ve San'at*, Servetifünun 31 Kânunuevvel 1325 (1910), S. 971.

- Ali Nusret, *Tezyin-i Lisan ve üslûb-i Beyan*, Servetifünun 23 Temmuz 1325 (1909), S. 948.
- Ali Suavi, *Lisan ve Hatt-ı Türkî*, Ulûm, paris 1869, S. 2-3.
- Ali Şir Nevaî, *Mukakemet-ül-lûgateyn*, şimdiki dile çeviren İshak Refet Işıtman, Ankara, TDK. 1941, 303 sah.
- Altıncı Türk Dil Kurultayı* (1949) Birleşimler tutanaklar, TDK. Ankara Yeni matb. 1950, 264. sah.
- Arat, Reşid Rahmetî, *Dil Bir Tabii Varlıktır*, Türk Kültürü, C.I, S. 3 (ocak 1963), s. 1-6.
- Arat, Reşid Rahmetî, *Uygurcada İstilahlara Dair*, Türkiyat Mecmuası, VII-VIII (1942), s. 56-81.
- Arat, Reşid Rahmetî, *Kutadgu Bilig*, TDK. İstanbul, 1947, 656 sah.
- Arsal, Sadri Maksudî, *Türk Dili İçin*, Türk Ocakları ilim ve sanat heyeti neşriyatından, millî scri, sayı : I, 1930, 517 sah.
- Atatürkün Söylev ve Demeçleri*, I, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü yayınları: 1, İstanbul, Maarif Matb., 1945, 398 sah; II, TTK, Basım., Ankara, 1952; III. TTK. Basımevi, Ankara, 1954.
- Atay, Falih Rıfkı, *Çankaya*, Atatürk devri hatıraları, Dünya yayınları 5, 2. cilt, 686 sah.
- Atay, Falih Rıfkı, *Harf Devriminin 25-inci Yılı Kutlarken: yeni yazı*, Türk Dili C. II, S. 23 (Ağustos 1953), s. 717-719.
- Bahaî Veled Çelebi, *Edebiyat Hakkında Birkaç Söz*, İkdâm 9 Şubat 1313 (1897).
- Barenton, Hilairo, *L'origine des Langues, de religious et des peuples*, I. cilt, Paris 1932, 116 sah.; II. cild Paris 1933, 568 sah.
- Başman Avni, *Lâtin Harfleri Meselesi*, Hayat mecmuası, 30 Kânunuevvel 1926, C.I, S. 5, s. 3-5.
- Baydar, Mustafa, *Atatürk Diyor ki* (Atatürk'ün direktifleri, düşünceleri ve kısaca hayatı), 4. baskı, İstanbul 1960 Ekim Basım. 109 sah.
- Beşinci Türk Dil Kurultayı: Birleşimler, tutanaklar, tezler*, TDK. İstanbul Cumhuriyet Basım. 1946, 321 sah.
- Birinci Türk Dil Kurultayı; Tezler, müzakere zabılları*, Maarif Vekâleti, İstanbul, Devlet Matb. 1933, 496 sah.
- Borak, Sadri, *Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1961, Varlık yayını: 810, 84 sah.

- Böklen, Ernst, *Die Entstehung der Sprache im Lichte des Mytos*, Berlin Stuttgart Leipzig, 1922, 204+6 sah.
- Cenab Şahabeddin, *Yeni Ta'birat* Servetifünun, 3 Temmuz 1313 (1897), S. 331.
- Cenab Şahabeddin, *Yeni Elfaz*, Servetifünun 17 Temmuz 1313 (1897), S. 333.
- Cenab Şahabeddin, *Açık Mektuplar*, Şehbal 15 Eylül 1328, S. 61.
- Cenab Şahabeddin, *Lisanımızın İhtiyaçları*, Servetifünun, 27 Ağustos 1341 (1925), C. 58, S. 41,
- Churchward, James, *The Lost Continent of Mu*, 5 cilt, Newyork 1934, 267 sah.
- Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, Zeki Magamiz çevirisi, İstanbul, İkdâm Basım. 1328, C. III, 423 sah.
- Coşar, Ömer Sami, *Atanın Büyük İnkılâbı, Elifbeden Alfabeye* : 5, Milliyet gazetesi, 14 Kasım 1960.
- Cumhurbaşk. Başbak. : *Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve Millî Eğitim Bakanlarının Millî Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçleri*, Ankara 1946, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yayınları, No: 6, C. I 434 sah.; C. II 400 sah.
- Dilâçar A., *Alfabemizin 30. Yıl dönümü* Türk Dili Sayı 83 (1958), s. 534-541.
- Dilâçar A., *Atatürk'ün Ölümünden Sonraki Yengisi*, Türk Dili, Sayı 122, (Kasım 1961), s. 71-73.
- Dilde Özleşmenin Sınırı Ne Olmalıdır? TDK. tanıtma yayınları açık oturumlar dizisi: I, Ankara, 1962, 82 sah.
- Dördüncü Türk Dil Kurultayı: *Toplantı tutulgaları, tezler*, TDK. İstanbul-Ankara 1943, 359 sah.
- Emre, Ahmed Cevad, *Türkçede Kelime Teşkili Hakkında Bir Anket*, I. Ankara 1933. 80 sah; II. İstanbul 1933, 42 sah.
- Erişirgil, Emin, *Bir Tarih Bir Teklif*, Türk Dili C.I Sayı 4, (Ocak 1952), s. 30-37.
- Erişirgil, Emin, *Emsalsiz Bir İnkılâbın Yıldönümü*, "Ulus Gazetesi, 8 Ağustos, 1953.
- Erozan, Celâl Sahir, *Lisanımız*, Servetifünun 13 Ağustos 1325 (1909), S. 951.
- Erozan, Celâl Sahir, *Müebbed Mes'ele Etrafında*, Hak haftalık ilâve' 26 Nisan 1328, S. 2.
- Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Notlar*, Ankara Ulus Basım. 1935, 68 sah.

- Fatma Aliye, *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı*, İstanbul Kanaat Matb. 1332, 132 sah.
- Gabain, A. Von, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, 357 sah.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339, 174 sah.
- Günaltay, Şemşeddin – Tankut, Hasan Reşid, *Dil ve Tarih Tezimiz üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul 1938.
- İbnülemin Mahmud Kemal, *Lisan-ı Arabî*, Sabah gazetesi, 4 Kânunusani 1311 (1895).
- İkinci Türk Dil Kurultayı: Müzakere, zabırları ve tezler*, Ankara 1934.
- İnan, Abdülkadir, *Eski Türkçe üç Kur'an Tercümesi*, Türk Dili Sayı 6 (Mart 1952), s. 12-14.
- İnan, Abdülkadir, *Eski Kur'an Tercümelerinin Dili Meselesi*, Türk Dili Sayı 7 (Nisan 1952), s. 19-22; Sayı 9 (Haziran 1952), s. 14-16.
- Karabekir, Kâzım, *Lâtin Harflerini Kabul Edemeyiz*. Hakimiyeti Milliye, 5 Mart 1923.
- Karal Enver Ziya, *Atatürkün Türk Tarih Tezi*, Atatürk Hakkında Konferanslar, Ankara 1956, s. 55-65.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürkten Düşünceler*, Ankara. TTK. Basım. 1956 Türkiye İş Bankası yayınları, 175 sah.
- Karaosmanoğlu, Yakub Kadri, *Netâyic*, Rûbab, 19 Nisan 1328 (1912), S. 14.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Atatürk*, İstanbul Remzi Kitabevi 1961, 111 sah.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Harf ve Dil Devrimlerini Anlatıyor*, Türk Dili, C. XII, Sayı 134, (Kasım 1962), s. 91-92.
- Kaskatı, Arif Necip, *Atatürkün Selânikteki Hülyaları*, Cumhuriyet 19 Ağustos, 1848.
- Kazanlı Ayaz (Ayaz İshakî), *Lisan Meselesine Dair*, Sıratı müstakim, 6 Ağustos 1325 (1909), C. II, Sayı 50.
- Kılıçzade Hakkı, *Arap Harflerini de Cebraî' Getirmemişti ya*, Hür Fikir 17 Teşrinisani 1926.
- Korkmaz Zeynep, *İzmir Kitaplıklarında Eski Anadolu Türkçesine ait Birkaç Değerli Yazma Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. VIII, Sayı 3-4, s. 40-51.

- Köprülü, M. Fuad, *Yeni Lisan*, Servetifünun 16 Şubat 1327 (1911).
- Köprülü, M. Fuad, *Meriç Türküsü*, Türk Yurdu C. IV, Sayı 475-477.
- Köprülü, M. Fuad, *Harf Meselesi*, Milli Mecmua, 1 Kânunuevvel 1926, C. VII.
- Köprülü, M. Fuad, *Türklük ve Yeni Lisan*, Servetifünun, 19 Nisan 1329 C. 42, S. 1091.
- Köprülü, M. Fuad, *Millî Edebiyat Cereyanının ilk Mübeşşirleri ve Divan-ı Türki-i Basit*, İstanbul, Devlet Matb. 1928, 162 sah.
- Köprülü M. Fuad, *Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Toplu bir Bakış*, Yeni Türk Mecmuası, C. I, Sayı 4, (1933), s. 277-292.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* TDK. yayınları 182, Ankara 1960, 498 sah.
- Levend, Ağâh Sırrı, *Tarih Boyunca Türk Dili*, Türk Kültür Dernekleri yayınlarından sayı: 1, Ankara 1961, 32 sah.
- Mansuroğlu Mecdud, *Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi*, Türk dili ve Edebiyatı Dergisi, IV Sayı 3, s. 215-229.
- Mehmed Âkif, *Hasbihal*, Seratımüstakim, 24 Haziran 1326 (1910), C. IV, S. 92-96.
- Mercimek Ahmed, *Kaabusnâme*, MEB. yayınlarından, İstanbul 1944, Bugünkü dile çeviren ve önsözü hazırlayan Gökya Orhan Şaik.
- Muhsin, *Meşveret*, Mecmuaiulûm 15 Zilhicce 1296 (1878), S. 2.
- Müstecabizade İsmet, *Mülâhaza*, Musavver Malûmat Gazetesi 18 Temmuz 1312 (1896).
- Namık Kemal, *Lisanın Islahı*. Tasviriefkâr 17 Rebiülahır 1283 (1866), S. 417.
- Namık Kemal, *Mukaddeme-i Celâl*, Kütüphane-i Ebüzziya serisinden 1305.
- Necib Asım, *Lisan Bahsi*, İkdâm gazetesi, 25 Temmuz 1313 (1897).
- Necib Asım, *Dilimize Hizmet*, İkdâm, 10 Kânunuevvel 1316 (1900).
- Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları: Tarama dergisi*, C.I, Maarif Vekâleti, Devlet Matb. 1934; C. II. *Türkçeden Osmanlıcaya İndeks*, İstanbul 1934.
- Ömer Seyfeddin, *Yeni Lisan*, Türk Derneği C. II Sayı I. 1327 (1911).
- Özdem, Ragıp Hulûsî, *Terimler Meselesi Münasebetiyle Dilimizin Islahı Üzerine Muhtıra*, İstanbul Üniv. Edeb. Fakültesi yayınlarından: 138, İstanbul 1941, 115 sah.

- Özerdim, Sami N., *Harf Devriminin Öyküsü* TDK. yayınları: 202, Ankara 1962. 37 sah.
- Özerdim, Sami N., *Atatürk Devrimi Kranolojisi*, İstanbul 1963.
- Peyami Safa, *Türk İnkilâbına Bakışlar*, Cumhuriyetin 15 - inci yılı mü-nasebetiyle), Ankara Kültüphanesi, tarih serisi: I, Kanaat Kitabevi 1938, 247 sah.
- Saracoğlu, Şükrü, *Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 28 Şubat 1341 (1925) günlü oturumundaki konuşması*.
- Sekizinci Türk Dil Kurultayı (1957), TDK, yayınları 172, Ankara Güzel Sanatlar matb. 1958, 142 sah.
- Süleyman Nazif, *Bir Mes'ele-i Müebbede*, Şehbal 15 Haziran 1328, Sayı 55.
- Süleyman Nesib, *İki Söz Daha*, Servetifünun 30 Nisan 1314 (1898), Sayı 374.
- Şemseddin Sami, *Lisan-ı Türkî: Osmanî*, Hafta gazetesi 10 Zilhicce 1298 (1880), S. 12.
- Şemseddin Sami, *Lisan*, İstanbul, 1303.
- Şemseddin Sami, *Lisan ve Edebiyyatımız*, Tercemanıhakikat ve Serve-tifünun'un fevkalâde nüshaları, 1897; Sabah gazetesi 27 Temmuz 1314 (1898).
- Şemseddin Sami, *Yine Lisan ve Edebiyyatımız*, *Tarik-i Islah*, Sabah gazetes, 3 Ağustos 1314 (1898).
- Şemseddin Sami, *Lisanımızın sadeleştirilmesi*, İkdam gazetesi, 14 Kânunusani 1317 (1901).
- Tankut, Hasan Reşid, Bk. Günaltay, Şemseddin.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *Şiya Gökâlî Külliyyatı I: şiirler ve halk masal-ları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basım. 1952, XXXII +397 sah.
- Tevfik Fikret, *Tasfiye-i Lisan*, Servetifünun 13 Mayıs 1315 (1899), Sayı 422.
- Togan, Z. Velidî, *Türklerde Hars Buhranı.*, Türk Yurdu, Kânunuevvel 1926, C. IV, S. 24.
- Uriel Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism, The life and Teachings of Şiya Gökâlî*, London, 1950, 174 sah.
- Uriel Heyd, *Language reform in modern Turkey*, The Israel Oriental Society yayınlarından Sayı: 5, Jerusalem, 1954, 116 sah.

- Uşaklıgil Halid Ziya, *Mai ve Siyah'tan*, Servetifünun 1 Ağustos 1312 (1896), S. 283.
- Uşaklıgil Halid Ziya, *Servet-i Lehçe*, Servetifünun, 4 Kânunuevvel 1324 (1908), Sayı 916.
- Uygurca Kur'an Tercümesi, İstanbul, Türk İslâm Eserleri Müzesi, No: 73.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1937.
- Üçüncü Türk Dil Kurultayı: *Tezler, zabıllar*, TDK. 1936.
- Ülkütaşır Şakir, *Harf İnkılabına ait bir Hatıra*, Türk Dili: Belleten 1938, S. 33.
- Ülkütaşır Şakir, *Atatürkten Üç Hatıra*, Türk Yurdu, C. 2, S. 8. (Kasım 1960).
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Türk Dili Tetkik Cemiyetinin Kuruluşundan İlk Kurultaya Kadar: Hatıralar*, TDK. yayını, Ankara 1943, 2 - nci basılış, 80 sah.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Atatürk, Tarih ve Dil Kurumları*, Hatıralar. Ankara, 1956.
- Yalçın Hüseyin Cahid, *Biraz Daha Hakikat*, Tarık gazetesi, 2 Kânunuevvel 1314 (1898).
- Yalçın Hüseyin Cahid, *İzmir Kongresinde Lâtin Harfleri*, İçtihad, 1 Haziran 1923, Sayı 154, 1 Temmuz 1923, Sayı 155; 1 Ağustos 1923, Sayı 156.
- Yalçın Hüseyin Cahid, *Necat yolu*, Tanin, 27 Şubat 1340 (1924).
- Yalçın, Hüseyin Cahid *Latin harfleri*, Tanin 6 Mart 1340 (1924).
- Yedinci Türk Dil Kurultayı* (1954), TDK. yayını, Ankara TTK. Basım. 1955, 192 sah.
- Ziya Paşa, *Şiir ve İnşa*, Hürriyet, Londra, 20 Cumade'l-ülâ 1285 (7 Eylül 1868). S. 11.